

อนุสรณ์
ในงานฌาปนกิจศพ
นางเพิ่มสิน มงคลเกษม
(ซิ้วจิน มงคลเกษม)

...รุวัดเทพศิรินทราวาส

...ปราบฯ จังหวัดพระนคร

... ๒๗ เมษายน ๒๕๑๔

อนุสรณ์
ในงานฌาปนกิจศพ
นางเพิ่มสิน มงคลเกษม
(ซิ้วจิน มงคลเกษม)

ณ เมรุวัดเทพศิรินทราวาส
อำเภอป้อมปราบฯ จังหวัดพระนคร
วันอังคารที่ ๒๗ เมษายน ๒๕๑๔

นางเพิ่มสิน (ซิ้วจิน) มงคลเกษม

ชาตะ ๘ ตุลาคม ๒๔๒๖

มรณะ ๒๑ มกราคม ๒๕๑๔

ประวัติ

คุณแม่เพิ่มสิน (ซิ้วจิน) มงคลเกษม

คุณแม่ เกิดที่ จังหวัดฉะเชิงเทรา เมื่อวันอังคาร ที่ ๙ เดือนตุลาคม พ.ศ. ๒๔๒๖ เป็นบุตรีของ นายเหม็ง และ นางอ้วย ท่านมีน้องชายอีกคนหนึ่งแต่ถึงแก่กรรมเมื่ออายุ ๑๕ ปี

บิดาได้ถึงแก่กรรม เมื่อท่านอายุยังน้อยอยู่ จึงได้ช่วยมารดาทำการค้าขายในจังหวัดนั้น ต่อมามารดาได้มอบหมายร้านค้าให้ท่านดำเนินการเอง ส่วนมารดาได้เข้าวัดเป็นอุบาสิกามาจนตลอดชีวิต ท่านได้รับการศึกษาตามสมควรแก่สมัยนิยมในขณะนั้น จึงนับว่ามีความรู้ในอักขรวิธีได้ดีผู้หนึ่ง

ได้ทำการสมรส กับ นายหลี มงคลเกษม เมื่อปี พ.ศ. ๒๔๔๖ และได้ย้ายเข้ามาอยู่ในกรุงเทพฯ ทำการค้าขายเครื่องใช้ต่าง ๆ ที่สี่แยกเสาชิงช้า และครั้งสุดท้ายได้ย้ายมาอยู่บ้านเลขที่ ๓๗ หลังวัดเทพศิรินทร์ และอยู่มาจนท่านถึงแก่กรรม

มีบุตรธิดารวม ๖ คน คือ :-

๑ เด็กชาย (ถึงแก่กรรม เมื่ออายุ ๑ ปี)

๒ นางสาวสร้อย มงคลเกษม (ถึงแก่กรรม)

๓ นางสาวถวิล มงคลเกษม (ถึงแก่กรรม)

๔ นายไสว มงคลเกษม

๕ นายแสวง มงคลเกษม

๖ นายสวัสดิ์ มงคลเกษม

เดิมคุณแม่ ชื่อ "ซิวจิน" ต่อมาท่านเจ้าคุณธรรมไตยโลกาจารย์ รองเจ้าอาวาสวัดเทพศิรินทร์องค์ปัจจุบันเป็นผู้ตั้งชื่อให้ใหม่ว่า "เพิ่มสิน" แต่ก็ยังมีท่านที่คุ้นเคย ชอบพอกันเรียกชื่อเดิม อยู่จนทุกวันนี้

คุณแม่เพิ่มสิน เป็นผู้ที่เลื่อมใสในพระบวรพุทธศาสนาอย่างเคร่งครัด ได้ไปวัดถืออุโบสถศีลตามอย่างมารดาของท่านตั้งแต่อายุ ๑๖ ปี โดยติดตามมารดาไปวัด เมื่อมีครอบครัวแล้วก็ปฏิบัติตัวเช่นเดิม ได้รักษาศีลฟังธรรม ณ วัดเทพศิรินทร์ และประพฤติปฏิบัติตามคำสั่งสอน ของเจ้าพระคุณสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ อดีตเจ้าอาวาส และท่านเจ้าคุณธรรมที่ศมุนี

ท่านเจ้าอาวาสองค์ปัจจุบันตลอดมา ท่านได้ฝากฝังบุตรของท่านอุปสมบทในวัดเทพศิรินทร์ทุกคน

นอกจากการทำบุญตักบาตรอยู่เป็นประจำแล้ว ท่านยังประกอบการกุศลตามกำลัง และสติปัญญาเสมอมามิได้ขาด อาทิเช่น:-

สร้างห้องคนไข้พร้อมเตียงและอุปกรณ์ ต่าง ๆ ในห้องครบชุด ที่โรงพยาบาลรามาธิบดี

ร่วมออกเงินสร้างโรงพยาบาล และวิทยาลัยสงฆ์จิตตภาวัน ที่อำเภอบางละมุง จังหวัดชลบุรี

ร่วมออกเงินสร้างโรงเรียนที่วัดศีลขันธาราม อำเภอโพธิ์ทอง จังหวัดอ่างทอง ในความควบคุมของท่านเจ้าคุณศีลขันธโสภณ และโรงเรียนแห่งนี้อยู่ในอุปการะของท่านเจ้าคุณธรรมทัศมุนี เจ้าอาวาสวัดเทพศิรินทราวาส องค์ปัจจุบัน

ร่วมออกเงินสร้างโบสถ์ และกุฏิที่วัดเขาบางทราย จังหวัดชลบุรี ซึ่งอยู่ในควบคุม ของท่านเจ้าคุณ **เขมทัศโสภณ**

ออกเงินตั้งกองทุนในนามของท่าน เพื่อเก็บดอกผลบำรุงโรงพยาบาลสงฆ์

ออกเงินสมทบกองทุนมูลนิธิเจ้าประคุณสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (เจริญ สุขบท)

ในด้านครอบครัว คุณแม่รักและทะนุถนอมลูกทุกคน ท่านฟันฝ่าอุปสรรค ประกอบอาชีพด้วยวิริยะอุสาหะ บากบั่นอดทน เพื่อให้ลูกได้รับการศึกษาให้มากที่สุด เท่าที่จะมากได้ ได้พร่ำอบรมสั่งสอนให้ลูกประพฤติดี ท่านพร้อมที่จะส่งเสริมในทางที่ถูกที่ควรเสมอ ถ้าบุตรคนใดจะทำในสิ่งที่ท่านเห็นว่าไม่ถูกต้อง ท่านก็แนะนำให้เหตุผลยับยั้ง ฉะนั้นบุตรทุกคนจึงเชื่อฟังท่านด้วยความเคารพ โดยไม่จำเป็นต้องบังคับฝืนใจแต่ประการใด นอกจากลูกหลานที่ท่านห่วงใยรักใคร่แล้ว ท่านยังอุปการะให้ความร่มเย็นเป็นสุขแก่ผู้อยู่อาศัยโดยทั่วทุกคน

ท่านเริ่มป่วยด้วยโรคกระดูกจางตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๐๔ อาการมีแต่ทรงกับทรุดเรื่อยมา ได้ทำการรักษาพยาบาลตั้งแต่เริ่มเป็นอย่างสุดความสามารถ ต่อมา พ.ศ. ๒๕๐๘ ท่านเดินไม่ได้แต่ยังอุตส่าห์นั่งรถเข็นไปฟังเทศน์ที่วัดเทพศิรินทร์ทุกวันธรรมสวนะจนถึง พ.ศ. ๒๕๑๒ อาการทรุดลงจนต้องนอนอยู่

กับที่ ขยับเขยื้อนได้แต่เพียงหมุนเลื่อนพนักเตียงขึ้นลงเท่านั้น แม้ท่านจะไปไหนไม่ได้ แต่ก็ยังมีสติ และความจำแม่นยำดี ได้อาศัยสมาทานอุโบสถศีล และฟังพระธรรมเทศนาในวันธรรมสวน และฟังธรรมะของท่านกิตติวุฑโฒ วัดมหาธาตุทุกวันทางวิทยุกระจายเสียงเป็นประจำ และสวดมนต์ทำวัตรเช้าทำวัตรเย็นเป็นปกตินิสัย

คุณแม่มีอาการทรุดหนัก เมื่อค่ำวันพุธที่ ๒๐ มกราคม ๒๕๑๔ มีอาการเหนื่อยมาก และได้ถึงแก่กรรมโดยความสงบ เมื่อวันพฤหัสบดีที่ ๒๑ มกราคม ๒๕๑๔ เวลา ๑๐. ๑๕ น. ณ บ้านเลขที่ ๓๗ ถนนพลับพลาไชย ตำบลเทพศิรินทร์ จังหวัดพระนคร สิริรวมอายุได้ ๘๘ ปี

ไสว มงคลเกษม

สารบัญ

ไหว้ ๕ ครั้ง

ของ

สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ วัดเทพศิรินทราวาส

ในวันหนึ่งกับคืนหนึ่ง ไม่ว่าเวลาไร ตามแต่เหมาะ ต้องไหว้ให้ได้ ๕ ครั้งเป็นอย่างน้อย ในคราวเดียวนั้น ถ้ามีดอกไม้ธูปเทียน ก็บูชา ถ้าไม่มี ก็มือ ๑๐ นิ้วและปากกับใจ ควรไหว้จนตลอดชีวิต คือ ครั้งที่ ๑ พึงนั่งกระโหย่งเท้าประณมมือว่า นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส ฯ ๓ หน แล้วว่าพระพุทธคุณ คือ อิติปิ โส ภควา อรหํ สมฺมาสมฺพุทฺโธ วิชฺชาจรณสมฺปนฺโน สุคโต โลกวิทู อนุตฺตโร ปุริสทมฺมสารถิ สตฺถา เทวมนุสฺสานํ พุทฺโธ ภควาติ ฯ หยุดระลึกถึงพระ พระปัญญาคุณทรงรู้ดีรู้ชอบสิ้นเชิง พระบริสุทธิคุณทรงละความเศร้าหมองได้หมด พระกรุณาคุณทรงสงสารผู้อื่นและสั่งสอนให้ปฏิบัติตาม ของพระพุทธเจ้า จนเห็นชัดแล้วกราบลงหน ๑ ฯ ครั้งที่ ๒ ว่าพระธรรมคุณ คือ

สฺวากฺขาโต ภควตา ธมฺโม สนฺทิฏฺฐิโก อกาลิโก เอหิปสฺสิโก โอปนยิโก ปจฺจตฺตํ เวทิตพฺโพ วิญฺญูหีติ ฯ หยุดระลึกถึงคุณพระธรรมที่รักษาผู้ปฏิบัติตามไม่ให้ตกลงไปในที่ชั่ว จนเห็นชัดแล้วกราบลงหน ๑ ฯ ครั้งที่ ๓ ว่าพระสังฆคุณ คือ สุปฏิปนฺโน ภควโต สาวกสงฺโฆ อุชุปฏิปนฺโน ภควโต สาวกสงฺโฆ ญายปฏิปนฺโน ภควโต สาวกสงฺโฆ สามีจิปฏิปนฺโน ภควโต สาวกสงฺโฆ ยทิทํ จตฺตาริ ปุริสยุคานิ อฏฺฐ ปุริสปุคฺคลา เอส ภควโต สาวกสงฺโฆ อาหุเนยฺโย ปาหุเนยฺโย ทกฺขิเณยฺโย อญฺชลิกรณีโย อนุตฺตรํ ปุญฺญกฺเขตฺตํ โลกสฺสาติฯ หยุดระลึกถึงคุณ คือ ความปฏิบัติดี ปฏิบัติตรง ปฏิบัติถูก ปฏิบัติชอบ ของพระอริยสงฆ์ จนเห็นชัดแล้วกราบลงหน ๑ ฯ นั่งพับเพียบประนมมือตั้งใจถึงพระรัตนตรัย เป็นสรณะไม่ถือสิ่งอื่นยิ่งกว่าจนตลอดชีวิต ว่าสรณคมน์ คือ พุทฺธํ สรณํ คจฺฉามิ ธมฺมํ สรณํ คจฺฉามิ สงฺฆํ สรณํ คจฺฉามิ ฯ ทุติยมฺปิ พุทฺธํ สรณํ คจฺฉามิ ทุติยมฺปิ ธมฺมํ สรณํ คจฺฉามิ ทุติยมฺปิ สงฺฆํ สรณํ คจฺฉามิ ตติยมฺปิ พุทฺธํ สรณํ คจฺฉามิ ตติยมฺปิ ธมฺมํ สรณํ คจฺฉามิ ตติยมฺปิ สงฺฆํ สรณํ คจฺฉามิ ฯ

ครั้งที่ ๔ ระลึกถึงคุณมารดาบิดาของตน จนเห็นชัดแล้วกราบลงหน ๑ ฯ ครั้งที่ ๕ ระลึกถึงคุณของบรรดาท่านผู้มีอุปการคุณแก่ตน เช่นพระมหากษัตริย์ และครูบาอาจารย์เป็นต้นไป จนเห็นชัดแล้วกราบลงหน ๑ ฯ

ต่อไปไม่ต้องประณมมือ ตั้งใจพิจารณาเรื่องและร่างกายของตนว่า จะต้องแก่หนีความแก่ไปไม่พ้น จะต้องเจ็บหนีความเจ็บไม่พ้น จะต้องตาย หนีความตายไม่พ้น จะต้องพลัดพรากจากของรักของชอบใจทั้งสิ้น มีกรรมเป็นของตัว คือทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว เป็นอนิจจัง ไม่เที่ยง ไม่แน่นอน เป็นทุกข์ลำบากเดือดร้อน เป็นอนัตตา ไม่อยู่ในอำนาจบังคับบัญชาของตน ฯ ครั้นพิจารณาแล้ว พึงแผ่กุศลทั้งปวงมีการกราบไหว้เป็นต้นนั้น อุทิศให้แก่ท่านผู้มีคุณมีมารดาบิดาเป็นต้น ตลอดจนชั้นสูงสุด คือพระมหากษัตริย์ ทั้งเทพดามนุษย์และสัตว์ทั้งหลายว่า จงเป็นสุข ๆ อย่ามีเวรมีภัยเบียดเบียนกันและกัน รักษาตนให้พ้นจากทุกข์ภัยทั้งสิ้นเถิด ฯ

การไหว้ ๕ ครั้งนี้ ถ้าวันไหนขาด ให้ไหว้ใช้หนี้ ๕ ครั้งในวันรุ่งขึ้น ถ้านั่งกระโหย่งเท้าไม่ได้ ก็นั่งพับเพียบ

ถ้าไม่ได้ นอนไหว้ เมื่อยกมือไม่ขึ้น ก็ปากกับใจ ถ้าทำอย่างนี้ เป็นเครื่องพยุงตนให้เป็นคนดีไม่ให้เป็นคนชั่ว และให้ตั้งอยู่ในที่ดีไม่ให้ตกไปในที่ชั่ว ถ้าผู้ใดประพฤติได้เสมอจนตลอดชีวิต ผู้นั้นจะอุ่นใจในตัวของตัวเอง มีความเจริญงอกงามไพบูลย์ยิ่งขึ้น ๆ ขึ้นเสมอทุกคืนทุกวัน คุ้มครองป้องกันภยันตรายปราศจากความเสียหายที่ไม่เหลือวิสัย และตั้งตัวได้ในทางคดีโลกและคดีธรรม เต็มภูมิเต็มชั้นของตน ๆ ทุกประการ ฯ

จบเท่านี้

กัณฑ์ที่ ๑

แสดงธรรมประเภท

ผู้ปฏิบัติควรรักษาศีลให้บริสุทธิ์ ทำกายวาจาให้สะอาด ถ้าจะปฏิบัติให้ถึงที่สุด จะรักษาแต่ศีล ๕ ไม่พอ ต้องรักษาศีลอริยมรรค คือ สมฺมาวาจา พูดชอบ ๔ สมฺมากมฺมนฺโต ทำชอบ ๓ สมฺมาอาชีโว เลี้ยงชีพชอบ ๑ เว้นจากเบียดเบียนด้วยกายวาจา นี่เป็นชั้นต้น เมื่อกายวาจาเรียบร้อยดีแล้ว ก็ไม่ค่อยเป็นเหตุให้เกิดนิวรณ์ คือ เครื่องกีดกั้นสมาธิปัญญา เพราะธรรมดานิวรณ์ที่เกิดขึ้นนั้น ก็เก็บเอาเรื่องกายวาจาที่ล่วงแล้วมานึกคิด ถ้าเป็นแต่กระทบของที่ไม่เศร้าหมอง เช่นเห็นต้นไม้ ก็ไม่ค่อยเก็บมาคิด ถ้าคนที่ทำอนันตริยกรรม กรรมเลวที่สุด เป็นเหมือนปาราชิกของคฤหัสถ์ ๕ คือฆ่ามารดา ๑ ฆ่าบิดา ๑ ฆ่าพระอรหันต์ ๑ ทำร้ายพระพุทธเจ้า จนถึงทำพระโลหิตให้ห้อขึ้น ๑ ยุสงฆ์ให้แตกกัน ๑ นิวรณ์เกิดมาก ไม่มีเวลาที่จะได้มรรคผล มัวแต่คิดถึงกรรมที่ได้ทำนั้นตั้งแต่ต้น

จนหลับ เพราะฉะนั้น จึงไม่ควรทำกายวาจาให้เศร้าหมอง พึงทำแต่การงานที่ชอบ ตามธรรมดาธุระย่อมชนะคน คนไม่ชนะธุระ คนทำการงานยังค้าง ๆ เช่นเขียนหนังสือค้าง เย็บปักค้าง และทำอะไร ๆ ค้างต่าง ๆ แล้วตายไปทุกคน ไม่มีที่จะไม่ค้างจนคนเดียว เว้นแต่พระพุทธเจ้ากับพระอรหันต์เท่านั้น หากว่าปลุกเสกคนที่ตายแล้วขึ้นมาถามว่า ใครตายที่ธุระไม่ค้างมีบ้างหรือไม่ คงตอบว่าไม่มี เพราะธุระชนะคน คนไม่ชนะธุระ แต่ถึงตายไปแล้วก็มีคนทำธุระนั้นต่อแทนได้ ส่วนข้อปฏิบัติเป็นธุระ ส่วนตัวเฉพาะตัว ใคร ๆ ก็ต้องทำเอง จะทำแทนกันอย่างธุระอื่น ๆ ไม่ได้ ถึงจะมีธุระอื่น ๆ ก็ต้องหาเวลาทำธุระในการปฏิบัติ เพราะเป็นของสำคัญมาก ไม่มีใครทำแทนได้ ควรรีบเร่งเสียในชาตินี้ จะท้อถอยว่า อินทรีย์ยังอ่อน บารมียังไม่แก่ ไม่ได้ ใครจะรู้ว่าอินทรีย์แลบารมีของใครจะแก่เมื่อไร ควรนึกว่าอินทรีย์ของเราแก่แล้ว บารมีเปี่ยมแล้ว จึงได้เกิดมาเป็นมนุษย์ และพบพระพุทธศาสนา ผู้ที่ได้มรรคผลเดี๋ยวนี้ก็มี แต่ไม่มีใครกล้าบอกได้ ไม่ใช่หน้าที่ ๆ จะบอก ถ้าคิดอย่างนี้จึงจะสำเร็จประโยชน์ได้

ต้องทำใจให้เด็ด พากเพียรมากนั้นในการปฏิบัตินี้ ธรรมก็สมบัติผู้ดีนั่นเอง ถ้าเป็นผู้ดี ปฏิบัติง่ายขึ้น เพราะสมบัติผู้ดีนั้น มีอยู่บ้างแล้ว ซ้ำได้รับอบรมจากตระกูลอีก คนพาลมักทำปาณาติบาตทำบาปที่ลามก ขาดทุนชั้นต้นมาเสียก่อนแล้ว กว่าจะได้มาปฏิบัติก็มีอายุมาก ๆ ส่วนผู้ดีมีสมบัติผู้ดีอยู่แล้วมาปฏิบัติธรรมอีกจึงเป็นการง่าย

ต่อนี้ไป จะเชิญธรรมประเภทของ สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้ามาแสดง จงตั้งใจฟังกำหนดน้อมใจตาม ไม่ใช่จะให้จำหมดทุกคำ ให้จำเนื้อความในเบื้องต้น ในท่ามกลาง ในที่สุด แล้วปฏิบัติตามเป็นธรรมที่จริงแท้ เป็นข้อปฏิบัติแต่เบื้องต้นจนถึงที่สุด ดังพระพุทธภาษิตที่นำมากล่าวไว้ในเบื้องต้นว่า

อตฺถิ โข เตน ภควตา ชานตา ปสฺสตา อรหตา สมฺมาสมฺพุทฺเธน เทฺว ธมฺมา สมฺมทกฺขาตา ธาตุกุสลตา จ มนสิการกุสลตา จ

สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า เป็นผู้บริสุทธิ์จากกิเลสตรัสรู้เองโดยชอบ ทรงแจกกองธาตุว่า ธาตุกุสลตา จ ความ

เป็นผู้ฉลาดในธาตุ ๑ มนสิการกุสลตา ๆ ความเป็นผู้ฉลาดในการพิจารณา ๑ เพื่อจะถอนอัตตสัญญา ความจำว่าตัวตน เพื่อประสงค์จะทุบต่อยสับซอยให้เห็นชัดว่า ไม่ใช่ตัวตน มีแต่ธาตุ ธาตุในที่นี้แจกเป็น ๑๘ คือ จกฺขุธาตุ รูปธาตุ จกฺขุ-วิญฺญาณธาตุ เมื่อจะพูดไทย ๆ ตาก็เป็นธาตุ รูปที่ตาแลเห็นก็เป็นธาตุ ความรู้ทางตาก็เป็นธาตุ ต่อไปทางหูเป็นต้นอีก คือ โสตธาตุ สทฺทธาตุ โสตวิญฺญาณธาตุ หูเป็นธาตุ เสียงเป็นธาตุ ความรู้ทางหูเป็นธาตุ ฆานธาตุ คนฺธธาตุ ฆานวิญฺญาณธาตุ จมูกเป็นธาตุ กลิ่นเป็นธาตุ ความรู้ทางจมูกเป็นธาตุ ชิวฺหาธาตุ รสธาตุ ชิวฺหาวิญฺญาณธาตุ ลิ้นเป็นธาตุ รสเป็นธาตุ ความรู้ทางลิ้นเป็นธาตุ กายธาตุ โผฏฺฐพฺพธาตุ กายวิญฺญาณธาตุ นอกจาก ตา หู จมูก ลิ้น เป็นกายธาตุ เย็นร้อนอ่อนแข็งที่ถูกต้องกายเป็นธาตุ ความรู้ทางกายเป็นธาตุ ทางใจ ๓ คือ มโนธาตุ ธมฺมธาตุ มโนวิญฺญาณธาตุ ใจเป็นธาตุ อารมณ์ที่มากระทบใจเป็นธาตุ ความรู้สึกอารมณ์ทางใจเป็นธาตุ รวมอย่างละ ๓ ๆ ๖ อย่างเป็น ๑๘ ธาตุ ความรู้จักธาตุอย่างนี้ เป็นธาตุกุสลตา ความเป็นผู้ฉลาดในธาตุ

ความพิจารณาว่า ในร่างกายชีวิตจิตใจนี้ มีแต่ธาตุเท่านี้ ไม่ใช่ตัวตน เมื่อจะรวมธาตุทั้งหมด ก็มีแต่ทุกข์ ที่ว่าทุกข์นั้นเพราะทนอยู่ไม่ได้ ต้องวิบัติเสื่อมสิ้นยักย้ายผันแปรอยู่เสมอ เป็นธาตุจริง ๆ เมื่อพิจารณาเห็นจริงดังนี้ เป็นมนสิการ-กุสลตา ความเป็นผู้ฉลาดในการพิจารณา ธาตุ ๑๘ เป็นหมวดที่ ๑

ต่อไปนี้แสดงธาตุ ๖ เพื่อจะให้เข้าใจง่ายเห็นง่ายขึ้นคือ ปฐวีธาตุ อาโปธาตุ เตโชธาตุ วาโยธาตุ อากาศธาตุ วิญญาณธาตุ มีทั้งภายในและภายนอก ในร่างกายเป็นภายใน นอกนั้นเป็นภายนอก ปฐวีธาตุ ดินคือสิ่งที่แข็งในร่างกาย มีผมกระดูกเป็นต้น เป็นธาตุดินภายใน ส่วนภายนอกมีดิน ต้นไม้ หิน เป็นต้น อาโปธาตุน้ำ มีน้ำเหงื่อน้ำตาเป็นต้น เป็นภายใน ส่วนภายนอกคือน้ำ เตโชธาตุไฟ ภายในคือสิ่งที่อบอุ่นร่างกาย ภายนอกคือไฟและแดด วาโยธาตุลม ภายในคือลมหายใจ ภายนอกคือลมที่พัดอากาศธาตุ ภายในคือช่องปากช่องจมูกเป็นต้น ภายนอกคืออากาศ วิญญาณธาตุ

ภายในคือวิญญาณ ธาตุทั้ง ๖ นี้ถ่ายไปมาถึงกันเสมอ เช่น อาหารคือข้าวและคาวหวานเป็นธาตุดินภายนอก กินเข้าไปเป็นธาตุภายในแล้ว กลับถ่ายออกมาภายนอกอีก หมุนเวียนอยู่เสมอ เมื่ออยู่ภายนอกก็ไม่รู้จักโกรธ พอไปเป็นธาตุภายในเกิดโกรธขึ้น เมื่อกลับออกมาเป็นธาตุภายนอกอีกก็ไม่โกรธ ความจริงเป็นดังนี้ ควรหรือที่จะมีความโกรธ เปรียบเหมือนคนงานที่ขุดคลอง ยืนเรียงกันเป็นแถว เมื่อขุดขึ้นก็ขุดจากดินแล้วก็โยนรับต่อ ๆ กันไปจนถึงที่สุดก็ทิ้งลงไปที่ดิน คงอยู่กับดินดังเก่า ธาตุภายนอก เมื่อกลับไปอยู่ภายใน ก็ไม่ได้ตั้งอยู่ช้า ย่อมส่งต่อ ๆ ไปเหมือนกันจนกลับมาเป็นธาตุภายนอกอีก ถึงธาตุน้ำก็เปลี่ยนเอาน้ำเข้าไปภายในบ้าง กลับออกมาภายนอกบ้าง ธาตุไฟภายในก็ต้องอาศัยธาตุไฟภายนอก ลางทีต้องห่มผ้าเพื่อต้องการความอบอุ่นข้างนอก ลางทีตัวร้อนเอาผ้าห่มผ้าก็ร้อนด้วย เพราะธาตุไฟภายในมาอบผ้า เมื่อเปิดผ้าออกเสีย ผ้าก็หายร้อน เพราะความร้อนกระจายไปในอากาศ ถึงธาตุลมก็ถ่ายลมหายใจเข้าออกเสมอ ธาตุภายนอก

เปลี่ยนไปอยู่ภายในก็ได้ ผู้ปฏิบัติควรตรึกตรองให้เห็นจริง ธาตุภายในภายนอกก็เหมือนกัน เป็นธาตุ ไม่ใช่เราเขาสัตว์ คนตัวตน มีแต่ทุกข์เท่านั้น ไม่ใช่ของใครจริง ๆ เชื่อตามอย่างนี้ทำให้เป็นสัทธินทรีย์มีศรัทธาเป็นใหญ่ และเพียรพยายามหมั่นพิจารณาให้เป็นวิริยินทรีย์ มีความเพียรเป็นใหญ่ขึ้น และตั้งสติดูอารมณ์เมื่อมากระทบกับจิต อย่าให้เกิดราคะ โทสะ โมหะ ริษยา พยาบาท กิเลสทุจริตขึ้นได้ ให้เป็นสตินทรีย์ มีสติเป็นใหญ่แล้ว จึงทำสมาธิให้มั่นเป็นสมาธินทรีย์ มีสมาธิเป็นใหญ่ จึงเจริญปัญญาต่อไปให้เป็นปัญญินทรีย์ มีปัญญาเป็นใหญ่ เมื่อผู้ใดบริบูรณ์ด้วยอินทรีย์ ๕ ก็จะได้อริยผลสมบูรณ์บริบูรณ์ขึ้นในสันดาน หมั่นรีบเร่งปฏิบัติในปัจจุบันชาตินี้

กัณฑ์ที่ ๒

แสดงธรรมประเภทสืบต่อไป ผู้หวังการปฏิบัติเมื่อรักษาศีลบริสุทธิ์แล้ว พึงทำใจไม่ให้เกิดนิวรณ์ ไม่เฉพาะมี

กำหนดจะทำกลางคืนเวลาว่าง หรือปีละครั้ง เดือนละครั้ง ข้อปฏิบัติทำได้เสมอ เพราะทำด้วยใจได้ทุกอิริยาบถ เดิน ยืน นั่ง นอน ไม่เหมือนการงานอย่างอื่น ซึ่งลางอย่างขัดกับอิริยาบถ จะยืนทำเดินทำไม่ได้ ธรรมทำได้เสมอ ควรทำในเดี๋ยวนี้บัดนี้ เพราะเวลานี้ก็ไม่มีกังวลในการงานพึงตั้งใจทำตาม เวลานี้ก็เป็นแต่นั่งคอยฟังเท่านั้น ไม่มีกังวลอย่างอื่น แม้การอ่านหนังสือ ยังมีกังวลด้วยตัวอักษรวรรคตอน นี่เป็นแต่ผู้ฟัง ส่วนผู้แสดงก็จัดการไปเองเสร็จ จึงเป็นการที่ทำง่าย เมื่อทำได้ในเวลานี้แล้ว ก็ควรทำให้ติดต่อไป อย่าละเลยเสีย นึกขึ้นภายหลังก็จะเลอะเลือนไป จงบัดกังวลในกายเสียให้เป็นกายวิเวก สงัดกาย และตั้งใจพึงให้เป็นจิตตวิเวก สงัดจิต ก็จะได้รับรสพระธรรมอันเป็นของจริงของแท้เป็นอุปธิวิเวก สงัดกิเลสละเอียด ดังจะวิสัชนาต่อไปนี้

สืบนำความต่อที่ได้แสดงไว้แล้วในธาตุ โดยอายตนะ ๖ อย่าง อย่างละ ๓ เป็นธาตุ ๑๘ กับแสดงธาตุหมวดที่ ๒ อีก ๖ แจกเป็นธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม อากาศธาตุ

วิญญาณธาตุ เพื่อทุบต่อยสับซอยธาตุให้ละเอียด เหมือนคนที่เล่นแร่แปรธาตุย่อมถลุงหลอมหล่อธาตุ เพื่อจะเอาเนื้อทองคำที่บริสุทธิ์ ฉันใด ที่แสดงธาตุ ก็เพื่อจะให้เห็นเป็นส่วน ๆ ของรูปและนามที่เป็นส่วนธาตุละอย่าง ๆ ซึ่งไม่ใช่ของเราจริง ๆ เป็นแต่กองธาตุเท่านั้นให้เห็นชัด จึงทุบต่อยสับซอย เพื่อจะให้ได้ธรรมวิเศษอันบริสุทธิ์ ฉันนั้น แต่ที่แสดงธาตุ ๑๘ นั้น เป็นส่วนรูปธาตุ ๑๐ นามธาตุ ๘ ธาตุหมวด ๒ ในกองธาตุ ๖ เป็นรูปธาตุ ๕ นามธาตุ ๑ ต่อนี้เป็นธาตุหมวดที่ ๓ เป็นนามธาตุทั้ง ๖ อย่าง คือ สุขธาตุ ๑ ทุกฺขธาตุ ๑ โสมนสฺสธาตุ ๑ โทมนสฺสธาตุ ๑ อุเปกฺขาธาตุ ๑ อวิชฺชาธาตุ ๑ รวม ๖ อย่างเป็นคู่ ๆ กัน เหมือนสีขาวคู่กับสีดำ สว่างคู่กับมืด ธาตุคู่ที่ ๑ สุขธาตุ ความสบายกาย คู่กับทุกขธาตุ ความไม่สบายกาย คู่ที่ ๒ โสมนัสสธาตุ ความสบายใจ คู่กับโทมนัสสธาตุ ความไม่สบายใจ คู่ที่ ๓ อุเบกขาธาตุ ความที่ใจเฉยไม่ดีใจไม่เสียใจ คู่กับอวิชชาธาตุ ความไม่รู้

ในธาตุ ๖ อย่างนี้ คนย่อมปรารถนาแต่สุขธาตุกับโสมนัสสธาตุ อุเบกขาธาตุ แต่ที่จริงย่อมอยากได้แต่สุขธาตุ

กับโสมนัสสธาตุ มากกว่าอุเบกขาธาตุ ส่วนทุกขธาตุ โทมนัสสธาตุ อวิชชาธาตุนั้น ไม่มีใครปรารถนา ย่อมเกลียดชังทุกข์กายทุกข์ใจด้วยกันทุกคน เพราะไม่รู้ความจริง ทุกข์นั้นมี ๒ อย่าง ได้แก่ทุกข์กาย ๑ ทุกข์ใจ ๑ คือ โสกะ ความแห้งใจ ปริเทวะ บ่นพิไรรำพัน โทมนัสสะ เสียใจ อุปายาสะ ความคับใจ อัปปิเยหิสัมปโยคะ ความประสบสิ่งที่ไม่เป็นที่รัก ปิเยหิวิปปโยคะ ความพลัดพรากจากสิ่งซึ่งเป็นที่รัก ยัมปิจฉัง น ลภติ ไม่ได้สมหวัง รวมทุกข์ ๗ อย่างนี้ละได้โดยที่พิจารณาให้เห็นจริงว่า ถึงคราวจะเกิดก็เกิดเอง จะห้ามไม่ให้เกิดก็ไม่ได้ ถึงคราวดับก็ดับเองตั้งอยู่ไม่ได้ เกิดแว็บเดียวเท่านั้นก็เปลี่ยนไป ถึงจะได้สุขและโสมนัสไว้ก็ไม่มีใครได้ ได้แล้วจะเอาไว้ที่ไหน ลองนึกดูคน ๆ หนึ่งคงได้รับสุขและทุกข์มามากแล้ว บัดนี้อยู่ที่ไหน ดับหมด สุขก็ไม่ใช่ของเรา ทุกข์ก็ไม่ใช่ของเรา ควรหรือที่จะปรารถนาสุขและขับไล่ทุกข์ ที่เป็นทุกข์ก็เพราะยึดทุกข์ ไม่รู้เท่าทุกข์ เปรียบเหมือนมีลูก ๒ คน ๆ ๑ ดี คน ๑ ชั่ว และจำเป็นที่จะต้องตายทั้ง ๒ คน

ตายแล้วก็เท่ากัน หรือเหมือนพานแก้ว ๒ ใบ ๆ ๑ เป็นแก้วเจียรไน ใบ ๑ เป็นแก้วหล่อ ส่วนพานแก้วเจียรไนราคาแพง พานแก้วหล่อราคาถูก เมื่อทิ้งลงแตกทั้ง ๒ ใบ ก็กลายเป็นไม่มีราคาเหมือนกัน เพราะสุขกับทุกข์ย่อมเกิดเหมือนกันแลดับเหมือนกัน จึงไม่ควรที่จะยึดถือไว้ หรือเหมือนประเทศ ๑ เป็นปฏิปักษ์ข้าศึกกับอีกประเทศ ๑ ถ้าเราจะเข้าข้างโน้นข้างนี้ก็โกรธมารบ ถ้าจะเข้าข้างนี้ข้างโน้นก็โกรธมารบ จำเป็นเราต้องตั้งตัวเป็นประเทศกลาง ไม่เข้าด้วยทั้ง ๒ ข้าง ไม่ส่งศัสตราอาวุธ เสบียงอาหารทั้ง ๒ ข้าง จึงจะได้ความสุขและไม่ถูกโกรธทั้ง ๒ ข้าง อย่างนี้จึงไม่ควรยินดีในสุข และควรเบื่อหน่ายในทุกข์ พิจารณาธาตุ ๕ อย่างนี้ เป็นพิจารณาเวทนา ส่วนอวิชชาความไม่รู้ก็เป็นธาตุ และไม่รู้สึกตัวด้วย เพราะไม่รู้เสียแล้ว จะรู้ในสิ่งที่ยังไม่รู้อย่างไรได้ วิชชายังมีเรื่องพูด เพราะรู้ก็พูดถึงเรื่องที่รู้ อวิชชานั้นไม่มีเรื่องทีเดียว มีแต่ไม่รู้เท่านั้น อวิชชามีในพระบาลีพุทธภาษิต ๔ คือ ไม่รู้อริยสัจ ๔ ได้แก่ไม่รู้ทุกข์ ๑ ไม่รู้ทุกขสมุทัยเหตุ

ให้เกิดทุกข์ ๑ ไม่รู้ทุกขนิโรธความดับทุกข์ ๑ ไม่รู้ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา ทางเป็นเครื่องดำเนินไปถึงความดับทุกข์ ๑ ธาตุนี้เมื่อยังมีอยู่ก็เป็นทุกขอริยสัจ บุคคลมุ่งหวังสุขเกลียดชังทุกข์ผ่าฝืนความจริง ปรารถนาสิ่งซึ่งสมหวังไม่ได้ จึงกลับไปทำสมุทัยให้เจริญ สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงสั่งสอนให้ละ ควรหรือที่จะกลับไปให้เจริญขึ้น ตรงกันข้าม ทุกข์อีก ๔ อย่างมีประจำขันธ์นั้น คือ ชาติ ความเกิด ๑ ชรา ความแก่ ๑ มรณะ ความตาย ๑ ทุกข์ เจ็บกาย ๑ ๔ อย่างนี้มีประจำขันธ์ มีขันธ์อยู่ตราบใด ก็ต้องมีทุกข์ ๔ อย่างนี้อยู่ตราบนั้น เมื่อทุกข์เกิดขึ้นแล้ว ไม่ควรจะครวญคราง เพราะรู้อยู่ว่ามีขันธ์ ๕ แล้วต้องมีความเจ็บเป็นธรรมดา ผู้ปฏิบัติยิ่งอดทนได้เพียงไรก็ยิ่งดี ถึงจะครางไป ผู้พยาบาลเขาก็ไม่รู้ว่าเจ็บมากหรือน้อย ต้องพิจารณาให้เห็นจริงตามความที่เป็นจริงอย่างนี้ พุทธศาสนิกชนผู้หวังการปฏิบัติ จงหมั่นพิจารณาและปฏิบัติในปัจจุบันนี้ ถ้าอินทรีย์มีศรัทธาเป็นต้นบริบูรณ์ ก็พ้นทุกข์ได้ในชาตินี้

กัณฑ์ที่ ๓

แสดงธาตุอีก ๖ อย่าง ซึ่งเป็นส่วนกุศลและอกุศล เป็นข้าศึกตรงกันข้าม เปรียบเหมือนยาแก้ลมเป็นข้าศึกแก่โรคลม ยาแก้ไข้เป็นข้าศึกแก่ไข้ สมเด็จพระผู้มีพระภาคโปรดประทานเครื่องมือสำหรับแก้กิเลสไว้พร้อม ธาตุ ๖ นี้เป็นหมวดที่ ๔ มี ๓ คู่ คือ กามธาตุกับเนกขัมมธาตุคู่ ๑ พยาบาทธาตุกับอพยาบาทธาตุคู่ ๑ วิหิงสาธาตุกับอวิหิงสาธาตุ คู่ ๑ เป็นส่วนกุศล ๓ อกุศล ๓.

คู่ที่ ๑ กามธาตุ ความรักใคร่ในกามารมณ์ รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส ยึดมั่นถือมั่น หลงใหล ยินดีและยินร้ายในความคิดความจำ ซึ่งเป็นของไม่เที่ยงและไม่อยู่ในอำนาจ คนยินดีในกามนั้น ได้รับทุกข์มากนัก ตั้งแต่โสกะ แห้งใจ ปริเทวะ พิไรรำพัน ทุกข์กาย โทมนัสสะ ทุกข์ใจ จนถึงอุปายาส คับแค้นใจ อยากได้ไม่สมประสงค์เป็นทุกข์ ได้รับทุกข์ทุกคนไม่เร็วก็ช้า ถึงจะบริบูรณ์สักเพียงไรคงมีเวลาต้องร้องไห้ โศกเศร้าหน้านองน้ำตา และเร่าร้อนใจในเวลาที่หลงเพลินใน

กามารมณ์ ถ้าเทียบกับเมื่อเวลาที่อยู่เฉย ๆ คงเห็นได้ว่า ใจในเวลาอยู่เฉย ๆ สบายกว่า เปรียบเหมือนคนเอาเหยื่อติดเบ็ดแล้วตกปลา ปลาเมื่ออยู่เฉย ๆ ก็สบาย พออ้าปากคาบเหยื่อก็ได้ทุกข์ทันที เพราะเหล็กเบ็ดที่ติดอยู่กับเหยื่อแทงเพดานทะลุเลือดก็ออก ส่วนเหยื่อที่คาบไว้ยังไม่ทันจะกลืนกินซึมซาบไปเป็นเลือดเป็นเนื้อ ก็ได้ทุกข์มาก คือ คนตกเบ็ดจะลากทวนกระแสน้ำมาอีก เอาขึ้นปลดเบ็ดออก เลือดไหลจนเนื้อหลุดออกมาด้วยและยังเอาทิ้งไว้ในเรือหรือบนบก เพราะธรรมชาติของปลาไม่เคยอยู่บนบก นี่ก็ได้ความลำบากมากยังต้องถูกทุบศีรษะถึงแก่ความตาย เป็นอาหารของคนตกเบ็ด นี่แลเห็นได้ว่าความหลงรสเหยื่อนิดเดียว เป็นทุกข์ใหญ่โตตลอดไปจนตาย ควรเห็นโทษของกาม ถ้าเกิดขึ้นแล้ว ต้องแก้ด้วยเนกขัมมธาตุ คือพิจารณาให้เห็นโทษชัดเจนแล้วออกจากกาม แต่กามเกิดขึ้นแล้วจะจู่โจมแก้เอาทันทีไม่ได้ ต้องอาศัยการพิจารณาให้เห็นโทษของกาม พอเห็นโทษแล้ว กามก็หายไปทันที ในการที่พิจารณาเห็นโทษของกามจนไม่ยินดีในกามนั้น นั่นเป็นเนกขัมมธาตุ.

คู่ที่ ๒ พยาบาทธาตุ ความโกรธ คิดแช่งสัตว์ให้พินาศ จนถึงย่อยยับสิ้นชีวิต นี้ร้ายเหมือนกันเป็นกิเลสอย่างกลาง จะแก้ได้ก็ด้วยอพยาบาทธาตุ คือ เมตตา ต้องรีบกำจัดพยาบาทอย่าให้อยู่ช้าได้ ต้องแผ่เมตตาให้แก่บุคคลที่คิดแช่งเขานั้น การแผ่เมตตาอย่าแผ่ให้ไกลนัก ต้องแผ่ตั้งแต่ใกล้ ๆ ออกไป และแผ่เดี๋ยวนี้ก็ได้ มิใช่ว่าจะต้องรอไว้แผ่เมื่อสวดมนต์ไหว้พระแล้ว และอย่าแผ่แต่ลับหลัง ต้องแผ่ให้ต่อหน้าด้วย คนที่ไม่รู้จักแม้ไม่ต้องแผ่ให้ก็ได้ เพราะไม่รู้จักกันเลย ไม่มีข้อขัดข้องแค้นเคืองกัน สำคัญที่คนอยู่แห่งเดียวกัน สำนักเดียวกัน กุฎีเดียวกัน เป็นญาติพี่น้องกัน บริษัท บริวาร และผู้ที่อยู่บ้านใกล้เรือนเคียงและหมู่เดียวกันคณะเดียวกันนี้แล ต้องแผ่เมตตาให้เสมอ ทุกวันทุกเวลา ไม่ใช่จะนึกเสกลับหลังให้เขาเป็นสุข จะทำอะไรด้วยกายวาจา ควรตั้งใจเพื่อให้เขาได้รับสุขอยู่เสมอ อย่ายึดคำที่แผ่เมตตานั้นว่าเราแผ่ให้เขา เขาได้รับสุขเพราะเราแผ่ให้จริง ๆ ที่แท้ใครจะเสกความสุขให้ใครไม่ได้ แต่เจตนามุ่งหวังดีต่อเขาเช่นนั้นทำให้ใจเราดี ไม่พยาบาทเขาเป็นความดีของเรา เช่นนี้เป็นอพยาบาทธาตุ.

คู่ที่ ๓ วิหิงสาธาตุ ความคิดเบียดเบียนสัตว์ให้ได้ความลำบาก ด้วยมุ่งการเล่นสนุก อ่อนกว่าพยาบาท จะแก้ได้ก็ด้วยอวิหิงสาธาตุ คือ ความกรุณา เพราะ อะ ในต้นคำว่า อวิหิงสา นี้ คือ ไม่คิดเบียดเบียนสัตว์ ในข้อวิหิงสาการเบียดเบียนนี้ ถ้าจะพิจารณาดูแล้ว ไม่น่าเป็นได้เลย เพราะมนุษย์ที่เกิดมานั้น มีทุกข์มากอยู่แล้วด้วยกันทุกคน เกิดมาแล้วไหนจะต้องแก่ต้องเจ็บแทบทุกวัน และยังมีภัยคือตายอีก ถึงจะมีบุญมียศบริวารอย่างไร ก็คงต้องแก่เจ็บตายเหมือนกัน ควรหรือที่เป็นมนุษย์ ซึ่งประกอบด้วยทุกข์เหมือนกัน นับถือเจ้านายก็องค์เดียวกัน ประเทศชาติเดียวกัน มาคิดเบียดเบียนกัน เมื่อความคิดเบียดเบียนเกิดขึ้นแล้ว ต้องมีสติสัมปชัญญะ คิดขับไล่ด้วยอวิหิงสาธาตุ คือ ความกรุณา ลองคิดดูว่า ที่เราคิดยิงนกตกปลา เล่นเบียดเบียนสัตว์นั้น ถ้าย้อนมาเป็นแก่ตัวเราบ้าง จะชอบหรือไม่ชอบ เราควรกรุณาเขาไว้เสมอ.

ธาตุส่วนอกุศล ๓ อย่าง คือ กามธาตุ พยาบาทธาตุ วิหิงสาธาตุ เมื่อเกิดมีแก่ผู้ใดแล้ว ผู้นั้นต้องเสื่อมเสีย ส่วน

ในชาตินี้ก็เสียชื่อเสียงอับอายขายหน้า เสื่อมวงศ์ตระกูล ได้รับทุกข์โทษภัยตามเหตุที่ทำมากและน้อย ส่วนเสียประโยชน์ชาติหน้า และยังเป็นกรรมเป็นเวรสืบต่อไปอีกมาก ซ้ำเสียตลอดไปถึงปรมัตถประโยชน์ คือ ประโยชน์อย่างยอดยิ่ง คือมรรคผลนิพพาน ความประพฤติเช่นนี้ เป็นอันตัดมรรคผลนิพพาน เมื่อเกิดแก่ผู้ใดแล้ว ควรรีบดับเสียเร็ว เปรียบเหมือนไฟไหม้บ้าน ถึงจะกินข้าวค้างอยู่ ก็ต้องเลิกรีบไปดับ หรือนั่งพูดอยู่กับแขก ก็ต้องยอมเสียกิริยา รีบลุกไปดับทันที ส่วนที่ไหม้ไปเท่าไรก็เป็นส่วนเสียทั้งนั้น ไหม้มากก็เสียมาก ไหม้น้อยก็เสียน้อย ส่วนที่เหลืออยู่ด้วยความสามารถของผู้ดับเท่าใด ก็เป็นประโยชน์เท่านั้น ไฟนั้นถ้าไหม้บ้านเรือน ถึงจะไม่มีใครดับก็ดับเอง แต่ไหม้มากเสียของมาก และลุกลามไปถึงบ้านคนอื่นด้วย ที่ไหม้นิดเดียวรู้สึกแล้วรีบดับเสียด้วยความสามารถได้ฉันใด ไฟ คือ กิเลส ถ้าปล่อยไว้ก็ดับเองเหมือนกัน ความโกรธถึงจะมากอย่างไร ก็คงมีเวลาหาย จะมากหรือน้อยตั้งอยู่ไม่ได้ ต้องโซมดับไปเองเช่นนี้ เป็นธรรมดาประจำโลก ไม่ใช่

อาการของผู้ปฏิบัติ ส่วนผู้ปฏิบัติต้องรีบเร่ง เมื่อกิเลสกล้ามาก เกิดขึ้น มีสติสัมปชัญญะรีบดับเสียก่อน ไม่ปล่อยให้ออกมาถึงกายวาจา อย่างนี้จึงสมควรแก่ผู้ปฏิบัติประพฤติ ตามคำสั่งสอนของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า.

อนึ่ง. พุทธศาสนิกชนไม่ควรยินดีลุ่มหลงในกามภพ คือ สวรรค์และมนุษย์ เพราะประกอบด้วยความทุกข์ ถึงจะมีความสบายกายสบายใจบ้างก็ไม่มีตลอดไป มีแก่เจ็บตายอยู่เสมอ เหมือนคนไปเที่ยวชั่วคราว เตรียมเสบียงอาหารไปด้วย แม้อย่างมากก็ไม่เกินกว่าที่มีอยู่ เมื่อไปแล้วกินบ้าง เที่ยวบ้าง คงมีเวลาเสบียงหมดแล้วก็ต้องกลับ ลางทีกลับมาเข้าบ้านไม่ได้ เพราะอันตรายต่าง ๆ มีไฟไหม้หรือผุพังหักเป็นต้น ถึงจะได้สุขแล้วก็ต้องย้อนมาหาทุกข์อีกฉันใด สัตว์เวียนว่ายตายเกิดก็คงไม่พ้นทุกข์ฉันนั้น เพราะเหตุนี้จึงทรงแจกธาตุหมวดที่ ๕ อีก ๓ ธาตุ คือ กามธาตุ รูปธาตุ อรูปธาตุ กามธาตุคือกามภพได้แก่มนุษย์สวรรค์ และนรก รูปธาตุคือรูปภพ อรูปธาตุคืออรูปภพ ถึงจะไปเกิดในภพทั้ง ๓ ก็ไม่พ้นทุกข์ เพราะมิใช่ที่

แต่บุญอย่างเดียว บาปก็ทำ คงมีเวลาให้ผลเป็นแน่ จึงไม่ควรนิยมในภพทั้ง ๓ นี้.

สมเด็จพระผู้มีพระภาคทรงแจกอีก ๒ ธาตุ เป็นหมวดที่ ๖ นี้เป็นธาตุอย่างยิ่งที่สุด คือ สังขตธาตุ ๑ อสังขตธาตุ ๑ สังขตธาตุนั้นได้แก่สิ่งที่ปรุงแต่งจัดทำทั้งหมด อสังขตธาตุนั้นได้แก่พระปรินิพพาน ไม่มีอะไรปรุงแต่งเป็นอนัตตา.

พุทธศาสนิกชนพึงพิจารณาธาตุ ดังพรรณนามาฉะนี้ หมั่นเพียรละกิเลสให้หมดสิ้นไปจากสันดาน ก็จะได้รู้จักพระคุณของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าว่า พระอัธยาศัยของพระองค์เป็นอย่างไรก็จะได้เห็นชัดรู้จักพระองค์ ดังในพระพุทธภาษิตที่ตรัสแก่พระวักกลิว่า โย โข วกฺกลิ ธมฺมํ ปสฺสติ โส มํ ปสฺสติ ดูก่อนวักกลิ ผู้ใดแลเห็นธรรม ผู้นั้นชื่อว่าเห็นเราผู้ตถาคต ดังนี้ ผู้ปฏิบัติควรรีบทำตั้งแต่บัดนี้ไป ให้ยิ่ง ๆ ขึ้นทุกทิพาราตรี.

กัณฑ์ที่ ๔

อชิตปัญหาที่ ๑ ความว่า มาณพ ๑๖ คนมาทูลถามปัญหา สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงตอบแก้ปัญหา เป็นธรรม

ที่ควรปฏิบัติตาม ควรเชื่อว่า ถ้าปฏิบัติจริง ๆ คงสำเร็จประโยชน์จริง ๆ ได้ในชาตินี้ แต่ผู้ที่ละกิเลสได้แล้วไม่บอกเล่าแก่ใครเท่านั้น ผู้ที่ละกิเลสได้ย่อมไม่อวดความดีของตน เพราะความโอ่อวดความดีนั้น เป็นอุปกิเลสที่ต้องละแม้จะบอกเล่า ผู้ยังไม่ได้ปฏิบัติก็ไม่มีใครเชื่อกลายเป็นลบหลู่ดูถูก ถึงที่สำเร็จกันแต่ก่อนนี้ก็ไม่มีใครรู้เหมือนกัน พระสารีบุตรเป็นพระอรรคสาวกเบื้องขวา ซึ่งนับว่าเลิศด้วยปัญญา ก็ยังไม่รู้ว่าใครสำเร็จแล้วหรือยัง ดังพระลกุณฑกภัททิยะรูปร่างเล็กเคยถูกล้อว่าเป็นเณร พระสารีบุตรแสดงธรรมสั่งสอน พระ-ลกุณฑกภัททิยะฟังคำสั่งสอน ของพระสารีบุตรกำหนดตามไปก็ได้สำเร็จพระอรหันต์ แต่พระสารีบุตรไม่ทราบ จึงเตรียมจะแสดงธรรมให้พิสดารขึ้นไปอีก เพื่อจะให้พระลกุณฑกภัททิยะเข้าใจ ในเวลานั้นสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ในที่บริเวณนั้นด้วย จึงตรัสว่าพระลกุณฑกภัททิยะสิ้นอาสวะแล้ว พระสารีบุตรจึงทราบ ดังนี้ แต่ก่อนพระพุทธเจ้าตรัสบอกว่าคนนั้น ๆ สำเร็จแล้วจึงรู้กันต่อไป.

สาธุชนควรเชื่อมั่นให้เป็นสัทธินทรีย์ และเพียรพยายามบากบั่นให้เป็นวิริยินทรีย์ และทำสติให้มาก ระวังไม่ให้เผลอไปในอารมณ์ ผู้ที่เห็นจริงแล้วว่า ขันธ์ ธาตุ อายตนะ ไม่เที่ยงเป็นทุกข์ เป็นอนัตตาไม่อยู่ในอำนาจบังคับบัญชาจริง ๆ พอมีเหตุมากระทบ ก็เกิดโลภโกรธหลงขึ้น ที่เป็นดังนี้ก็เพราะเผลอสติ ถ้าระวังให้มั่นจริง ๆ แล้ว อะไรจะมากระทบก็รู้เท่าทันที ไม่ให้กิเลสเกิดขึ้นได้ ให้เป็นสตินทรีย์ ก็เป็นเหตุให้เกิดสมาธินทรีย์และปัญญินทรีย์ต่อไป.

ผู้มีศีลบริสุทธิ์แล้ว และมีสัทธินทรีย์ วิริยินทรีย์ สตินทรีย์ ควรตั้งใจฟังและปฏิบัติตามเนื้อความที่จะพรรณนาต่อไปนี้ อชิตมาณพทูลถามปัญหาว่า เกนสฺสุ นิวุโต โลโก โลกคือหมู่สัตว์ อันอะไรปิดบังไว้ เกนสฺสุ นปฺปกาสติ ย่อมไม่เห็นปรากฏเพราะเหตุอะไร กิสฺสาภิเลปนํ พฺรูสิ พระองค์ย่อมตรัสว่า อะไรเป็นเครื่องฉาบทาสัตว์โลก กึ สุ ตสฺส มหพฺภยํ อะไรเป็นภัยใหญ่ของสัตว์โลกนั้น.

พระพุทธเจ้าตรัสตอบว่า อวิชฺชาย นิวุโต โลโก โลกคือหมู่สัตว์ อันอวิชชาปิดบังไว้ เววิจฺฉา นปฺปกาสติ ย่อม

ไม่เห็นปรากฏเพราะความอยากมีประการต่าง ๆ ชปฺปาภิเลปนํ พฺรูมิ เรา (ตถาคต) กล่าวว่า ความอยากเป็นเครื่องฉาบทาสัตวโลกนั้น ทุกฺขมสฺส มหพฺภยํ ทุกข์เป็นภัยใหญ่ของสัตวโลกนั้น ที่ว่าโลกในที่นี้ ประสงค์สัตวโลก หรือจะว่าทางปรมัตถ์ ก็คือขันธโลก ธาตุ อายตนโลกนามรูปนี้เอง ไม่ได้ประสงค์โอกาสโลกภายนอกเพราะโอกาสโลก อวิชชาไม่ได้ครอบปิดบัง ส่วนสัตวโลก อวิชชาครอบปิดบังไม่ให้รู้ไม่ให้เห็นสิ่งที่เป็นความจริง เว้นไว้แต่พระอรหันต์จึงพ้นจากอวิชชาครอบงำได้ บังมืดมิดหมดเหมือนคนหลับตาอยู่ในถ้ำ ๆ ก็มืดอยู่แล้ว ยังหลับตาอีก จะเห็นอะไรได้ ไม่เห็นขวากหนามหรือมีศัสตราอาวุธอยู่ก็ไม่เห็น ลางทีก็ทำดีบ้าง แล้วแต่จะเป็นไปเพราะไม่รู้ นอนหลับก็หลับในไม่รู้ ตื่นก็ตื่นในไม่รู้ จะเดินยืน นั่ง นอน กิน ดื่ม ทำ พูด คิด ก็อยู่ในไม่รู้ทุกอย่าง เหมือนคนที่ยังไม่รู้หนังสือ จะทำอะไร ๆ เดินยืนนั่งนอนก็อยู่ในไม่รู้หนังสือเสมอไป ครั้นมาเรียนหนังสือต้องหัดจำสระและพยัญชนะ ยังต้องหัดอ่านต่อไปอีกกว่าจะรู้ เมื่อรู้แล้วจะกลับทำเป็น

ไม่รู้ไม่ได้ ทำอย่างไรก็อยู่ในรูปทั้งนั้น หรือเหมือนรูปเสือที่เขาปั้นระบายสีเหมือนเสือไว้ คนที่ไม่รู้นึกว่าเสือจริง ๆ ก็กลัว เพราะไม่รู้จึงเห็นผิดคิดผิดสำคัญผิดเกิดความกลัว ต่อเมื่อรู้ว่าไม่ใช่เสือจริง เป็นเสือที่เขาปั้นไว้จึงหายกลัว ทีนี้ถึงจะทำอย่างไรก็ไม่กลัว แม้จะบังคับให้กลัว ก็ต้องทำมารยาเป็นกลัว เพราะมีความรู้ถูกเห็นถูกคิดถูกสำคัญถูกแล้ว ถ้าสาธุชนเพียรหัดให้รู้ให้เห็น อนิจจสัญญา ทุกขสัญญา อนัตตสัญญา ปหานสัญญา วิราคสัญญา ความจำไม่เที่ยง จำทนอยู่ไม่ได้ จำไม่มีตัวตน จำละโทษ จำปราศจากความยินดีได้แล้ว ก็พ้นจากอวิชชาความไม่รู้ซึ่งครอบอยู่นี้ มีความสว่าง คือ วิชชา.

ในข้อที่ ๒ ว่า ย่อมไม่เห็นแสงสว่างเพราะเหตุอะไรนั้น พระองค์ตรัสว่า ย่อมไม่เห็นแสงสว่างปรากฏ เพราะความอยากมีประการต่าง ๆ.

ในข้อที่ ๓ ที่ว่า อะไรเป็นเครื่องฉาบทาสัตวโลกนั้น พระองค์ตรัสว่า ตัณหาเป็นเครื่องฉาบทาสัตวโลก ในข้อที่ ๒

กับข้อที่ ๓ ซึ่งเป็นความอยากเหมือนกัน แต่อาการต่างกัน คือ อยากในข้อที่ ๒ นั้น อยากอย่างหยาบ อยากในข้อที่ ๓ เป็นความอยากอย่างละเอียดคอยกระซิบ ความอยากได้สุขในกาม เป็นกามตัณหา ความอยากได้สุขที่มีอยู่แล้วนั้นให้คงมีอยู่ เป็นภวตัณหา ความอยากให้ทุกข์พินาศไปเสียเป็นวิภวตัณหา ตัณหานี้คอยกระซิบสั่นใจสัตว์อยู่เสมอ จึงเกิดตระหนี่ต่าง ๆ มีตระหนี่ตระกูล ตระหนี่ที่อยู่ ตระหนี่ธรรม ตระหนี่ความสรรเสริญ เกิดกิเลสทุจริตต่าง ๆ ฉาบทาท่วมทับสัตว์ไว้เป็นอาสวะ เปรียบดังผักที่ดองแช่ในน้ำที่เปรี้ยวเค็มจนซับผัก.

พระองค์ตรัสว่า ผู้ใดรักรูป ผู้นั้นชื่อว่ารักทุกข์ เพราะรูปเป็นทุกข์ ผู้ใดรักเวทนา ผู้นั้นชื่อว่ารักทุกข์เพราะเวทนาเป็นทุกข์ ผู้ใดสัญญา ผู้นั้นชื่อว่ารักทุกข์ เพราะสัญญาเป็นทุกข์ ผู้ใดรักสังขาร ผู้นั้นชื่อว่ารักทุกข์ เพราะสังขารเป็นทุกข์ ผู้ใดรักวิญญาณ ผู้นั้นชื่อว่ารักทุกข์ เพราะวิญญาณเป็นทุกข์ ผู้ใดรักทุกข์ ผู้นั้นก็ไม่พ้นทุกข์ ที่จริงรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ไม่ใช่กิเลส เหมือนน้ำคงมีสีขาวใสเป็นธรรมดา

แต่ที่เป็นสีต่าง ๆ เพราะสีสวรรค์และสีต่าง ๆ ปนอยู่ น้ำจึงกลายเป็นสีต่าง ๆ ไป แต่ก็คงเป็นอย่างละส่วนอยู่ฉันใด นามรูปกับกิเลสก็ต่างกัน เป็นฉันนั้น.

ในข้อที่ ๔ ว่า อะไรเป็นภัยใหญ่ของสัตวโลกนั้น พระองค์ตรัสว่า ทุกข์เป็นภัยใหญ่ของสัตวโลก ความทุกข์นี้ไม่มีใครปรารถนาทั้งนั้น ความเกิดแก่ตาย ความเศร้าใจ ความพิไรรำพัน ความเจ็บกาย เจ็บใจ ความคับแค้น ความประสบสิ่งที่ไม่เป็นที่รัก ความพลัดพรากจากสิ่งที่เป็นที่รัก ความปรารถนาไม่สมหวัง เหล่านี้เป็นทุกข์ทั้งสิ้น ถึงจะปรารถนาไปเกิดในสวรรค์ ก็ไม่พ้นทุกข์ได้ แต่คนที่อยากนั้นไม่คิดให้รอบด้าน คิดแต่ด้านสุขด้านเดียว ด้านทุกข์ไม่คิด ไม่ว่าคนชั้นสูงชั้นกลาง ชั้นต่ำ ถึงจะมีสุขเพียงไรก็มีทุกข์อยู่ด้วยเสมอ ถึงสุขก็เป็นสุขในทุกข์ เหมือนคนชื่อสุข แต่มีโรคภัยเบียดเบียนเป็นทุกข์อยู่เสมอ เป็นสุขแต่ชื่อ ส่วนร่างกายเป็นทุกข์ ควรจะรู้เท่าทุกข์ เมื่อเกิดขึ้นต้องอดทนอย่างที่สุด ไม่กระวนกระวายครวญครางเว้นไว้แต่โรคลมชักกระตุก อาเจียน ไอ เป็นต้น

ซึ่งเป็นโรคที่ทนฝืนไม่ได้ รู้ว่าขันธ์เป็นทุกข์อยู่แล้ว จะกลัวอะไรกะทุกข์ ซึ่งเป็นอาคันตุกะแขกจรมาเหมือนน้ำเต็มถ้วยอยู่แล้ว เติมลงไปหยดหนึ่งก็ไหลออกไปหยดหนึ่ง หรือเหมือนเตาไฟที่ถ่านกำลังแดงเต็มเตาแล้ว เอาถ่านไฟมาเติมอีก จะกลัวอะไรกับไฟที่มาเติมลง เพราะไฟในเตาก็มีอยู่แล้ว ขันธ์อยู่ตราบใด ก็ต้องมีทุกข์อยู่ตราบนั้น เมื่อกลัวทุกข์ปีนี้ แต่ไม่กลัวทุกข์ปีหน้า กลัวทุกข์ชาตินี้ ไม่กลัวทุกข์ชาติหน้า เมื่อกลัวต่อทุกข์ไม่ควรทำเหตุที่ให้เกิดทุกข์ ถึงจะไปเกิดในที่ใดก็ไม่พ้นทุกข์ได้ ทุกข์ชาตินี้อย่างใด ทุกข์ชาติหน้าก็อย่างนั้น ชาติหน้าก็ยังไกล นึกถึงทุกข์เมื่อปีก่อนกับปีนี้ และทุกข์ที่ล่วงมาแล้วนาน ๆ กับทุกข์เดี๋ยวนี้ก็เหมือนกัน ไม่ต้องนึกถึงชาติหน้า ส่วนปีนี้ก็เหมือนกับชาติใหม่ คงมีทุกข์อย่างนี้เหมือนกัน

พุทธศาสนิกชนพึงเห็นตามความเป็นจริง ดังพรรณนามานี้ ก็จะไม่เปล่าจากประโยชน์ ไม่เสียทีที่เกิดมาเป็นมนุษย์ได้พบพระพุทธศาสนาของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า โดยนัยดังวิสัชนามานี้.

กัณฑ์ที่ ๕

อชิตปัญหาต่อวาระก่อน อชิตมาณพทูลถาม ปัญหาอันเป็นทางปฏิบัติ ทั้งคฤหัสถ์และบรรพชิต หมั่นกำจัดตัณหาซึ่งคอยกระซิบ ต้องเอาชนะกิเลส ผู้ปฏิบัติไม่ควรชนะคน ถ้าชนะคน ต้องแพ้กิเลส ถ้าแพ้คน ก็ชนะกิเลส การชนะคนไม่มีที่สุด ถึงชนะคนนี้ ก็คงแพ้คนนั้น ชนะคนนั้น ก็คงแพ้คนโน้น คงมีเวลาแพ้ ถึงคนนี้ไม่เก่ง คนโน้นเก่งกว่า ก็คงสู้เขาไม่ได้ ผู้ปฏิบัติต้องปราบปรามอดกลั้น ไม่ให้ออกมาถึงกายวาจา ในการที่ถูกว่าเสียดสีกระทบกระทั่ง ด้วยวาจาแลทำกิริยาด้วยกาย การตอบต่อกับพาลนั้นไม่มีประโยชน์เลย ควรระงับไว้เสมอ เอาชนะกิเลสดีกว่า จะแสดงธรรมีกถาซึ่งเป็นพระพุทธภาษิต จงตั้งจิตฟัง และเอาชนะอดกลั้นต่อความเมื่อยและความร้อน ก็จะถอนเสียได้ซึ่งทิฏฐิวิปลาส ความเห็นผิด จิตวิปลาส ความคิดผิด สัญญาวิปลาส ความจำผิด ถึงซึ่งความบริสุทธิ์ ดังจะวิสัชนาต่อไปนี้

อชิตมาณพทูลถามว่า สวนฺติ สพฺพธิ โสตา กระแส (คือความอยาก) ทั้งหลายย่อมหลั่งไหลไปในอารมณ์ทั้งปวง โสตานํ กึ นิวารณํ อะไรเป็นดุจทำนบเครื่องกั้นกระแสเหล่านั้น โสตานํ สํวรํ พฺรูหิ ขอพระองค์โปรดตรัสบอกธรรมเป็นเครื่องกั้นกระแสเหล่านั้น เกน โสตา ปิถิยฺยเร กระแสเหล่านั้น อันผู้ปฏิบัติจะละเสียได้ด้วยธรรมอะไร. พระพุทธเจ้าตรัสตอบว่า ยานิ โสตานิ โลกสฺมึ กระแส (คือความอยาก) ทั้งหลายเหล่าใดในโลก สติ เตสํ นิวารณํ สติเป็นดุจทำนบเครื่องกั้นกระแสเหล่านั้น โสตานํ สํวรํ พฺรูมิ เรา (ตถาคต) บอกธรรมเป็นเครื่องกั้นกระแสเหล่านั้น ปญฺญาเยเต ปิถิยฺยเร กระแสเหล่านั้น อันผู้ปฏิบัติละเสียได้ด้วยปัญญา.

สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าตอบว่า สติเป็นดุจทำนบเครื่องกั้นกระแสน้ำ คือความอยากทั้งหลาย อันไหลมาท่วมทับสัตว์นั้น โสตะ แปลว่ากระแส คือตัณหาโสตะ กระแสตัณหา ทิฏฐิโสตะ กระแสความเห็น กิเลสโสตะ กระแสกิเลส ทุจจริตโสตะ กระแสทุจริต อวิชชาโสตะ กระแสอวิชชา แต่อวิชชาครอบ

ทั่วไปหมด จึงเอาไว้ในที่สุด สติที่ดีนั้นแปลว่าระลึกในธรรม ไม่ใช่ระลึกทั่วไปหมด เช่นคนตกเบ็ดก็ระลึกอยู่ที่เบ็ด คอยดูว่าสายเบ็ดจะไหวหรือยัง ปลาติดจะได้ตวัดขึ้น อย่างนี้ไม่ใช่สติข้างดี เป็นมิจฉาสติ สติผิด ส่วนที่จะเดินก็รู้ จะยืนก็รู้ จะนั่งก็รู้ จะนอนก็รู้ นี่เป็นธรรมดา เพราะรู้อย่างนี้ใคร ๆ ก็รู้ แม้สัตว์ดิรัจฉานก็คงรู้ว่า จะเดินจะยืนเป็นต้น ลางคนถามว่าใจที่ไม่ได้คิดไปในบุญในบาป รู้สึกใจลอยอยู่เฉย ๆ นั้นจะเป็นอย่างไร ในชั้นต้นต้องเข้าใจว่า ธรรมชาติของขันธ์ไม่เป็นบุญเป็นบาป ถ้าขันธ์เป็นบุญ ก็ไม่ต้องทำอะไรอยู่เฉย ๆ บุญก็คงมากขึ้นทุกที ถ้าขันธ์เป็นบาป พระอรหันต์ก็ไม่มีในโลก ความจริงขันธ์เป็นของกลาง ๆ ไม่เป็นบุญเป็นบาป ที่จะเกิดบาปเกิดบุญก็เพราะเจตนา คำว่ากรรมยังเป็นกลางอยู่ เมื่อประกอบด้วยบุญ ก็เป็นบุญกรรม เมื่อประกอบด้วยบาปก็เป็นบาปกรรม คนสามัญเวลานอนหลับไม่มีเจตนา ก็ไม่เป็นบุญ ไม่เป็นบาป เสียอย่างเดียวที่ยังอยู่ ในอวิชชา ถ้าท่านที่สิ้นอาสวะแล้ว เวลาหลับก็หลับในวิชชา เพราะขันธ์

ของท่านเป็นขันธ์ที่อวิชชาดับแล้ว ส่วนที่ว่าใจลอย อยู่เฉย ๆ นั้นไม่เป็นบุญเป็นบาป เป็นกลาง ๆ สติที่ดีนั้นคือ ระลึกในธรรม เหมือนเวลาที่จิตประกอบด้วยบาป พอมีสติก็ถอนออกเสียจากบาป ฯ

สตินั้นก็มีอย่างเดียว ที่มีมากนั้นต่างโดยอารมณ์ เช่นสติปัฏฐาน ๔ คือ ระลึกที่กาย เป็นกายานุปัสสนาสติปัฏฐาน ระลึกที่เวทนา เป็นเวทนานุปัสสนาสติปัฏฐาน ระลึกที่จิตเป็นจิตตานุปัสสนาสติปัฏฐาน ระลึกที่ธรรมนอกจากกายเวทนาจิต เป็นธรรมานุปัสสนาสติปัฏฐาน เป็นสติ ๔ อย่างโดยอารมณ์อย่างนี้ แต่ใจความก็ระลึกอย่างเดียวเท่านั้น เหมือนไฟธูป ไฟเทียน ไฟถ่าน ไฟเถ้า เป็น ๔ อย่าง แต่ก็เป็นไฟมีอาการร้อนอย่างเดียวกันต่างแต่ชื่อเท่านั้น ต้องเข้าใจให้ถูกอีกอย่างหนึ่งว่า สตินั้นที่จะให้มีเสมอไม่ได้ เพราะธรรมชาติของสติ เป็นเจตสิกเกิดในจิต เป็นสังขารจึงไม่เที่ยง จะบังคับให้มีเสมอไม่ได้ ส่วนปัญญานั้นแจกไว้มาก หลายประการแต่ย่นย่อก็คือความรู้ตามที่เป็นจริงเท่านั้น รู้ว่าสังขารไม่เที่ยง

ทนไม่ได้ ไม่อยู่ในอำนาจบังคับบัญชาจริง ๆ จะบังคับให้เที่ยง ให้ทนได้ ให้อยู่ในอำนาจ ไม่ได้จริง ๆ จึงว่าเป็นอนัตตา ไม่ใช่ตัวตนไม่มีใครเป็นเจ้าของ ส่วนพระนิพพานเที่ยง จะบังคับไม่ให้เที่ยง ให้ทนไม่ได้ ก็บังคับไม่ได้ คงเที่ยงและเป็นสุข จึงว่าพระนิพพานก็เป็นอนัตตา ส่วนสติกับปัญญานั้นต้องอาศัยกัน สติเหมือนทำนบเครื่องกั้นน้ำ ปัญญาคอยวิดน้ำตักน้ำออกกว่าจะเหือดแห้งจนหมด สติดีไม่มีเสียไม่มีเกินไม่มีเหลือ ยิ่งมีมากเท่าใด ก็ยิ่งมีประโยชน์เท่านั้น มีน้อยเป็นประโยชน์น้อย มีอย่างกลางเป็นประโยชน์อย่างกลาง มีมากเป็นประโยชน์มาก คนที่เข้าในที่ประชุม ต้องมีสติระวังกิริยาวาจาไม่ให้พลั้งพลาด หรือโดนของแตกหัก หรือคนขึ้นที่สูงต้องมีสติระวัง สติดีมีประโยชน์ทั้งทางโลกทั้งทางธรรม ไม่มีเสียเลย ศรัทธามากเกินไปไม่ดี เพราะเชื่อไปทั้งนั้น ไม่ว่าผู้แสดง ๆ ผิดหรือถูก ถ้าพบที่ถูก ก็เชื่อถูก ถ้าพบที่ผิด ก็เชื่อผิด ถึงวิริยะก็เหมือนกัน ถ้ามากเกินไปก็ไม่ดี ทำให้เกิดความฟุ้งซ่าน สมาธิมากเกินไป ทำให้ซึมง่วงงุน ปัญญามาก

เกินไปล้างที่ทำให้เขวไปได้ แต่สติดีอย่างเดียว ยิ่งมากยิ่งดี ต้องประกอบกับปัญญา สติเป็นหน้าที่เหนี่ยวรั้ง ปัญญาเป็นหน้าที่รู้แจ้งแทงตลอด หรือปัญญาเป็นฉลาด สติเป็นเฉลียว มีแต่ปัญญาอย่างเดียวก็ไม่สำเร็จประโยชน์ ปัญญาเหมือนเข็มที่เย็บผ้า แทงตลอดไปก็ไม่สำเร็จกิจได้ ผ้าทลุเปล่าไม่ติดกัน ต้องมีสติเหมือนด้ายคอยเหนี่ยวรั้ง เมื่อเข็มแทงไปแล้ว ด้ายก็เหนี่ยวรั้งไว้ สำเร็จประโยชน์เป็นเสื้อผ้าเพลาะได้ เพราะฉะนั้นปัญญากับสติจำต้อง ประกอบกัน จึงถึงความบริสุทธิ์ได้ พุทธศาสนิกชนมีศีล บริสุทธิ์เป็นศีลขันธ์แล้ว พึงทำสติให้มากเป็นสมาธิขันธ์ เจริญปัญญาให้มากเป็นปัญญาขันธ์ ก็จะพร้อมทั้งศีลขันธ์ สมาธิขันธ์ ปัญญาขันธ์ ศีลทำลายกิเลสอย่างหยาบ สมาธิทำลายกิเลสอย่างกลาง ปัญญาทำลายกิเลสอย่างละเอียด ก็ถึงความเจริญ งอกงามในข้อปฏิบัติยิ่ง ๆ ขึ้นไป โดยนัยดังวิสัชนามาฉะนี้.

กัณฑ์ที่ ๖

อชิตปัญหาต่อวาระก่อน อชิตมาณพได้ฟังพระธรรมที่สมเด็จพระผู้มีพระภาคทรงแสดงแล้วนั้น ได้ความรู้ขึ้น ก็ทูลถามต่อไปอีกว่า ปัญญาและสติกับนามรูปนั้น จะดับไปในที่ไหน สมเด็จพระผู้มีพระภาคตรัสว่า ยเมตํ ปญฺหํ อปุจฺฉิ อชิต ตํ วทามิ เต ดูก่อนอชิตะ ท่านถามปัญหาข้อใด เรา (ตถาคต) แก้ปัญหาข้อนั้นแก่ท่าน ยตฺถ นามญฺจ รูปญฺจ อเสสํ อุปรุชฺฌติ นามและรูป ย่อมดับไปไม่เหลือในที่ใด วิญฺญาณสฺส นิโรเธน เอตฺเถตํ อุปรุชฺฌติ เพราะวิญญาณดับ ปัญญาและสติกับนาม รูปนั้นย่อมดับไปในที่นั้น ดังนี้ รวมใจความที่อชิต มาณพทูลถามและทรงแก้ว่า นามรูปดับไปโดยไม่เหลือในที่ใด ปัญญาแลสติกับนามรูป ย่อมดับไปไม่เหลือในที่นั้น เพราะวิญญาณดับ คือสติกับปัญญาเป็นเจตสิกเกิดในจิต รูปคือร่างกาย นามเมื่อยกวิญญาณออกคงมีเวทนา สัญญา สังขาร เมื่อรวมวิญญาณด้วยก็เป็น เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เป็นนาม

เมื่อสติกับปัญญาเกิดขึ้น พอวิญญาณซึ่งเป็นนามธรรมดับ สติกับปัญญาก็ต้องดับด้วย เพราะเป็นเจตสิก เกิดพร้อมกับจิต เปรียบจิตเป็นดวงไฟ เจตสิกเป็นแสงไฟ เมื่อดวงไฟเกิด ก็ต้องมีแสงสว่างเกิดด้วย สว่างไปได้ไกล ๆ จะว่าแสงเป็น ดวงไฟก็ไม่ใช่ แต่เมื่อไฟดับ แสงก็ดับด้วย เพราะฉะนั้น นามรูปย่อมดับอยู่เสมอ สติกับปัญญาจึงต้องดับด้วย พร้อมกับวิญญาณเสมอ.

อชิตมาณพทูลถามต่อไปว่า ความประพฤติของพระอเสขบุคคล กับพระเสขบุคคล เป็นอย่างไร พระองค์ตรัสว่า กาเมสุ นาภิคิชฺเฌยฺย เป็นต้น ความว่า บุคคล ๒ จำพวกนั้นไม่กำหนัดในกามทั้งหลาย มีใจไม่ขุ่นมัวด้วยกิเลส เป็นผู้ฉลาดในธรรมทั้งปวง เป็นภิกษุ เว้นจากโทษทั้งหมด เมื่อจะแปลคำว่าภิกษุ ก็แปลว่า ผู้ขอหรือผู้เห็นภัยในสังสารวัฏ มีสติเว้นจากโทษทุจริตทั้งหมด ไม่กำหนัดในกามารมณ์ ข้อที่ว่ามีใจไม่ขุ่นมัวนั้น ไม่ใช่ใจขุ่นมัว ใจใสตามธรรมดา หมายความว่า ใจไม่ขุ่นมัวด้วยราคะ

โทสะ โมหะ กิเลสทุจริตต่าง ๆ ที่อธิตมาณพทูลถามปัญหา ข้อ ๒ นี้ ไม่ใช่ข้อปฏิบัติที่เป็นเหตุ ถามผลของการปฏิบัติ เพราะฉะนั้นจึงอธิบายสังเขปเท่านั้น.

จะถวายวิสัชนาข้อปฏิบัติต่อไป ปัญญากับสติเป็นข้อสำคัญในการปฏิบัติ แต่สติได้ถวายวิสัชนาในวาระก่อนแล้ว ส่วนปัญญาซึ่งอธิบายมาแล้วนั้นยังน้อย จะวิสัชนาต่อไป ลักษณะของปัญญานั้น คือ ความรู้ตามที่เป็นจริงอย่างใด ก็รู้ตามจริงอย่างนั้น ไม่ขาดไม่เกิน ต้องเข้าใจ ในธรรมธาตุ ธาตุคือธรรมดาที่ทรงความจริง คือ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ไว้ ๑ ธรรมฐิติ คือ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ที่ตั้งอยู่ ๑ ธรรมนิยามคือความกำหนดแน่ของ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ๑ เป็น ๓ อย่าง แต่ที่แท้ก็เป็นอันเดียวกันคือความจริง คือบรรดาสังขารทั้งหลายเกิดขึ้นแล้วตั้งอยู่ดับไป.

อนึ่ง ข้อที่ว่าเห็นแสงสว่างและรูปต่าง ๆ นั้นไม่ใช่ปัญญา เป็นโอภาสแสงสว่างด้วยอำนาจสมาธิ เมื่อสมาธิตั้งมั่น

ลางทีก็เห็นเป็นแสงสว่างโอภาส ลางทีก็เกิดปีติ สมาธินั้นต่างกัน ตามอุปนิสัยของคน เหมือนคนที่เป็นช่างศิลปวิชาต่าง ๆ มีช่างปั้นช่างเขียน เป็นต้น เมื่อคนใดไม่มีอุปนิสัย ถึงจะฝึกสอนอย่างไร ก็ไม่เป็น เพราะอุปนิสัยในการช่างไม่มี

เมื่อเกิดปัญญาเห็นอะไรแล้ว จะให้เกิดบ่อย ๆ ไม่ได้ เคยเห็นอย่างใด จะให้เห็นอย่างนั้นไม่ได้เพราะดับแล้ว เลยมาแล้ว ถ้าเห็นใหม่ ก็เกิดใหม่ ผู้ปฏิบัติอย่าอยากให้เกิดบ่อย ๆ เพราะเป็นของไม่เที่ยง เหมือนเมฆในอากาศ เมื่อแลเห็นเป็นรูปอะไรแล้ว ก็จางไปหายไป ไม่คงที่อยู่ได้ ส่วนที่เห็นนั้นเหมือนเมฆในใจเกิดแล้วก็จางไปดับไป. ปัญญานั้นรู้ความตามที่เป็นจริงในขันธ์ ธาตุ อายตนะ รู้แจ้งแทงตลอดแต่ไม่ใช่รู้จบพระไตรปิฎก ถ้าคนที่ไม่เคยเล่าเรียน ก็เป็นแต่พูดถึงเรื่องความจริงของขันธ์ถูกตรง แต่ยังฟังเข้าใจยาก ผู้ที่เข้าใจเล่าเรียนคาถาบาลีบ้างแล้ว ก็เข้าใจง่ายลำดับเรื่องถูก เพราะรู้ทางปัญญา ประกอบกับความรู้ที่เล่าเรียนไว้แล้วส่วนที่รู้พระไตรปิฎกนั้น เป็นรู้ด้วยสัญญา ไม่ใช่รู้ด้วยปัญญา

ผู้ปฏิบัติพึงเห็นเถิดว่าสรรพสังขารทั้งหลายไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา เกิดขึ้นแล้ว ต้องดับไปทั้งนั้น ไม่ว่าตึกบ้านแล ภูเขาย่อมสิ้นไปเสื่อมไป ลงท้ายที่สุดก็ดับไป ไม่เที่ยงแท้ สักอย่างเดียว เหมือนดูน้ำที่ท้ายเรือกลไฟ มีแต่ไหลเชี่ยวแรงเร็ว แม้ใบไม้จะลอยมาก็เก็บไม่ทัน ควรหรือที่ผู้ปฏิบัติจะถือสิ่งที่ ไม่เที่ยงเป็นอารมณ์ ไม่ควรปล่อยให้ราคะ โทสะ โมหะ กิเลสทุจริตท่วมทับตน เช่นความโกรธ เมื่อมีใครเขาโกรธ เราก็ยังไม่โกรธ ครั้นอยากให้เขาหายโกรธ เขาไม่หายตัว กลับโกรธขึ้น ที่จริงแต่แรกก็ไม่ได้โกรธ เป็นธรรมที่ดีแล้ว กลับเอาไปแลกกับความโกรธของเขา ที่ไม่ดีที่เลวทำไม ธรรมดาที่เขาแลกเปลี่ยนกัน ถ้าของเราไม่ดีจึงแลกเปลี่ยน กับเขา นี่ไม่โกรธดีกว่ากลับไปแลกเอาโกรธที่ไม่ดีมาใส่ตัว ผู้ปฏิบัติเข้าใจตามที่อธิบายมานี้ ก็จะบรรเทากิเลสทุจริตต่าง ๆ เสียได้ จะเห็นคุณของพระพุทธพระธรรมพระสงฆ์ปรากฏชัด ที่จริงพระคุณของพระพุทธเจ้านั้น มีอยู่แก่สัตว์เสมอ ใครจะคิด ก็ตาม ไม่คิดก็ตาม คงมีอยู่เสมอ เมื่อใครปฏิบัติได้มาก

ก็เห็นพระคุณมาก ใครปฏิบัติได้น้อย ก็เห็นพระคุณน้อย เหมือนศาลา ซึ่งเป็นที่พักกันฝนและแดด เมื่อใครอยากนั่งก็ได้ เป็นของกลาง แต่เมื่อไม่นั่ง จะให้ศาลาติดตามคนไปให้นั่งนั้นไม่ได้ หรือร่มเมื่อใครประสงค์จะกางกันก็ได้ เมื่อไม่กางกั้นจะให้ร่มติดตามไปกางกันให้เองก็ไม่ได้เหมือนกัน พระคุณของพระพุทธพระธรรมพระสงฆ์ ผู้มีประสงค์จะให้เป็นที่พึ่ง ก็พึ่งปฏิบัติตามคำสอนของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า และประพฤติตามแบบพระสงฆ์ จึงจะพ้นจากทุกข์ ในปัจจุบันชาตินี้และในสัมปรายภพชาติหน้า.

กัณฑ์ที่ ๗

ปุณณกปัญหาที่ ๓ ปุณณกมาณพทูลถามถึงความประพฤติของสัตวโลก ยกพระคุณของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ขึ้นกล่าวไว้ในเบื้องต้นว่า อเนชํ พระองค์ไม่หวาดหวั่น มูลทสฺสาวึ ทรงเห็นเหตุอันเป็นมูลรากเง่าของสิ่งทั้งปวง หมู่มนุษย์ในโลกนี้ คือฤษี กษัตริย์ พราหมณ์เป็นอันมาก อาศัยอะไรจึงได้บูชายัญ (บวงสรวง) เทวดา,

สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสตอบว่า หมู่มนุษย์เหล่านั้น อาศัยของที่ชราทรุดโทรม อยากได้ของที่ตนปรารถนา จึงได้บูชายัญ.

ปุณณกะกราบทูลถามว่า หมู่มนุษย์เหล่านั้นไม่ประมาทแล้วในยัญของตน เป็นผู้ถือเคร่งครัด หมู่มนุษย์เหล่านั้นจะข้ามพ้นชาติชราได้บ้างหรือไม่. สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสตอบว่า หมู่มนุษย์ผู้บูชายัญเหล่านั้นยังเป็นคนกำหนัดยินดีในภพ ไม่ข้ามพ้นจากชาติและชราไปได้ การบูชายัญให้ผลที่สุดเพียงเกิดในพรหมโลก ไม่อาจพ้นชาติและชราไปได้ ด้วยยังยินดีในภพ สิ่งใดที่ยังพอใจอยู่ ก็ไม่สามารถเลิกทิ้งสิ่งนั้นเสียได้ ต่อเมื่อปราศจากความพอใจแล้วจริง ๆ จึงละทิ้งเสียได้ เมื่อเห็นโทษแล้ว กลับประพฤติอีก แล้วก็เห็นโทษอีก ต่อปราศจากความพอใจแล้วจริง ๆ จึงจะเลิกได้ขาด เหมือนของแสลง แม้เจ็บอยู่รู้ว่ากินไม่ได้ แต่ยังอยาก ต้องเอามาดูให้แลเห็น ยังอยากลูบคลำอีก ยังเสียดายด้วยยังยินดี จึงละไม่ได้ นี่เป็นความประพฤติของสามัญชน ไม่ใช่ธรรมที่เป็นข้อปฏิบัติ.

ปุณณกะทูลถามว่า ใครเล่าในเทวโลก หรือมนุษย์โลก ได้ข้ามพ้นชาติและชราไปได้. สมเด็จพระผู้มีพระภาคตรัสว่า สงฺขาย โลกสฺมึ ปโรปรานิ ยสฺสิญฺชิตํ นตฺถิ กุหิญฺจิ โลเก ความอยากซึ่งเป็นเหตุทะเยอทะยานในโลกไหน ๆ ของบุคคลใดไม่มี เพราะได้พิจารณาเห็นธรรมที่ยิ่งและหย่อนตามความจริง ในโลก จะเป็นโลกนี้หรือโลกอื่นก็ตาม ในขันธโลก จะเป็นขันธนี้หรือขันธอื่นก็ตาม ในธาตุโลกจะเป็นธาตุนี้หรือธาตุอื่นก็ตาม ในอายตนโลก จะเป็นอายตนะนี้หรืออายตนะอื่นก็ตาม พิจารณาให้เห็นอารมณ์ที่ยิ่งและหย่อน คือที่ดีและชั่ว เลวและประณีต ไกลและใกล้หยาบและละเอียดจะเป็นอิฏฐารมณ์ชอบใจ หรืออนิฏฐารมณ์ ไม่ชอบใจก็พิจารณาให้เห็นจริงตามจริง ไม่ให้หวั่นไหวไปตามกิเลสเครื่องหวั่นไหว ๕ คือ ตณฺหิญฺชิตํ มานิญฺชิตํ ทิฏฺฐิญฺชิตํ กิเลสิญฺชิตํ กมฺมิญฺชิตํ ไม่ให้หวั่นไหวไปตามตัณหามานะทิฏฐิกิเลสและกรรม สนฺโต ผู้สงบระงับแล้ว วิธูโม ไม่มีทุจริตอันทำให้กลุ้มมัวมืดดุจควันไฟ อนีโฆ ไม่มีกิเลสอันกระทบจิต นิราโส หาความ

อยากทะเยอทะยานมิได้ข้ามพ้นชาติและชราได้แล้ว ไม่ต้องเกิดอีกต่อไป ไม่ต้องทุกข์อีกต่อไป เว้นไว้แต่ชราพยาธิมรณะในชาตินี้ชาติเดียวซึ่งเกิดมาแล้วพร้อมกับชาติ. พุทธศาสนิกชนพึงเห็นและปฏิบัติตามที่วิสัชนามานี้.

อนึ่ง โลกธรรม ๘ ที่สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า ลาภและความเสื่อมลาภ ยศและความเสื่อมยศ นินทาและสรรเสริญ สุขและทุกข์เป็นของไม่เที่ยง และบังคับบัญชาไม่ได้ พระองค์ไม่ได้สอนให้ละ และไม่ได้สอนให้เจริญ เป็นแต่ให้รู้เท่า ถ้าจะยึดลาภยศสรรเสริญสุขไว้ เมื่อเป็นของไม่เที่ยงบังคับไม่ได้ พอเปลี่ยนเป็นเสื่อมลาภเสื่อมยศนินทาทุกข์เหล่านี้มาถึงเขา มิเต็มทนหรือ เพราะฉะนั้นจึงให้รู้เท่าแต่แรก ตราหน้าไว้ จำไว้ว่าถึงลาภยศสรรเสริญสุขเหล่านี้จะมีมากก็ไม่เที่ยง ไม่อยู่ในอำนาจบังคับบัญชา รู้เท่าแต่แรก เมื่อเปลี่ยนแปลงยักย้ายภายหลังก็ไม่เสียใจ เพราะรู้แล้วดักหน้าไว้ก่อนแล้ว ทายไว้แล้ว เมื่อทำกรรมดีก็ได้รับผลดี เมื่อทำกรรมชั่วก็ได้รับผลชั่ว ไม่ควรจะยึดถือไว้ ทำไว้อย่างใดก็ได้รับผลอย่างนั้น ผู้ปฏิบัติพึงเห็นตามเทศนานัยนี้.

กัณฑ์ที่ ๘

เมตตคูมาณพได้ฟังพระธรรมเทศนาแล้ว จึงกราบทูลถามว่า ทุกข์ในโลกหลายประเภทเหล่านี้เกิดมาจากไหน ข้อนี้ถามถึงเหตุที่เกิดแห่งทุกข์.

สมเด็จพระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า ท่านได้ถามเรา (ตถาคต) ถึงเหตุเกิดแห่งทุกข์ เรารู้อย่างใดจักบอกอย่างนั้นแก่ท่าน ทุกข์ในโลกหลายประการมีอุปธิเข้าไปตั้งใจไว้เป็นเหตุ ย่อมเกิดมาแต่เหตุคืออุปธิ ผู้ใดไม่รู้เท่า ย่อมทำซึ่งอุปธิคือเข้าไปตั้งใจไว้ ผู้นั้นเป็นคนเขลา ย่อมถึงซึ่งทุกข์เนือง ๆ เพราะเหตุนั้น บุคคลเมื่อรู้เห็นว่า อุปธิเป็นเหตุเกิดแห่งทุกข์ อย่าพึงกระทำซึ่งอุปธิ อุปธินี้มีถึง ๑๐ ประการ แต่ดูพื้นเฝือ ไม่เหมาะแก่ผู้ปฏิบัติจะแสดงแต่ ๓ ประการ คือ กิเลสุปธิ อุปธิคือกิเลสได้แก่อวิชา อภิสังขารุปธิ อุปธิ คือกรรมที่ประกอบด้วยกิเลส จนล่วงถึงกายวาจาใจ ขันธุปธิ อุปธิคือขันธ์ที่เกิดเพราะกิเลสกับกรรมนั้น อุปธิ ๓ อย่างนั้นมีเหตุมีปัจจัยต่อกัน คือกิเลสุปธิและอภิสังขารุปธิเป็นเหตุ ขันธุปธิ

เป็นผล กิเลสุปธิคือกิเลส อภิสังขารุปธิคือกรรม ขันธุป คือวิบากเป็นวัฏฏะหมุนเวียนต่อ ๆ ไป เมื่อทำกรรมด้วยกายวาจาใจเป็นกัมมวัฏฏ์ เป็นเหตุให้เกิดขันธ์ เป็นวิบากวัฏฏ์ เมื่อมีขันธ์แล้ว เป็นเหตุให้เกิดกิเลสวัฏฏ์ เมื่อมีกิเลสขึ้นแล้ว เป็นเหตุให้ล่วงถึงกายวาจาใจ เป็นกรรมต่อไปอีก หมุนเวียนต่อ ๆ ไป ส่วนพระอริยเจ้าตัดกิเลสเสียได้ จึงไม่เป็นกรรมต่อไป เมื่อไม่มีกรรมทั้งฝ่ายกุศลและอกุศล เป็นอพยากฤต จึงไม่เกิดขันธ์อีกต่อไป นี่เป็นเบื้องต้นในปัญหานี้.

เมตตคูจึงกราบทูลถามอีกว่า ผู้มีปัญญาจะข้ามพ้นห้วงกิเลส และชาติ ชรา โสกะ ปริเทวะได้อย่างไร.

สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า ผู้มีปัญญารู้อารมณ์อย่างใดอย่างหนึ่ง ในส่วนเบื้องบนในส่วนเบื้องต่ำ ในส่วนท่ามกลางด้านขวาง คือ อดีต อนาคต ปัจจุบัน หรือดีชั่วปานกลาง และนามรูปวิญญาณ ถ่ายถอนนันทิ ความเพลิดเพลิน นิเวสนะความยึดมั่นถือมั่น แม้ไม่ยินดีในอารมณ์ที่ไม่ดี เมื่ออารมณ์ที่ไม่ดีนั้นมากระทบ ไม่ชอบไม่อยากยึดไว้ แต่ชอบ

นึกถึงพูดถึง นึกแปลว่ายึดทุกข์ จึงชอบนึกถึงไม่ปล่อยวางเสียได้ อย่าว่าแต่จะยึดความสุขความดีเลย แม้แต่ทุกข์ก็ยังยึด ต้องถ่ายถอนนันทิความเพลิน และนิเวสนะความยึดมั่นเสียให้หมด นันทิเป็นตัวตัณหา นิเวสนะเป็นพวกของอุปาทาน เมื่อยังมีความเพลินและยึดอารมณ์อยู่ก็ต้องได้รับทุกข์เป็นผล เหมือนปลูกเถาบอระเพ็ดเมื่อขึ้นเป็นเถาเป็นใบ เถาก็ขมใบก็ขมเปลือกก็ขมล้วนแต่ขมทั้งนั้น เมื่อยังยินดียึดมั่นอารมณ์อยู่ก็เท่ากับปลูกต้นทุกข์ เมื่อโตขึ้นก็ล้วนแต่ใบทุกข์ ดอกทุกข์ ผลทุกข์ ล้วนเป็นทุกข์ทั้งนั้น ไม่น่ายินดียินร้ายในอารมณ์เลย จะดีชั่วปานกลางก็เกิดขณะจิตเดียวเท่านั้นแล้วก็ดับ ถึงไม่อยากให้ดับก็ดับ ถึงอยากให้ดับก็ไม่ต้องอยาก เพราะดับอยู่เสมอ ๆ แล้ว ผู้ปฏิบัติอย่าเห็นแต่อารมณ์ แม้ผู้ที่รู้ก็ดับพร้อมกับอารมณ์เหมือนกันทุกขณะจิต พออารมณ์ที่มากระทบดับ ความรู้อารมณ์นั้นก็ดับด้วย เมื่อขณะจิตเกิดใหม่ ประกอบด้วยนันทิ ความเพลิน นิเวสนะความถือมั่น ก็เท่ากับเกิดภพใหม่ทีหนึ่ง เพราะฉะนั้นผู้ปฏิบัติชั้นสูง จึงรู้ตัวว่าจะไม่เกิดอีก

ในชาติต่อไป เพราะจิตไม่ยึดอารมณ์ด้วยกิเลส. เมื่อถ่ายถอนความเพลิดเพลินมั่นเสียได้แล้ววิญญาของท่านจะไม่ตั้งอยู่ในภพ ผู้มีธรรมสงบอยู่ในสันดานอย่างนี้ มีสติไม่ประมาทมัวเมา เป็นผู้เห็นภัยในขันธ์ ละซึ่งความถือมั่นว่าของเราเสียประพฤติอยู่ทุกอิริยาบถ เป็นผู้รู้แจ่มแจ้งแล้ว พึงละเสียได้ซึ่งทุกข์ คือ ชาติ ชรา และโสกะ ปริเทวะในปัจจุบันชาตินี้แหละ นี้เป็นท่ามกลางของปัญหา.

เมตตคูก็ชื่นชมยินดีปีติปราโมทย์ กล่าวคำสรรเสริญสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นอันมากและกราบทูลว่า พระองค์ทรงพร่ำสอนมุนีเหล่าใดไม่หยุดหย่อน มุนีเหล่านั้นคงละทุกข์ได้เป็นแน่ เพราะเหตุนั้น ขอพระองค์จงทรงพร่ำสอนข้าพระองค์ไม่หยุดหย่อน เหมือนอย่างทรงพร่ำสอนมุนีเหล่านั้นบ้าง.

สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสตอบว่า บุคคลใดรู้ว่าผู้ใดเป็นพราหมณ์ถึงที่สุดจบไตรเพท ที่ตรัสว่าพราหมณ์ เพราะคนพวกนั้นถือว่าเป็นผู้ลอยบาป พระองค์จึงทรงถือเอาโวหาร

นั้นมาตรัสว่า พระอรหันต์เป็นขีณาสวพราหมณ์ และละอาสวะ-กิเลสได้หมด ไม่ต้องเล่าเรียนต่อไป ดังคำที่ว่ารู้ที่สุดจบไตรเพท ผู้ใดเป็นพราหมณ์รู้ที่สุดจบไตร ไม่มีกิเลสเครื่องกังวล ที่ว่ากังวลนั้น ไม่ได้หมายความว่า กังวลในการงานที่ไม่มีโทษซึ่งเป็นของจำเป็นที่ละไม่ได้ กังวลในที่นี้ท่านแสดงไว้ ๗ อย่าง คือ ราคกิญฺจนํ กังวลด้วยราคะ โทสกิญฺจนํ กังวลด้วยโทสะ โมหกิญฺจนํ กังวลด้วยโมหะ มานกิญฺจนํ กังวลด้วยมานะถือตัว ทิฏฺฐิกิญฺจนํ กังวลด้วยความเห็นผิด กิเลส-กิญฺจนํ กังวลด้วยกิเลส ทุจฺจริตกิญฺจนํ กังวลด้วยทุจริต ราคะ โทสะ โมหะ มานะ ทิฏฐิ กิเลส ทุจริตเหล่านี้เป็นเครื่องกังวล เมื่อไม่มีกิเลสเครื่องกังวล มิได้ติดข้องระคนในกามและภพ ผู้นั้นแหละได้ข้ามพ้นเหตุแห่งทุกข์ดุจห้วงน้ำได้แน่แล้ว อาสวะกิเลสเปรียบดังห้วงน้ำ สัตว์ที่ยังละอาสวะกิเลสไม่ได้ ก็เท่ากับจมอยู่ในห้วงน้ำ ยังว่ายอยู่ เมื่อหมดกำลังเข้าก็จมลงเป็นอาหารแห่งสัตว์ในน้ำถึงอันตรายชีวิต ส่วนผู้ที่ละอาสวะกิเลสได้แล้วก็เหมือนว่ายถึงตลิ่งถึงฝั่งขึ้นบกได้

พ้นจากภัยในน้ำ จระเข้และปลาร้ายเป็นต้น ไม่สามารถจะตาม มาบนบกได้ เป็นผู้ไม่มีกิเลสอันตรึงจิตดังตะปู ไม่มีความสงสัย กิเลสนั้นตรึงจิตไว้แน่นดังตะปูที่จมมิดหัว ได้แก่อุปกิเลส ๑๖ ข้อ ดังตะปู ๑๖ ตัว มีความโลภเพ่งเล็งอยากได้ทรัพย์ของคนอื่น เป็นต้น จนถึงความประมาทเมามัวเป็นที่สุด ก็นรชนผู้รู้แล้วนั้น เป็นผู้ถึงที่สุดจบไตรเพทในศาสนานี้ ละธรรมที่เป็นเหตุติดข้อง อยู่ในภพอันนี้เสียได้แล้ว ผู้นั้นเป็นคนมีตัณหาสิ้นแล้ว ไม่มีกิเลส อันกระทบจิต หาความทะเยอทะยานมิได้ ผู้นั้นได้ข้ามพ้นชาติ และชราได้แล้ว.

ผู้ปฏิบัติพึงละเสียซึ่งนันทิ ความเพลิน และนิเวสนะ ความยึดมั่น ถอนเสียให้หมดจากสันดาน ก็จะถึงความเจริญ งอกงามไพบูลย์ทุกทิพาราตรี.

กัณฑ์ที่ ๙

แสดงจตุพพละ

สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงแสดงพละ ๔ เพื่อเป็น กำลังของผู้ปฏิบัติ ดังคนเจ็บน้อย ๆ ต้องเปลี่ยนอิริยาบถ เพื่อ

อุดหนุนกำลังกายให้แข็งแรง จึงทรงแสดงจตุพพละ ๔ นี้ เพื่ออุดหนุนกำลังใจพละ ๔ นั้น คือ ปัญญาพละ กำลัง คือ ปัญญา ๑ วิริยพละ กำลังคือความเพียร ๑ อนวัชชพละ กำลังคือกิจการที่ไม่มีโทษ ๑ สังคหพละ กำลังคือความสงเคราะห์ ๑ รวมเป็น ๔ อย่าง.

ปัญญาพละนั้น แจกเป็น ๕ คู่ เพื่อจะให้รู้ว่า สิ่งที่เป็นกุศลและอกุศล หรือสิ่งที่ไม่ใช่กุศลแท้ แต่เป็นพวกกุศล และสิ่งที่ไม่เป็นอกุศลแท้แต่เป็นพวกอกุศล จะได้รู้ถูกคิดถูกเห็นถูก ไม่ละสิ่งที่ไม่ควรละ แลไม่เจริญสิ่งที่ไม่ควรเจริญ ซึ่งทำให้ผู้ปฏิบัติไม่แน่ใจเวียนวนลังเล คลอนแคลน จะได้ตัดสินด้วยตนเองว่า ควรประพฤติหรือไม่ควรประพฤติ ปัญญาพละก็อยู่ในสัมมาทิฏฐินั่นเองเพราะสัมมาทิฏฐิอยู่ในกองปัญญา ปัญญาพิจารณาธรรม ๕ คู่ว่า กุสลา กุสลสงฺขาตา เหล่านี้เป็นกุศล เหล่านี้นับเข้าในกุศล ๑ อกุสลา อกุสลสงฺขาตา เหล่านี้เป็นอกุศล เหล่านี้นับเข้าในอกุศล ๑ เป็นคู่ที่ ๑ สาวชฺชา สาวชฺชสงฺขาตา เหล่านี้มีโทษ เหล่านี้นับเข้าในพวกมีโทษ ๑

อนวชฺชา อนวชฺชสงฺขาตา เหล่านี้ไม่มีโทษ เหล่านี้นับเข้าในพวกไม่มีโทษ ๑ เป็นคู่ที่ ๒ กณฺหา กณฺหสงฺขาตาเหล่านี้เป็นกรรมดำ คือ เศร้าหมอง เหล่านี้นับเข้าในกรรมดำ ๑ สุกฺกา สุกฺกสงฺขาตา เหล่านี้เป็นกรรมขาว คือ ผ่องแผ้ว เหล่านี้นับเข้าในกรรมขาว ๑ เป็นคู่ที่ ๓ อเสวิตพฺพา อเสวิตพฺพสงฺขาตา เหล่านี้ไม่ควรเสพ เหล่านี้นับเข้าในพวกไม่ควรเสพ ๑ เสวิตพฺพา เสวิตพฺพาสงฺขาตา เหล่านี้ควรเสพ เหล่านี้นับเข้าในพวกควรเสพ ๑ เป็นคู่ที่ ๔ นาลมริยา นาลมริยสงฺขาตา เหล่านี้ไม่อาจแปรปุถุชนให้เป็นพระอริยเจ้าได้ เหล่านี้นับเข้าในพวกไม่อาจแปรปุถุชนให้เป็นพระอริยเจ้าได้ อลมริยา อลมริยสงฺขาตา เหล่านี้นับเข้าในพวกอาจแปรปุถุชนให้เป็นพระอริยเจ้าได้ เหล่านี้นับเข้าในพวกอาจแปรปุถุชนให้เป็นพระอริยเจ้าได้ ๑ เป็นคู่ที่ ๕ แบ่งเป็นส่วนกุศล ๕ อกุศล ๕ ซึ่งตรงกันข้าม เมื่อรู้ด้วยปัญญาแล้ว จะได้ประพฤติแต่สิ่งที่ประกอบด้วยกุศล แลละสิ่งที่ประกอบด้วยอกุศล คนย่อมมีปัญญาไม่เหมือนกัน เช่นอ่านหนังสือธรรมะ ลางคนอ่านทีเดียวก็เข้าใจหมด ลางคน

เข้าใจบ้างไม่เข้าใจบ้าง ไม่รู้ว่าต้นว่าปลายต่อไม่ติด ลางคนอ่านไปจนจบ อ่านได้ทุกคำแต่ไม่เข้าใจ ต้องอาศัยพูดจาไต่ถามบ่อย ๆ ปัญญาจึงจะแตกฉานมากขึ้น ปัญญาเป็นข้อใหญ่ของการปฏิบัติ จึงได้แสดงไว้ในคู่ต้น เมื่อมีปัญญารู้แจ้งชัดเห็นที่เป็นจริง เลือกประพฤติแต่สิ่งที่เป็นกุศล และประกอบการงานที่ไม่มีโทษประพฤติแต่ธรรมที่ดี เสพแต่สิ่งที่ควรเสพ และปฏิบัติธรรมที่อาจแปรปุถุชนให้เป็นพระอริยเจ้าได้ เมื่อมีปัญญาพละกำลังปัญญาแล้ว เป็นเหตุที่จะมีวิริยพละคือกำลังความเพียร วิริยะแปลว่าความเป็นผู้กล้า อาการของความเพียรมีหลายอย่าง คือ วายามะความพยายาม ปรักกมะเพียรบากบั่น รุกรันไปท่าเดียว ไม่ท้อถอย เหมือนทหารที่กล้าต่อข้าศึกไม่ถอยหลังกลับ เขยิบเข้าไปทุกก้าว เมื่อเขยิบไม่เต็มก้าว มีที่พอแต่ครึ่งก้าว ก็ก้าวไปแต่ครึ่งก้าว ที่สุดจนมีเฉพาะฝ่ามือก็รุกเข้าไปอยู่เสมอ ไม่มีท้อถอย อาตัปปะเผากิเลสให้เร่าร้อน คลอกเสียให้หมด เผาเสียให้สิ้นลนให้ร้อน แต่เป็นความเพียรที่ต่อสู้ในเวลาที่เกิดอกุศล จะทำลายอกุศลอุตสาหะก็เป็นความเพียรไม่ย่อหย่อน แต่วายามะปรักกมะ อุตสาหะ เป็นความเพียร ทั้งทางเจริญส่วนกุศลและละอกุศล ส่วนอาตัปปะนั้นเป็นส่วนที่จะปราบปรามอกุศล.

ผู้ปฏิบัติไม่ควรนอนใจ ให้เปลืองชีวิตไปเปล่าไม่มีประโยชน์ ชีวิตจะเป็นอยู่ได้ก็ไม่เกินร้อยปี จะปล่อยให้ปากลิ้นเน่าเสียเปล่า ๆ กายก็จะเน่าเปล่า ไม่ได้ทำประโยชน์อะไร ตาก็จะเน่าเสียเปล่า ใจที่รู้ต่าง ๆ ก็จะดับ ไม่ได้รู้ไม่ได้เห็นให้เป็นประโยชน์ตนประโยชน์คนอื่น จะตายก็ให้ได้ประโยชน์ไปด้วย และทำประโยชน์ไว้ให้คนที่หลังบ้าง จะมัวนอนใจให้ชีวิตหมดเปลืองไปเฉย ๆ นั้นไม่ควรเลย ต้องรีบเร่งบากบั่นเข้าทุกวัน จึงจะไม่เสียทีที่เกิดมาเป็นมนุษย์ เพราะมนุษย์ดีกว่าสัตว์ทั้งหลาย อาจทำการให้ใหญ่เกินตัวได้ เช่นทำให้ไปเกิดในสวรรค์และพรหมโลกก็ได้ มิใช่แต่เท่านั้น ทำให้ถึงที่สุดไม่ต้องเกิดทุกข์อีกก็ได้ ไม่ควรจะถ่อมตนว่าไม่ได้ไม่ถึง อาการของความเพียรไม่มีที่จะคิดว่า ไม่ได้ ไม่มี นี่เป็นกำลัง คือวิริยะ.

เมื่อมีปัญญาพละ ก็คือธรรมวิจยสัมโพชฌงค์นั่นเอง พิจารณาเลือกเฟ้นธรรม จึงเกิดวิริยะความเพียร ปัญญาพละกับวิริยพละเป็นเหตุที่ให้เกิดอนวัชชพละ ประกอบการงานดีไม่มีโทษทั้งกายวาจาใจ จะทำการสิ่งใดก็ระวังไม่ให้เสีย

ประโยชน์ตนประโยชน์คนอื่น ไม่เบียดเบียนด้วยกาย จะทำการงานอะไรก็ได้ทั้งนั้น ในส่วนที่ไม่เป็นบาป วาจาที่จะกล่าวก็ระวังไม่ให้เกิดโทษแก่ผู้ใด แม้จะเป็นไปบ้างโดยไม่มีเจตนาพูดไปลางทีเกิดโทษแก่คนอื่นก็มี แต่ไม่ได้มีเจตนาพูดมุ่งโทษแม้อย่างนั้นก็ต้องระวังที่จะไม่ให้เป็นได้ ใครจะว่ากล่าวร้ายก็ตาม ไม่ควรที่จะกล่าวร้ายตอบเขา ระวังวาจาให้ดี ทางใจก็ไม่ให้เกิดลามกขึ้นได้ ต้องคอยกำจัดสิ่งชั่วอยู่เสมอ ทั้งกายวาจาใจ ไม่ให้เกิดโทษแก่ตนและคนอื่น นี้เป็นกำลัง คืออนวัชชะไม่มีโทษ.

แม้มีปัญญาพละ กำลังปัญญา วิริยพละ กำลังความเพียร อนวัชชพละ กำลังการงานดีไม่มีโทษกำลัง ๓ อย่างนี้เป็นประโยชน์ส่วนตัวแล้ว ต้องทำประโยชน์ส่วนผู้อื่น กิจของตัวเสร็จแล้วก็ควรสงเคราะห์ผู้อื่น จึงจะชอบ สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงสังคหพละ กำลังความสงเคราะห์ ๔ อย่างคือ ทานํ การให้ ๑ เปยฺยวชฺชํ กล่าววาจาไพเราะควรดื่มไว้ในใจ ๑ อตฺถจริยา ประพฤติให้เป็นประโยชน์ ๑ สมานตฺตตาความเป็นผู้มีตนเสมอ ๑ รวมสังคหพละ ๔ ประการ พรรณนา

โดยสังเขปพอสมควร ผู้ปฏิบัติพึงทำแต่ส่วนที่เป็นกุศล ประกอบการดีไม่มีโทษ ทำกรรมที่ดี เสพแต่สิ่งที่ดี และแปรตนให้เป็นพระอริยเจ้า ก็เจริญงอกงามไพบูลย์ ในพระศาสนาของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า โดยนัยดังวิสัชนามานี้.

กัณฑ์ที่ ๑๐

แสดงจตุพพละต่อไป สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงแสดงพละ ๔ เพื่อเป็นกำลังของผู้ปฏิบัติให้แข็งแรง แต่ปัญญาพละ กำลังคือปัญญา และวิริยพละ กำลังคือความกล้า อนวัชชพละ กำลังประกอบกรรมที่ไม่เป็นโทษ ใน ๓ พละนี้ เป็นข้อปฏิบัติประโยชน์ส่วนตน สังคหพละเป็นข้อปฏิบัติส่วนประโยชน์ผู้อื่น.

สังคหพละ ๔ ประการ คือ ทานํ การให้ ๑ เปยฺยวชฺชํ กล่าววาจาที่ไพเราะควรดื่มไว้ในใจ ๑ อตฺถจริยา ประพฤติสิ่งที่เป็นประโยชน์ ๑ สมานตฺตตา ความเป็นผู้มีตนเสมอ ๑ เป็นความสงเคราะห์ ๔ ประการ สำหรับบุตรธิดาและสัทธิวิหาริก-อันเตวาสิกจะปฏิบัติต่อมารดาบิดา อุปัชฌาย์อาจารย์ หรือผู้มี

บริษัทบริวาร จะประพฤติให้พอเหมาะพอดีแก่ชนนั้น ๆ และไม่ต้องประพฤติพร้อมกันทั้ง ๔ อย่าง ต้องดูว่าคนนี้ต้องปฏิบัติในข้อนี้ และข้อนั้นไม่เหมาะแก่คนนั้น ต้องดูที่ควรและไม่ควรเป็นประมาณ เหมือน ทานํ การให้เมื่อมารดาบิดาและผู้ที่มั่งมีบริบูรณ์ จะเอาข้าวของเงินทองไปให้ ก็คงไม่ยินดี เพราะมีบริบูรณ์อยู่แล้วเช่นนี้ ต้องปฏิบัติในสังคหะข้ออื่น อันเป็นที่พอใจของผู้รับ จึงควรให้ การให้ทาน ถ้าเพ่งอีกฝ่ายหนึ่งเกินไป ก็กลายเป็นเกิดโทษได้ เช่นโปรยข้าวให้ทานนกกระจอก กามาแย่งกิน ผู้ให้เกิดความโกรธไล่กา เอาไม้ขว้างกา หรือให้อาหารแก่ไก่ สุนัขมาแย่ง โกรธสุนัขถึงกลับไล่ขว้างปา นี่เป็นเพราะเพ่งในสัตว์ที่มารับทานเกินไป มุ่งเฉพาะนกกระจอกและไก่ ที่จริงนกกระจอกกาไก่สุนัขเหล่านี้ ก็เป็นสัตว์ที่อดอยากเหมือนกัน ถ้าอิ่มหนำสำราญแล้ว คงไม่มาแย่ง ไหนก็ทำทานแล้ว ไม่ควรจะเกิดโทสะ ให้เป็นโทษแก่ตัวเอง เปยฺยวชฺชํ กล่าววาจาที่ไพเราะ ไม่กล่าวเสียดสีกระทบกระทั่งให้เป็นที่ขัดใจคน กล่าววาจาปราศรัยแต่ที่ดี ที่ไม่เกิดโทษแก่

ใคร กล่าววาจาที่เป็นประโยชน์ อตฺถจริยา ประพฤติแต่สิ่งที่เป็นประโยชน์ และประกอบด้วยเมตตากรุณาเอ็นดู สมานตฺตตา ความเป็นผู้มีตนสม่ำเสมอนั้น มิใช่ว่าให้ผู้ดีทำตนให้เสมอกับคนกุลีคนไพร่ คือทำให้เสมอ ให้เหมาะสมตามชั้น เหมือนมีคนชั้นสูงมาหา จะรับรองอย่างเลวก็ไม่ควร คนชั้นต่ำมาหาจะรับรองอย่างชั้นสูงก็ไม่ควร เป็นอันไม่รู้จักบริษัท ธรรมของสัตบุรุษต้องทำตนให้เสมอ คือคนที่เป็นใหญ่กว่า ควรจะเคารพนบนอบ ก็ต้องเคารพนบนอบ และต้อนรับแข็งแรง เมื่อเป็นคนชั้นกลาง ก็รับรองอย่างกลาง ในชั้นต่ำก็รับรองอย่างต่ำให้พอเหมาะพอดี และกล่าววาจาไพเราะ เป็นการแสดงน้ำใจว่าไม่ใช่ศัตรู และไม่คิดร้าย เพราะใจเป็นนามธรรมไม่มีใครเห็นได้ ต้องแสดงด้วยรูปออกมาให้เขาเห็น และไม่ให้เขากระดากเก้ออับอายคอดสู ต้องแสดงกิริยาให้เป็นที่ยินดีต่อเขาแม้จะเป็นเด็กก็แสดงความเมตตากรุณาเอ็นดู และควรจะสั่งสอน ตามที่ควรแก่เด็ก ถ้าจะเอาธรรมที่สูง เรื่องสูง ๆ มาสอนเด็กก็ไม่เข้าใจต้องสอนแต่พอดีสมควรแก่เด็ก อนึ่ง ท่านนั้น

เป็นวัฏฏคามีส่วน ๑ เป็นวิวัฏฏคามีส่วน ๑ ทำทานด้วยความตั้งใจ ให้มีครบทุกสิ่งทุกอย่าง จะไม่ให้มีขาดเลย ประสงค์ไปชาติหน้า จะได้มีของใช้ทุกอย่าง ทำอย่างนี้ก็เห็นได้ในเวลานั้นว่า ทำทานเพื่อตน เพื่อประโยชน์ในชาติหน้า และลางทีเห็นมดตกน้ำ ก็ช่วยช้อนขึ้น เผื่อไปทางเรือเราตกน้ำตกทะเล จะได้มีคนช่วย นี่ก็ทำส่วนตัวอีก ทำเพื่อจะคอยรับประโยชน์ทั้งภพนี้และภพหน้าเป็นการยินดีในภพ นี่เป็นวัฏฏคามี กุศลวนเวียน ถ้าทำทานประสงค์จะให้สัตว์พ้นทุกข์ ไม่คิดหมายประโยชน์ส่วนตัว เช่นเห็นมดตกน้ำ ถ้าจะไม่ช่วยก็ไม่บาป เพราะไม่ได้แช่งหรือคิดร้ายด้วย และไม่ได้ประโยชน์แต่ถ้าเป็นคนปฏิบัติชั้นสูง จะละเว้นไม่ช่วยไม่ได้เป็นอันขาด จึงจะยากลำบาก ก็คงช่วยให้สัตว์พ้นทุกข์จงได้ และไม่คิดที่จะเอาตอบแทน ได้กุศลในเดี๋ยวนั้นที่เกิดใจเป็นกุศลขึ้นนี่เป็นวิวัฏฏคามีกุศลไม่วนเวียน แต่ทานของผู้ปฏิบัติชั้นสูง ไม่ได้ตั้งใจที่จะทำทานเพื่อเอารางวัลหรือตอบแทนคุณ ประสงค์แผ่เมตตากรุณาทั่วไปหมด ไม่เลือกสัตว์เลือกบุคคล แต่ทานอย่างสูงสุดที่สมเด็จ

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า เป็นเอตทัคคะทานอันเลิศ ก็คือธรรมทาน เปยยวัชชะ ที่เป็นเอตทัคคะนั้น คือแนะนำชักชวนให้ปฏิบัติในธรรม ชักชวนให้มีความเชื่อเลื่อมใสในพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ เป็นสัทธาสัมปทา ๑ ชักชวนผู้ทุศีลให้ตั้งอยู่ในศีล เป็นสีลสัมปทา ๑ ชักชวนผู้ตระหนี่เหนียวแน่นให้บริจาคทาน เป็นจาคสัมปทา ๑ สั่งสอนคนโง่เขลาให้ฉลาดในธรรม เป็นปัญญาสัมปทา ๑ สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่าเป็นเอตทัคคะ เลิศยิ่งกว่าอัตถจริยาอื่น ๆ ส่วนสมานตฺตตา ประพฤติตนให้สม่ำเสมอ เป็นเอตทัคคะนั้น คือพระโสดาบัน ละสังโยชน์ ๓ ข้างต้นได้และมีศีลและทิฏฐิเสมอด้วยพระโสดาบันด้วยกัน ๑ พระสกทาคามีละสักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา สีลพัตตปรามาสได้ขาด และปราบปรามราคะ โทสะ โมหะ ให้เบาบางเสมอด้วยพระสกทาคามีด้วยกัน ๑ พระอนาคามี ละสังโยชน์ได้ ๕ คือ สักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา สีลพัตตปรามาส และกามราคะ ความรักในกาม ปฏิฆะ ความขัดใจได้ขาดเสมอด้วยพระอนาคามีด้วยกัน ๑ พระอรหันต์ละสังโยชน์

ได้ทั้ง ๑๐ เสมอด้วยพระอรหันต์ด้วยกัน ๑ เป็นผู้ทำตนให้เสมอกันอย่างเลิศ เป็นเอตทัคคะ.

เมื่อมีสังคหวัตถุทั้ง ๔ ประการนี้แล้ว จะพ้นภัย ๕ อย่าง คือ อาชีวภยํ ภัยคือความกลัวเรื่องเลี้ยงชีพ และกลัวจะเลี้ยงชีพผิด ๑ อสิโลกภยํ ภัยคือความกลัวครหาติเตียน ๑ ปริสสารชฺชภยํ ภัย คือ ความกลัวครั่นคร้ามต่อความบริษัท ๑ มรณภยํ ภัย คือความกลัวตาย ๑ ทุคฺคติภยํ ภัยคือความกลัวทุคติ ๑.

ข้อที่ว่าไม่กลัวภัย คือ ความเลี้ยงชีพนั้น ถ้ามีพละ ๔ อยู่แล้ว จะกลัวอะไรแต่การเลี้ยงชีพ เพราะปัญญาก็มี ความเพียรก็มี ไม่ได้เกียจคร้าน และกายวาจาใจก็บริสุทธิ์ปราศจากโทษ การสงเคราะห์ก็มี ทำไมจะเลี้ยงชีพไม่ได้.

ข้อที่ว่าไม่กลัวภัย คือ ความครหาติเตียนนั้นเมื่อมีพละกำลัง ๔ อย่างอยู่แล้ว จะมีความติเตียนมาแต่ไหน มีปัญญา มีความเพียร มีกาย วาจา ใจ สุจริต และการสงเคราะห์ก็มีอีก จะกลัวอะไรแต่การติเตียนนินทา แม้จะมีมาบ้าง ก็ไม่ควรโกรธควรพิจารณาดูว่า คนที่พูดนั้นเป็นคนดีหรือคนพาล

ถ้าเป็นคนพาล ก็ควรเห็นว่าจะถืออะไรแก่คนพาลไม่มีที่สุด เมื่อเป็นคนดีก็พิจารณาดูว่า ถ้าเราทำผิดจริงดังเขาว่า ก็จงรีบกลับใจประพฤติเสียใหม่คงไม่ดีจริงนักปราชญ์จึงได้ติเตียน ถ้าตัวไม่ได้ทำผิดจริงดังเขาว่า ก็ควรจำไว้ว่าสิ่งนั้นไม่ดี ผู้รู้ติเตียนแต่เราไม่ได้ทำ ก็ไม่ถูกเรา หรือจะนึกว่าเขาคอยช่วยมาดูแลให้ตัวเรามีแต่ ๒ หู ๒ ตา นี่เขาคอยดูแลแทนเป็น ๔ หู ๔ ตา เป็น ๑๐๐ หู ๑๐๐ ตาขึ้น ดีขึ้นอีกที่เขานินทาลับหลัง เขากลัวและเกรงใจจึงไม่กล้านินทาต่อหน้า ไม่ควรโกรธเขา ลางทีไม่ได้ยินเอง เป็นแต่เขาบอกก็โกรธ นี่ก็โกรธตัวเองลงโทษตัวเอง เขานินทาก็ช่างเขาไม่ต้องทุกข์ ไม่ทุกข์จริง ๆ ด้วย เขาพูดก็เมื่อยปากเอง ลิ้นปากของเขา ก็เป็นศัสตราวุธเชือดเฉือนเขาเอง ไม่ควรโกรธตอบ ว่าตอบ นินทาตอบจะมาลงโทษตัวเราเองทำไม คำที่เขาว่าก็ล่วงลับดับแล้ว ลองนึกดูว่าตั้งแต่เกิดมา ได้รับนินทาและสรรเสริญกี่ครั้ง เดี๋ยวนี้อยู่ที่ไหน ดับหมดแล้วไม่ว่าแต่ความติเตียน ถึงความสรรเสริญก็เหมือนกันไม่ควรจะยินดี ประเดี๋ยวเดียวก็ดับหมด และต้องพิจารณาดูอีก

ว่า ที่เขาสรรเสริญเรานั้นจริงหรือไม่จริง ถ้าไม่จริง ก็บอกให้เขารู้ว่า ที่มาสรรเสริญนั้นไม่จริง ถ้าคำที่เขาสรรเสริญเป็นความจริงก็จะได้เป็นพยานว่า ข้อที่เราประพฤติอยู่นี้ เป็นการดีจริง ๆ ผู้รู้จึงสรรเสริญ และประพฤติต่อไป ในภัยที่ ๒ นี้กล่าวแต่ความติเตียน.

สาธุชนพึงประพฤติตามพละทั้ง ๔ ประการ ก็จะไม่กลัวภัยดังกล่าวแล้ว จะถึงความบริสุทธิบริบูรณ์ดังพรรณนามานี้.

กัณฑ์ที่ ๑๑

แสดงจตุพพละต่อไป สมเด็จพระผู้มีพระภาคทรงแสดงพละกำลัง ๔ ประการแล้ว จึงทรงแสดงว่า ผู้ที่มีกำลัง ๔ ประการ จะข้ามพ้นซึ่งภัย ๕ อย่าง คือ อาชีวภยํ ไม่กลัวภัยคือการเลี้ยงชีพ และจะเป็นมิจฉาชีพ ๑ อสิโลกภยํ ไม่กลัวภัย คือ ความครหาติเตียน ๑ ปริสสารชฺชภยํ ไม่กลัว คือครั่นคร้ามต่อบริษัท ๑ มรณภยํ ไม่กลัวตาย ๑ ทุคฺคติภยํ ไม่กลัวภัยที่จะไปเกิดในทุคติ ๑ พระอริยสาวกไม่กลัวภัยที่จะ

เลี้ยงชีพ และไม่กลัวภัย คือ ความครหาติเตียนนั้น เพราะพระอริยสาวกมีกำลังทั้ง ๔ นี้ เป็นผู้มีปัญญา มีความเพียร มีกาย วาจา ใจบริสุทธิ์ และมีความสงเคราะห์ประโยชน์ผู้อื่น จึงไม่ต้องกลัวถึงการเลี้ยงชีพและครหาติเตียน แม้จะมีมาจริงบ้าง ไม่จริงบ้าง ก็เป็นธรรมดา ไม่ว่าสตรี บุรุษ คฤหัสถ์ บรรพชิต คงต้องได้รับนินทาทุกหมู่เหล่า ลางคนชอบพูดว่า ถ้าทำจริงแล้วไม่น้อยใจเลย นี่ไม่จริงเลยทีเดียว มาว่านินทาผิดแท้ ๆ ก็เขานินทาผิด จะโกรธเขาทำไม ข้อนี้ผู้ปฏิบัติชั้นสูงเห็นว่า ไม่จริงก็ไม่ถูกเรา ผิดแท้ ๆ ก็ไม่ถูกเรา ไม่ถือเอาทีเดียว เพราะว่าไม่จริงจึงไม่หวั่นไหว.

ในภัยข้อที่ ๓ ที่ว่า ไม่กลัวครั่นคร้ามต่อบริษัทประชุมชนนั้น พระอริยสาวกมีกำลัง ๔ นี้ จึงไม่ครั่นคร้ามกลัวเหล่าบริษัทนั้น จะยกโทษผิดขึ้นกล่าวใส่ความ แม้หมู่พระสงฆ์ก็ไม่สามารถจะโจทย์อาบัติโทษในท่ามกลางสงฆ์ได้ ด้วยเป็นผู้บริสุทธิ์บริบูรณ์ ถ้าเป็นคนสามัญ ก็ไม่ต้องกลัวในเมื่อเจ้าหน้าที่มาจะจับกุม เพราะตนสุจริตอยู่แล้ว ไม่หวั่นไหวในภัยข้อนี้.

ในภัยที่ ๔ ที่ว่า ไม่กลัวความตายนั้น พระอริยสาวกจะกลัวทำไม เพราะมีปัญญารู้ความตามเป็นจริงว่า ที่จะพ้นความตายนั้นไม่มี เหมือนคนที่มีกำลังโยนผลมะนาวขึ้นไปในที่สูง เมื่อแรกโยนอาศัยกำลังแรงจึงสูงขึ้น เหมือนอายุในปฐมวัยเมื่อหมดกำลังลง มะนาวก็ตกลงที่พื้น และยังกลิ้งต่อไป เหมือนอายุคนในปัจฉิมวัย เมื่อกลิ้งไปก็อ่อนลงทุกที จนหมดกำลัง ที่สุดก็หยุดนิ่งไม่มีกำลังกลิ้งต่อไป ก็คล้ายกับคนที่เกิดมา ในที่สุดก็ต้องตาย นี่ว่าส่วนคนที่มีอายุโดยปกติ ลางทีโยนผลมะนาวไปโดนกำแพงหรือต้นไม้ ก็ตกลงมาเร็วไม่ทันจะสิ้นกำลังก็มี คล้ายกับคนที่ถูกอุปัจเฉทกรรม มาตัดรอนเสียก่อนไม่ทันจะสิ้นอายุก็มี และเหมือนคนที่เดินตามถนนหนทางไกล มีคนเดินไปข้างหน้าก็มี ที่ไปก่อนจนลิบแลเห็นตะคุ่ม ๆ ก็มี ที่เดินหน้าใกล้ ๆ ก็มี ที่มาข้างหลังก็มี คงเดินตามกันเรื่อยไป เป็นแต่ไปก่อนไปหลังช้ากับเร็วเท่านั้น ความตายก็อย่างนี้เหมือนกัน จะกลัวอะไรต่อความตายก็คล้ายกับนอนหลับ แต่ทุกขเวทนามากกว่ากันเท่านั้น ลางคนก็ไม่มีทุกขเวทนากล้า

หยาบหรือลง ๆ ก็ตาย หลับก็เหมือนตาย ถ้าเลยไม่ตื่น ก็ตายนั่นเอง ถ้าตื่นขึ้นก็เหมือนเกิดในชาติใหม่.

ในภัยทั้ง ๔ ข้อ คือภัยการเลี้ยงชีพ ภัยความติเตียน ภัยคือครั่นคร้ามต่อบริษัท และภัยความตาย ๔ อย่างนี้เป็นภัยในชาตินี้ ภัยที่ ๕ คือภัยชาติหน้าที่เขยิบออกไปอีก ผู้มีกำลังปัญญา กำลังความเพียร กำลังทำกรรมที่ชอบ กำลังความสงเคราะห์แล้ว จะกลัวอะไรต่อทุคติ กาย วาจา ใจ บริสุทธิ์บริบูรณ์อยู่แล้ว เป็นไม่ต้องไปอบายภูมิเป็นแน่ มิใช่ว่าฆ่าสัตว์ลักทรัพย์ทำกามมิจฉาจาร และกล่าววจีทุจริต ประมาทมัวตา เกิดริษยาพยาบาททิฏฐิ มานะกิเลสทุจริตต่าง ๆ จะได้ไปทุคติ ผู้มีกำลัง ๔ เป็นผู้มีกาย วาจา ใจ สะอาดดีแล้ว อย่าว่าแต่จะฆ่าสัตว์ด้วยกายเลย แม้แต่ในใจก็ไม่นึกจะฆ่า ใจน้อมมาแต่ในทางบุญทางกุศล.

ยกตัวอย่างมาพอเป็นอุทาหรณ์ในมหานามสูตรความว่า สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จอยู่ในกรุงกบิลพัสดุ์ ท้าวมหา-นามศากยราชเสด็จไปเฝ้ากราบทูลถึงความเป็นไปของท่านแล้ว จึงกราบทูลถามตามความที่ทรงปรารภไว้ว่า ข้าแต่สมเด็จพระผู้

ทรงพระภาคเจ้า ข้าพระองค์มาเฝ้าถวายนมัสการพระองค์แล้ว และไปนมัสการพระภิกษุสงฆ์ที่ชอบพอ ซึ่งน่าเคารพนับถือแล้ว กลับไปในกรุงกบิลพัสดุ์ ซึ่งบริบูรณ์คับคั่งด้วยเหล่าชน และช้างม้ารถเป็นอันมาก เมื่อข้าพระองค์กราบทูลลาไปแล้ว ย่อมจะผ่านช้างม้ารถและคน เวลานั้นข้าพระองค์ลืมสติระลึกถึงพระองค์ พระธรรม และพระสงฆ์ ถ้าข้าพระองค์จะถึงกาลกิริยาตายไปในขณะนั้น คติและสัมปรายภพจะเป็นอย่างไร. สมเด็จพระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า ดูกรมหานาม เธออย่ากลัว ๆ ความตายของเธอไม่เลวทราม อริยสาวกประกอบด้วยธรรม ๔ คือ ความเลื่อมใสหยั่งลงมั่นในพระพุทธคุณ ๑ พระธรรมคุณ ๑ พระสังฆคุณ ๑ และประกอบด้วยอริยกันตศีลไม่ขาดวิ่นด่างพร้อย ศีลเป็นไท ไม่เป็นทาสของตัณหา ไม่เป็นศีลพัตตปรามาส ๑ เป็นผู้น้อมไปโอนไป เงื้อมไปในพระนิพพาน พระองค์ตรัสถามท้าวมหานามว่า ดูกรมหานามถ้าต้นไม้ใหญ่ที่เอนน้อมเงื้อมไปทางทิศตะวันออก เมื่อมีผู้มาพันที่โคนให้ล้มต้นไม้นั้นจะล้มไปทางทิศไหน ท้าวมหานามกราบทูลว่า ถ้าต้นไม้ที่มีลำต้นเอนน้อมเงื้อมไปทางทิศตะวันออก มีผู้พันที่โคน

ก็ต้องล้มลงไปทางทิศตะวันออกนั้น ส่วนผู้ปฏิบัติเอนโอนน้อมเงื้อมไปในพระนิพพาน ตายไปก็ต้องไปในทางพระนิพพาน อาศัยความประพฤติเมื่อยังเป็นอยู่นี้ประพฤติดีอยู่แล้ว เวลาจะตายจะไปเอาบาปที่ไหนมานึก เว้นไว้แต่คนทำบาปนั่นแหละ ลางทีจะนึกถึงบาป ถ้าประพฤติดีอยู่แล้ว จะกลัวอะไรต่อทุคติ สาธุชนพึงบำรุงกำลัง ๔ นี้ให้เจริญ ก็จะข้ามพ้นเสียได้จากภัย ๕ ดังกล่าวมาแล้ว นั่นแหละเป็นความเจริญงอกงามในข้อปฏิบัติ ตามคำสั่งสอนของสมเด็จพระทศพลสัมมาสัมพุทธเจ้าโดยนัยดังวิสัชนามานี้

กัณฑ์ที่ ๑๒

แสดงกัปปัญหาที่ ๑ ความว่า กัปปมาณพกราบทูลถามปัญหาอันเป็นข้อปฏิบัติอย่างอุตกฤษฏ์. ผู้ปฏิบัติต้องหมั่นสอนตนเองให้มีสติตักเตือนตัวเองบ่อย ๆ เนือง ๆ ว่าวันคืนล่วงไป ๆ เดี๋ยวนี้เราทำอะไรอยู่ ดังทศธรรมที่สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงธรรม ๑๐ อย่าง จะนำมาแสดงแต่ข้อ ๑ ว่า วันคืนล่วงไป ๆ เดี๋ยวนี้เราทำอะไรอยู่ เมื่อมีสติถามตัวเอง

เช่นนี้ ถ้าเวลานั้นไม่ได้ประพฤติดีก็จะได้ประพฤติดีขึ้น ถ้าประพฤติดีอยู่แล้วก็จะได้ประพฤติให้ดียิ่งขึ้น การที่ตักเตือนตัวเองคนโบราณแต่ก่อน ๆ ก็เคยฝากไว้กับสัตว์เช่นจิ้งจก เมื่อจะทำอะไร พอจิ้งจกทักก็มีสติ แต่การที่เข้าใจว่า จิ้งจกเป็นผู้คอยบอกเหตุบอกลางต่าง ๆ เช่น ตกลงมาแล้วต้องดูว่าจะไปทางทิศไหนเป็นต้น เป็นการเข้าใจผิด เพราะสัตว์ดิรัจฉานไม่มีปัญญาและไม่สามารถที่จะเป็นโหรทำนายร้ายและดี ธรรมดาของสัตว์ก็ต้องร้องบ้าง และอยู่ในที่สูง ๔ ตีนก็ต้องรู้พลาดพลั้ง สัตว์เดินตามพื้นยังหกล้ม อยู่ที่สูงก็ต้องพลัดตกบ้าง เมื่อตกแล้วฝาหรือเสาไหนที่อยู่ใกล้ ก็วิ่งไปไต่ขึ้นที่นั่น จะถือเหตุถือลางไม่ได้ ตำรานั้นมีมากต่อมาก ลางทีตำรากับตำราก็เถียงกันเอง ถ้าจะถือว่าจิ้งจกคอยทักตักเตือนสติ ก็จงพิจารณาดูว่า เวลาล่วงไป ๆ เดี๋ยวนี้เราทำอะไรอยู่ เป็นประโยชน์ต่อตนหรือไม่ พอจิ้งจกทักทีหนึ่ง ก็มีสติทีหนึ่งดังนี้ จะดีกว่าที่ไปถือเหตุถือลาง ดังจะนึกว่า เวลานี้เราทำอะไรอยู่ ก็จะรู้ได้ว่าเวลานี้เรากำลังนั่งฟังธรรมอยู่ จัดว่าเป็นบุญกุศลตั้งแต่ก้าวเดินมาจนกล่าววาจาสมาทานศีล และนั่งฟังธรรมที่เป็นของดีของจริงแท้

เมื่อหมั่นทำสติเนือง ๆ บ่อย ๆ ก็จะไม่มีส่วนลามกจะมีแต่ธรรมที่ดี

ผู้ปฏิบัติพึงตั้งใจฟังและน้อมใจตาม จะวิสัชนาต่อไปนี้ กัปปมานพกราบทูลถามว่า ธรรมเป็นที่พึ่งของชนทั้งหลายอันชราและมรณะมาถึงรอบข้าง ผู้ตกอยู่ในสงสารสาครคือทะเล เมื่อกิเลสเช่นห้วงน้ำมีภัยอันใหญ่เกิดขึ้น อะไรเป็นเกาะเป็นที่พำนักของชนผู้ตกอยู่ในท่ามกลางทะเล และทุกข์จะไม่พึงมีต่อไปอีกได้อย่างใด ขอพระองค์จงตรัสบอกธรรมอันเป็นที่พึ่งแก่ข้าพระองค์อย่างนั้นเถิด สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า มชฺเฌ สรสฺมึ ติฏฺฐตํ เป็นต้น ความว่า ดูกรกัปปะ เราตถาคตจะบอกธรรมอันเป็นที่พึ่งของชนอันชรา และมรณะมาถึงรอบข้าง ผู้ตกอยู่ในสงสารสาครคือทะเล เมื่อกิเลสเช่นห้วงน้ำมีภัยอันใหญ่เกิดขึ้น เราจะบอกธรรมที่พึ่งเหมือนเกาะอันเป็นที่พำนักแก่ท่าน อกิญฺจนํ อนาทานํ เอตํ ทีปํ อนาปรํ ความไม่กังวล ความไม่ถือมั่น นั่นแหละคือธรรมอันเป็นที่พึ่งดังเกาะ ไม่มีธรรมอื่นอีก ใจความที่สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า

ตรัสว่า ความไม่กังวลเป็นที่พึ่งพำนักดังเกาะ กังวลนี้ไม่ได้หมายความว่า กังวลในการงานที่ไม่มีโทษ เช่นมีธุระการงานแล้วไปในที่อื่น ก็นึกกังวลถึงการงานนั้น นี่ไม่ใช่กังวลข้อนี้ แต่อย่าเก็บไปนึกเกินไปจนเป็นนิวรณ์ ถึงพระแต่ครั้งโน้นท่านก็ทำการงานกัน เช่น พระสารีบุตรก็แสดงธรรมสั่งสอน พระอานนท์ เมื่อสำเร็จเป็นพระอรหันต์แล้ว ก็ทำสังคายนาและพระโมคคัลลานะถึงกับเป็นผู้อำนวยการ ในการสร้างโลหปราสาทของนางวิสาขา นี่ชักตัวอย่างมาพอเป็นอุทาหรณ์ ผู้ที่สำเร็จเป็นพระอรหันต์แล้ว ก็ยังมีกิจการทำอะไรก็ได้ ในสิ่งที่ไม่มีโทษ พระองค์ไม่ได้ทรงสั่งสอนให้เกียจคร้าน แต่ผู้ที่ไม่ทำอะไร ก็เห็นจะเป็นอัชฌาสัยของผู้นั้นเอง ไม่ใช่ว่าจะทำไม่ได้ กังวลนั้นหมายความที่เป็นกิเลสคือ ราคกิญจนํ กังวลคือราคะ ความกำหนัดยินดีเป็นต้น โทสะ โมหะ มานะ ทิฏฐิ กิเลส ทุจริต รวม ๗ อย่างนี้เป็นกังวล อย่าให้เกิดให้มีหมั่นเลิกละปลดทิ้งให้หมด เป็นของไม่ดีจริง ๆ ทำให้เกิดทุกข์เร่าร้อน เมื่อละกังวลเสียได้ ไม่ยินดียึดมั่นในกังวลนั้น

นิพฺพานํ อิติ นํ พฺรูมิ ชรามจฺจุปริกฺขยํ เราตถาคตกล่าวธรรม นั้นว่า พระนิพพานเป็นที่สิ้นแห่งชราและมรณะ ดังนี้ควรที่สาธุชนพุทธบริษัทจะประพฤติปฏิบัติตาม เมื่อละกังวลได้แล้วก็จะไม่มีชราและมรณะในชาติหน้าต่อไป คำว่าพระนิพพานนั้นลางคนไม่เข้าใจเห็นผิดไปว่าสูญเปล่าไม่มีอะไร โดยที่ยังอยากมีอยากเป็นจึงนึกเช่นนั้น อย่างที่ว่า เมืองแก้วกล่าวแล้วคือพระนิพพาน ที่จริงพระนิพพาน ก็ไม่ได้ไปที่ไหน เป็นแต่ดับกิเลสได้สิ้นเชิง ไม่กลับมาเกิดอีก ที่จริงลองถามว่า มีความโกรธดีหรือไม่มีความโกรธดี คงตอบว่าไม่มีความโกรธดี เพราะความโกรธเผาผลาญใจให้เร่าร้อนขุ่นมัว ถ้าไม่โกรธใจชื่นบานเย็นสบาย นี่เป็นแต่โกรธสิ่งเดียว ยังความกำหนัดยินดีลุ่มหลง เกิดความแห้งใจ พิไรรำพัน คับแค้น จนถึงปรารถนาสิ่งใดไม่ได้สมหวังก็เป็นทุกข์ เพราะราคะ โทสะ โมหะ มานะ ทิฏฐิ กิเลส ทุจริตต่าง ๆ เหล่านี้ทำให้เร่าร้อนขุ่นมัว เมื่อละเสียได้ ไม่ยินดียึดมั่นถือมั่นว่า เราเขา ของเรา ของเขาได้แล้ว เห็นจริงว่าความแก่ของรูป ความตายของรูป ไม่ใช่เราเขา ของเรา ของเขา ละกิเลสให้หมดสิ้นไป ก็จะมี

แต่ความเย็นความสบาย ผู้ที่สำเร็จพระนิพพาน ก็เป็นคนปกติอย่างนี้ทำอะไรก็ทำได้ มิใช่ว่าจะกระดิกตัวไม่ได้ ละกิเลสได้หมดก็เป็นธรรมอันหนึ่ง แต่เห็นไม่ได้ ได้แต่รู้ เมื่อยังมีกิเลสมีเรื่องพูดได้ว่า เป็นอย่างนั้นอย่างนี้ ละกิเลสหมดไม่มีเรื่องพูด เปรียบด้วยไฟพอจะเข้าใจได้ง่าย เหมือนไฟดับไม่มีเรื่องจะเล่า ไฟจุดยังเล่าได้ ดวงใหญ่เล็ก ร้อนมาก ร้อนน้อย ดับแล้วไม่มีเรื่องพูดทีเดียว พระนิพพานก็ไม่มีข้อจะพูดให้เห็นได้ด้วยตาเหมือนกัน

เมื่อชนเหล่าใดตรัสรู้พระนิพพานนั้นแล้ว ดับกิเลสเสียได้แล้ว ชนเหล่านั้น เป็นผู้ไม่ไปสู่อำนาจมาร ไม่ดำเนินไปในทางของมารเลย มารนั้นคือกิเลสมาร เมื่อดับกิเลสสิ้นแล้วคือว่าสิ้นอำนาจของกิเลส ไม่อาจจะเกิดอีกได้ สาธุชนพุทธบริษัทหมั่นมีสติปลดกังวลให้หมด อย่าให้เกิดใหม่ได้ ก็สิ้นทุกข์ในปัจจุบันชาตินี้ จะไม่เสียทีที่เกิดมาเป็นมนุษย์ในพระ-พุทธศาสนา ของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ด้วยประการฉะนี้

กัณฑ์ที่ ๑๓

แสดงชตุกัณณีปัญหาที่ ๑๑ ความว่า ชตุกัณณีมาณพ กราบทูลถึงข้อปฏิบัติคือธรรมชาติ อันสงบระงับ เพื่อตนจะได้ปฏิบัติต่อไป อันเป็นเครื่องละชาติและชราได้ในอัตภาพนี้ สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสตอบด้วยพระคาถาว่า กาเมสุ วินยเคธํ ท่านจงนำความกำหนัดในกามทั้งหลายไปเสียให้สิ้น เนกฺขมฺมํ ทฏฺฐุ เขมโต เห็นความออกไปจากกามโดยความเกษมเถิด อุคฺคหิตํ นิรตฺตํ วา มา เต วิชฺชิตฺถ กิญฺจนํ อีกอย่างหนึ่ง กิเลสเป็นเครื่องกังวลที่ท่านยึดถือไว้แล้ว ควรละเสีย อย่าได้มีแก่ท่าน ใจความว่า ไม่ให้กำหนัดยินดีในกามทั้งหลาย มีรูปงาม เสียงเพราะ กลิ่นหอม รสอร่อย โผฏฐัพพะที่ดี ไม่ให้หลงในกาม ๕ อย่างนี้ เพราะตามธรรมดาของคนที่ยังไม่ได้ปฏิบัติ มักเพลิดเพลินหลงใหลยินดีในกามไม่ว่าเวลาไร จะพูดจะคิดก็อยู่ในกาม ๕ อย่างนี้เสมอ เมื่อไม่ได้สมหวัง ก็เป็นทุกข์เศร้าโศกหน้านองด้วยน้ำตา หลงใหลในกามารมณ์นี้ขอดขมวดเสียจนแน่น ไม่คิดที่จะละจะคลายทีเดียว

เห็นเป็นสุข จึงติดแน่น เป็นการถอนยากเพราะเป็นที่พอใจ ส่วนโทสะนั้นละได้ง่ายกว่า เพราะไม่ชอบใจอยู่แล้ว แต่กามเป็นที่ชอบจึงไม่คิดละรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ เหล่านี้ไม่ว่าดีหรือชั่ว ก็ตั้งอยู่ไม่ได้ ต้องดับไปทั้งนั้น เกิดชั่วขณะเดียวเท่านั้น เหมือนคนที่ตายแล้ว จะดีหรือไม่ดีจะทำไว้อย่างไรก็ดับหมดแล้ว เหลือแต่ชื่อกับกระดูก ส่วนที่ยังจำไว้ได้ก็เป็นสัญญาความจำทั้งสิ้น จะรักก็หลงรักความจำตัวเอง จะโกรธก็หลงโกรธความจำตัวเองทั้งนั้น ต้องเห็นตามความที่เป็นจริงดังนี้ และตัดกังวลซึ่งเป็นกิเลสซึ่งมีชื่อว่า กังวลด้วยราคะเป็นต้น ราคกิญฺจนํ โทสกิญฺจนํ โมหกิญฺจนํ มานกิญฺจนํ ทิฏฺฐิกิญฺจนํ กิเลสกิญฺจนํ ทุจฺจริตกิญฺจนํ กิเลสเหล่านี้เป็นเครื่องกังวล ควรละเสียอย่าให้เกิดใหม่ได้

ในพระคาถาที่ ๒ ที่สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ยํ ปุพฺเพ ตํ วิโสเสหิ ความกังวลใดที่มีแล้วในปางก่อนคืออดีต ท่านจงให้ความกังวลนั้นเหือดแห้งเสีย ปจฺฉา เต มาหุ กิญฺจนํ ความกังวลในภายหลังคืออนาคต อย่าได้มีแก่

ท่าน มชฺเฌ เจ โน คเหสฺสสิ ถ้าท่านจักไม่ยึดถือความกังวลในท่ามกลางคือปัจจุบัน อุปสนฺโต จริสฺสสิ ท่านจักเป็นคนสงบระงับกิเลสได้ทุกอิริยาบถ ใจความสังเขปดังนี้

อธิบาย พระองค์ทรงสั่งสอน ไม่ให้นึกถึงอดีตที่ล่วงแล้วและอนาคตที่ยังไม่มาถึง เพราะคนที่ไม่ได้ปฏิบัติ ย่อมพูดและนึกถึงอดีตและอนาคตมาก ส่วนอนาคตก็ยังไม่เกิด ยังไม่มีอะไรเลย ไม่ควรจะเอามาคิด ถึงอดีตก็ล่วงไปแล้วดับไปแล้ว ที่สุดจนเมื่อวานนี้ เมื่อเช้านี้ เมื่อสายนี้ ก็ดับหมดแล้ว ที่สุดจนชั่วโมงก่อนนี้ ลมหายใจก่อนนี้ก็เป็นอดีตดับหมดแล้วทั้งนั้น เหมือนคนที่อ่านหนังสือเรื่องที่เขาแต่งขึ้น ผู้อ่านก็ปรุงขึ้นเองทั้งนั้น ตั้งแต่ไปซื้อมาอ่าน เมื่อถึงที่ทุกข์ก็พลอยทุกข์ด้วยถึงร้องไห้ก็มี ถ้าเป็นที่สนุกก็บันเทิงยินดี ถ้าเป็นเรื่องที่เขาวิวาทกัน ก็พลอยเกลียดไปด้วย เข้าข้างนี้ชังข้างนั้น ที่เป็นดังนี้ก็เพราะปรุงขึ้น เก็บมาเป็นกังวล ที่จริงก็ไม่มีอะไรเลย เรื่องเช่นนี้ไม่ควรนึกคิด เกี่ยวกับเรื่องที่เป็นอดีตล่วงไปแล้วบ้าง ที่เป็นอนาคตยังไม่มาถึงบ้าง ควรปล่อยวางกังวลให้หมด ทั้งที่ล่วง

ไปแล้ว ทั้งที่ยังไม่มาถึง เว้นแต่พิจารณาด้วยปัญญาเห็นความจริงทั่วไป ทั้งเรื่องที่เป็นอดีต อนาคต ปัจจุบัน เหมือนในอนัตตลักขณะสูตรเป็นต้น ดูแต่ปัจจุบันที่เป็นธรรม เพ่งให้เห็นความจริง ที่เป็นปัจจุบันนี้ก็ไม่เที่ยง เมื่อดูแต่ปัจจุบันจะเบาใจลงมาก อารมณ์จะน้อยเข้า เมื่อเกิดขึ้นก็ให้พิจารณาว่า ที่เกิดขึ้นนี้แล้วก็ดับไป ไม่ว่าอารมณ์ดีเลวต่ำช้า ประณีตหยาบละเอียด ตั้งอยู่ไม่ได้จริง ๆ ถึงจะอยากให้ตั้งอยู่ก็ตั้งอยู่ไม่ได้ ต้องดับ แม้อารมณ์ที่ไม่ชอบใจอยากให้ดับ ก็ไม่ต้องอยาก เพราะดับเองอยู่เสมอแล้ว แต่ผู้ปฏิบัติต้องเข้าใจอีกอย่างหนึ่งว่า อารมณ์ที่ดับไปนั้น ไม่ดับแต่อารมณ์ ผู้รู้ในอารมณ์นั้นก็ดับไปด้วย เหมือนดวงไฟดับ แสงก็ต้องดับด้วย เมื่อแสงดับดวงไฟต้องดับด้วย หรือเหมือนคนที่ขว้างก้อนดินไปที่กิ่งไม้ผุ เมื่อขว้างขึ้นไป กิ่งไม้หักตกลงมา ก้อนดินก็ต้องตกลงมาด้วย ที่จะไม่ตกจะลอยอยู่ในอากาศไม่ได้ฉะนั้น เพราะอารมณ์เป็นสังขาร ความรู้สึกอารมณ์เป็นวิญญาณ เมื่อสังขารดับ วิญญาณก็ต้องดับด้วย หรือเหมือนคนที่ยืนอยู่ริมฝั่งน้ำ ๒ คนแล้วยึดมือ

กันไว้ เมื่อตกลงไปในน้ำคนหนึ่ง อีกคนหนึ่งก็ต้องตกด้วยกัน พึงเข้าใจดังนี้ จึงจะถูก เพราะว่าสังขารกับวิญญาณเกิดพร้อมกัน ดับพร้อมกันต้องมีความเห็นให้ถูกการปฏิบัติจึงจะถูกหมด.

พระคาถาที่ ๓ สมเด็จพระสุคตตรัสว่า สพฺพโส นามรูปสฺมึ เป็นต้น ความว่า ดูก่อนท่านผู้เป็นพราหมณ์ ตรัสเรียกชตุกัณณีมาณพเป็นพราหมณ์ สัตว์พึงไปสู่อำนาจของมัจจุราช เพราะอาสวะเหล่าใด อาสวะเหล่านั้น ของชนผู้ปราศจากความกำหนัดในนามและรูปแล้ว โดยประการทั้งปวงย่อมไม่มี คือ ผู้ใดไม่กำหนัดยินดีในนามและรูป ไม่ถือว่าข้าเขาเราท่านสัตว์คนตัวตน ไม่ใช่ของเราไม่ใช่ของเขา เมื่อไม่มีความกำหนัดยินดีอย่างนี้แล้ว ย่อมพ้นจากอำนาจของมัจจุราชคือความตาย จบชตุกัณณีปัญหาเท่านี้

สาธุชนพุทธบริษัท พึงปล่อยเสียทั้งอดีต ทั้งอนาคต และพิจารณาที่ปัจจุบัน เมื่อศีลบริสุทธิ์แล้ว ก็กำจัดกิเลสอย่างหยาบได้ ทุกข์กายดับ การเพ่งธรรมใจเป็นสมาธิ ก็กำจัดกิเลสอย่างกลางได้ ทุกข์ใจดับ กิเลสอย่างกลางนี้ซึ่ง

ทำให้ใจกระฉอกกระเทือน คือนิวรณ์ กามฉันท์เป็นราคะ พยาบาทเป็นโทสะ ถีนมิทธะ อุทธัจจะกุกกุจจะ วิจิกิจฉา เป็นโมหะ กิเลสอย่างกลางต้องกำจัดด้วยสมาธิ การเพ่งอารมณ์ปัจจุบันเป็นสมาธิ ส่วนกิเลสอย่างละเอียดนั้นไม่สะเทือนถึงใจ จะกำจัดได้ด้วยปัญญา เมื่อเพ่งพิจารณารู้ความตามเป็นจริงว่าไม่เที่ยง ทนอยู่ไม่ได้ เป็นอนัตตา ไม่มีอำนาจบังคับได้ ให้เห็นจริงดังเป็นปัญญา ก็กำจัดกิเลสอย่างละเอียดได้ ทุกข์อย่างละเอียดดับ ผู้ปฏิบัติย่อมมีความเจริญงอกงาม ในพระธรรมวินัยคำสั่งสอนของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า โดยนัยดังวิสัชนามานี้

กัณฑ์ที่ ๑๔

อุทยมาณพ จะกราบทูลถามปัญหา กล่าวคำสรรเสริญสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ด้วยคาถาว่า ฌายึ วิรชมาสีนํ เป็นต้น ความว่า ข้าพระองค์มีความประสงค์ด้วยปัญหาจึงได้มาเฝ้าพระองค์ผู้ทรงนั่งบำเพ็ญฌาน มีพระสันดานอัน

ปราศจากกิเลสธุลี มีกิจที่ควรทำ ได้ทรงทำเสร็จแล้ว หาอาสวะกิเลสมิได้ ทรงบรรลุถึงฝั่งแห่งธรรมทั้งปวงขอพระองค์จงทรงแสดงธรรม สำหรับทำลายอวิชชา ความไม่รู้จริง เป็นเครื่องพ้นกิเลส ด้วยปัญญาอันรู้ทั่วถึง

สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสตอบว่า

ปหานํ กามจฺฉนฺทานํ เป็นต้น ความว่า เรา (ตถาคต) กล่าวธรรมสำหรับละกามฉันท์ และโทมนัสทั้ง ๒ และเป็นเหตุถ่ายถอนความง่วง และเป็นเครื่องห้ามกันความรำคาญทั้งปวง มีอุเบกขาจิตเฉยเป็นกลาง กับสติเป็นธรรมชาติอันบริสุทธิ์ดี มีความตรึกอบด้วยธรรมแล่นไปในเบื้องหน้าว่าเป็นธรรมสำหรับทำลายอวิชชา เป็นเครื่องพ้นกิเลสด้วยปัญญาอันรู้ทั่วถึง

นิวรณ์เป็นข้อสำคัญ ควรผู้ปฏิบัติจะทราบไว้เพราะธรรมชาติของอารมณ์เกิดได้หลายอย่าง เมื่อนิวรณ์เกิด สมาธิก็ไม่มี เมื่อสมาธิเกิด นิวรณ์ก็ดับ ลางทีนิวรณ์ไม่เกิด แต่จิตเฉยเป็นกลางไม่ประกอบด้วยกุศลและอกุศล เวลานั้นไม่มีสติ

เหมือนกัน เช่นคนนอนหลับจิตเป็นกลาง ไม่มีสติและนิวรณ์ ถ้าเวลาที่จิตประกอบด้วยนิวรณ์และดับจิตลงในเวลานั้น ท่านว่าต้องไปเกิดในทุคติเป็นแท้ นิวรณ์นั้นเกิดเพราะสัญญาจำรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ เกิดเป็นสังขารปรุงแต่งขึ้น ลุ่มหลงห้อยย้อยไปในอดีต ประกอบด้วยเวทนาด้วยแต่สัญญากับสังขารเป็นหัวหน้า เมื่อสัญญาจำที่ดีที่ชอบใจสังขารก็ปรุงแต่งเป็นกามฉันท์ขึ้น เมื่อจำที่ไม่ชอบใจ ก็ปรุงแต่งเป็นพยาบาท เมื่อจำมัว ๆ ไม่แจ่มชัด ก็เกิดเป็นถีนมิทธะพึงสังเกตเมื่อหาวนอนจวนจะหลับ มีมัว ๆ ถึงจะพิจารณาอะไรก็ไม่ชัด เมื่อนึกถึงเรื่องนั้นนิด แล้วก็เปลี่ยนเป็นเรื่องนี้พอนึกถึงเรื่องนี้แล้วก็เปลี่ยนเป็นเรื่องโน้น จนกำหนดไม่ทันเป็นอุทธัจจกุกกุจจะ เกิดตื่นเต้นฟุ้งซ่านรำคาญใจ เมื่อมีความสงสัยไม่แน่นอนลงได้ว่า ข้อนี้จะปฏิบัติถูกหรือผิดไม่เชื่อแน่ลงได้ เป็นวิจิกิจฉา นิวรณ์ก็จำทางอายตนะภายใน เหมือนตาเห็นรูป เกิดจักขุวิญญาณขึ้น ที่จริง ตาจะไม่เห็นรูปไม่ได้ ถึงจะหลับตาก็คงเห็น เมื่อมีไฟผ่านหน้าก็เห็นแสงสว่าง หรือเห็นเป็น

ดวง ๆ หูต้องได้ยินเสียง แม้จะอุดหูเสียก็ยังได้ยินเสียงอื้อ ๆ อีก จมูกต้องได้กลิ่นเสมอ ถึงจะอุดจมูกเสีย ก็คงได้กลิ่นในจมูกนั้นเอง ลิ้นต้องได้รส ถึงจะไม่ได้รสอื่น ๆ ก็ได้รสในปากนั้นเอง กายต้องถูกต้องเสมอ ถึงจะลอยอยู่ในอากาศ ก็ยังถูกต้องอากาศ เมื่อได้เห็นรูป ได้ยินเสียงเป็นต้นแล้ว อย่าเก็บมายึดถือไว้ นิวรณ์ก็เก็บเอา ๕ อย่างนี้แหละมานึก เมื่อเกิดนิวรณ์ขึ้นรีบละเสียอย่าปรุงต่อ เพ่งในนามรูปที่เป็นปัจจุบันที่เป็นอดีตก็ไม่เก็บมานึก ที่เป็นอนาคตก็ไม่เก็บมานึก ถึงที่เป็นปัจจุบันก็ไม่ยึด เพ่งพิจารณาให้เห็นตามความที่เป็นจริงว่าไม่เที่ยง ทนไม่ได้ ไม่อยู่ในอำนาจบังคับบัญชา จิตก็จะตั้งเป็นอุเบกขากับสติ เป็นธรรมสำหรับทำลายอวิชชา เป็นเครื่องพ้นกิเลสด้วยปัญญาอันรู้ทั่วถึง

อุทยมาณพกราบทูลถามอีกว่า กึสุสญฺโญชโน โลโก โลกคือหมู่สัตว์ มีอะไรเป็นเครื่องผูกไว้ กึ สุ ตสฺส วิจารณํ อะไรเป็นเครื่องสัญจรไปของโลกนั้น กิสฺสสฺส วิปฺปหาเนน นิพฺพานํ อิติวุจฺจติ ที่ท่านกล่าวว่านิพพาน ๆ ดับ ๆ นั้น

เพราะละอะไรเสียได้จึงดับ สมเด็จพระสุคตตรัสตอบด้วยพระพุทธภาษิตว่า นนฺทิสญฺโญชโน โลโก โลกคือหมู่สัตว์มีนันทิความเพลินความชอบเป็นเครื่องผูกไว้ วิตกฺกสฺส วิจารณา ความตรึกเป็นเครื่องสัญจรไปของโลกคือหมู่สัตว์นั้น ตณฺหาย วิปฺปหาเนน นิพฺพานํ อิติ วุจฺจติ ที่ท่านกล่าวว่านิพพาน ๆ เพราะละตัณหาเสียได้ ใจความเป็นธรรม ๓ ข้อ ข้อ ๑ ตรัสตอบว่า นันทิความเพลินความชอบเป็นเครื่องผูกสัตวโลกไว้ ข้อ ๒ ความตรึกเป็นเครื่องสัญจรไปของสัตวโลก ข้อ ๓ เพราะละตัณหาเสียได้ชื่อว่านิพพาน ในข้อที่ว่านันทิเป็นเครื่องผูกสัตว์ไว้ ในวัฏฏสงสารนั้น สัตว์ย่อมเพลินชอบอยู่เสมอ นันทิเปรียบดังเชือกที่ผูกสัตว์ไว้ เหมือนโคทั้งคู่ที่เทียมเกวียนก็ติดอยู่เชือก จึงต้องลากของที่หนัก ถ้าไม่ผูกด้วยเชือก โคก็จะไม่ติดอยู่ได้ฉะนั้น ที่ว่าความตรึกเป็นเครื่องสัญจรไปของสัตวโลกนั้น คนที่ไม่ได้ปฏิบัติย่อมตรึกอยู่เสมอ ไม่ว่าเดินยืนนั่งนอน ใจไม่อยู่กับตัว ดังคำในวัมมิกสูตรว่า กลางคืนเป็นควัน กลางวันเป็นเปลว ต้องมีสติห้ามกั้นไว้ อย่าปล่อยให้

ปรุงไปตามอารมณ์ ส่วนคนที่เจ็บมาก ๆ ใจวิบ ๆ นั้น ไม่ใช่นิวรณ์ เป็นเพราะโรค พึงพิจารณาให้เห็นว่า นี่เป็นของไม่เที่ยง ทนอยู่ไม่ได้ ไม่อยู่ในอำนาจบังคับบัญชาจริง ๆ เมื่อเกิดขึ้นก็จะมีสติทันที

ที่ว่าอนุปาทิเสสปรินิพพานนั้น คือกิเลสดับหมดไม่มีราคะ โทสะ โมหะ ตัณหา มานะ ทิฏฐิ ริษยา พยาบาท กิเลส ทุจริตต่าง ๆ ดับหมด เป็นสุขอย่างยิ่ง เป็นเอกันตบรมสุข สุขที่ไม่เจือปนด้วยทุกข์เลย ละกิเลสหมดโดยไม่เหลือเศษ จะเอาทุกข์มาจากไหน ส่วนทุกข์ ๔ อย่าง คือ ชาติ ชรา มรณะ ทุกข์กาย เป็นของประจำขันธ์ก็ไม่เป็นไร เพราะไม่ได้ไปเกี่ยวเกาะด้วย ทุกข์ก็เบียดเบียนส่วนรูป ไม่ถึงใจที่เป็นทุกข์ก็ที่ใจ นี่ใจไม่ทุกข์เลย จึงว่าเป็นสุข

พระนิพพานเป็นของเที่ยง แต่เป็นอนัตตา ส่วนสังขารไม่เที่ยง ทนอยู่ไม่ได้ เป็นอนัตตา ไม่มีตัวตน บังคับไม่ได้ แต่ไม่เหมือนกัน คือ ฝ่ายสังขารไม่เที่ยง ยักย้ายผันแปรอยู่เสมอ จึงเป็นทุกข์จะบังคับให้เที่ยง ให้ทนได้ ก็บังคับไม่ได้

จึงว่าไม่อยู่ในอำนาจบังคับบัญชา เป็นอนัตตาดังนี้ ไม่ใช่ว่าจะบังคับให้ยืน ก็ยืนไม่ได้ ให้ยกแขน ก็บังคับไม่ได้ ความจริงบังคับเช่นนั้น บังคับได้ เพราะจะให้ทำอะไร จะให้ยืนเดินยกแขนได้ทั้งนั้น อนัตตาไม่ได้ประสงค์อย่างนี้ ประสงค์ตรงจะบังคับให้เที่ยง ให้ทนได้ ไม่ได้จริง ๆ จึงเป็นอนัตตา ส่วนพระนิพพานจะบังคับไม่ให้เที่ยงให้เป็นทุกข์ไม่ได้เลย จึงเป็นอนัตตาเหมือนกัน ต่างแต่อาการที่จะบังคับให้เที่ยงกับไม่ให้เที่ยง ให้เป็นสุขกับเป็นทุกข์เท่านั้น.

ผู้ปฏิบัติหมั่นเพียรให้มาก ๆ ก็จะได้ในปัจจุบันชาตินี้ ไม่ต้องคอยชาติหน้าชาติไหน ปฏิบัติจริง ๆ ในชาตินี้ ก็จะได้ในชาตินี้ จะพ้นจากทุกข์ เป็นสุข ไม่ต้องเร่าร้อนขุ่นมัวต่อไป เป็นสุขอยู่เสมอ วันนี้อย่างใด พรุ่งนี้ก็อย่างนั้น ปีนี้อย่างใด ปีหน้าปีโน้นก็อย่างนั้น เป็นสุขคงที่อยู่เสมอ ส่วนความรู้ความคิด ก็ยังรู้ยังคิดอยู่ดังเก่า แต่ไม่เจือปนด้วยกิเลสเลยเท่านั้น สาธุชนควรพิจารณาและปฏิบัติตามดังที่วิสัชนามานี้.

กัณฑ์ที่ ๑๕

สมเด็จพระผู้มีพระภาคตรัสธรรมเทศนาว่า กิเลสเปรียบเหมือนหนามอันหนึ่ง ๆ ที่ยอกแทงสันดานสัตว์ จึงตรัสพระสูตรนี้ว่ากัณฏกสูตร ขึ้นต้นว่า เอวมฺเม สุตํ ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้วอย่างนี้ ครั้งหนึ่งสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จประทับอยู่ ณ กูฏาคารศาลาป่ามหาวัน ใกล้กรุงไพศาลี พร้อมด้วยพระสาวก ซึ่งเป็นพระเถระหลายรูป แต่กล่าวนามตามที่มีผู้รู้จักมาก ๖ องค์ คือ พระปาละ พระอุปปาละ พระกักกฏะ พระกฬิมภะ พระนิกฏะ พระกฏิสสหะ พระนอกนั้นไม่ได้กล่าวนาม เวลาวันหนึ่งมีเสียงเซ็งแซ่อึกทึกเพราะเจ้าลิจฉวีเป็นอันมาก จะมาเฝ้าสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า พร้อมด้วยบริวาร จึงได้เอิกเกริกเซ็งแซ่ ฝ่ายพระเถระทั้งหลายเมื่อได้ยินเสียงดังเซ็งแซ่เช่นนั้น จึงชวนกันไปอยู่ที่ป่าชื่อโคสิงคสาลวันอันอยู่ในป่าไม้ ใกล้กันกับป่ามหาวัน อันเป็นที่วิเวกเงียบสงัด ครั้นเวลาเย็นสมเด็จพระผู้มีพระภาคตรัสเรียกพระเถระ ซึ่งมีนามว่าปาละ พระภิกษุสงฆ์จึงกราบ

ทูลว่าไม่อยู่ และตรัสเรียกพระเถระอุปปาละ พระภิกษุสงฆ์ก็กราบทูลว่าไม่อยู่ และตรัสเรียกต่อไปอีกจนครบทั้ง ๖ องค์ พระสงฆ์ก็กราบทูลว่าไม่อยู่ทั้ง ๖ องค์ ไปป่าโคสิงคสาลวัน เพื่อหาที่วิเวกทั้งหมด สมเด็จพระสุคตตรัสสรรเสริญว่า สาธุ เป็นการสมควรแล้วที่ผู้เจริญสมณธรรม จะหลีกจากหมู่คนที่พลุกพล่านแสวงหาที่วิเวกเงียบสงัด พระองค์ตรัสพระธรรมเทศนา เปรียบด้วยหนาม ๑๐ คือ สงฺคณิการามตา ความยินดีในหมู่คนพลุกพล่าน เป็นหนามของปวิเวการามะบุคคลผู้ยินดีในวิเวก ๑ สุภนิมิตฺตานุโยโค ความประกอบตามสุภนิมิตความงาม เป็นหนามของบุคคลผู้ประกอบอสุภนิมิตความไม่งาม ๑ วิสูกทสฺสนํ ความดูอารมณ์อันเป็นข้าศึกหลักตอ เป็นหนามของบุคคลผู้รักษาอินทรียสังวรระวังตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ๑ มาตุคามุปจาโร ความใกล้ชิดกับมาตุคาม เป็นหนามของพรหมจรรย์ ๑ เสียงเป็นหนามของปฐมฌาน ๑ วิตกวิจาร ความตรึกความตรอง เป็นหนามของทุติยฌาน ๑ ลมอัสสาสะ ปัสสาสะหายใจออกเข้า

เป็นนามของจตุตถฌาน ๑ สัญญากับเวทนาเป็นนามของสัญญา เวทยิตนิโรธสมาบัติที่ดับสัญญากับเวทนา ๓ ราคะ โทสะเป็นนามอันหนึ่ง ๆ ใจความสังเขปดังนี้.

อธิบายความว่า ในหมู่คนที่พลุกพล่านนั้น แม้จะตรึกตรองอะไรก็ไม่สะดวก จะคิดธรรมะให้อย่างละเอียดก็ไม่ได้ ที่สุดจนจะนั่งภาวนาอยู่ในห้องเดียวกันหลายคน ก็ไม่สบายเหมือนอยู่คนเดียว จะต้องเอาใจคนนั้นบ้างคนนี้บ้าง ลางทีก็คอยดูว่าคนนั้นจะเลิกปฏิบัติหรือยัง ถ้าจำเป็นที่จะต้องอยู่ด้วยกันมาก ๆ ก็ควรจะหาห้องที่สงัดต่างหาก เพื่อไม่ต้องกีดขวางกับคนอื่น จะได้เป็นกายวิเวก สงัดกาย จิตตวิเวก สงัดจิต ถ้าอยู่ในหมู่คนมาก ๆ ที่เป็นผู้ปฏิบัติด้วยกัน ค่อยดีหน่อยแต่ยังมีต่าง ๆ กันอีก โดยข้อปฏิบัติและอัธยาศัยเป็นต้น สมเด็จพระทศพลจึงตรัสว่า ความยินดีในหมู่คนพลุกพล่านเป็นนามของปวิเวการามะ บุคคลผู้ยินดีในวิเวก นี่เป็นนาม

ความประกอบตามสุภนิมิต เห็นว่ารูปดีงามยินดีในรูป เป็นหนามของบุคคลผู้พิจารณาอสุภนิมิต คือ ให้เห็นว่ารูปเป็นของเน่าเปื่อยไม่ดีไม่งาม เป็นอสุภกัมมัฏฐาน นี่เป็นหนามที่ ๒. ความดูอารมณ์อันเป็นข้าศึกหลักตอมีการเล่นขับร้องต่าง ๆ อยากดูอยากเห็นอารมณ์ต่าง ๆ เป็นหนามของบุคคลผู้รักษาอินทรียสังวร ระวังทวารทั้ง ๖ คือจักขุทวาร ประตูตา โสตทวาร ประตูหู ฆานทวาร ประตูจมูก ชิวหาทวาร ประตูลิ้น กายทวาร ประตูกาย มโนทวาร ประตูใจ ดุจนายประตู ซึ่งคอยระวังไม่ปล่อยให้คนไม่ดีเข้าไป ไม่ให้คนดีออกมา ให้คนดีเข้าไป ให้คนไม่ดีออกมาฉะนั้น ผู้รักษาอินทรียสังวร ย่อมระวังตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจเสมอไม่ให้รั่วไหลแอบแลบไปในที่ผิดได้ พระองค์จึงตรัสว่า ความดูอารมณ์อันเป็นข้าศึกหลักตอ เป็นหนามของบุคคลผู้รักษาอินทรียสังวร นี่เป็นหนามที่ ๓. ความใกล้ชิดกับมาตุคามเป็นหนามของพรหมจรรย์ ข้อนี้พระองค์ทรงแสดงแก่พระภิกษุฝ่ายบุรุษ ถ้าจะผ่อนตามเทศนานี้ ก็คือความใกล้ชิดกับบุรุษ

เป็นหนามของพรหมจรรย์แห่งสตรี เป็นหนามที่ ๔. ต่อนี้ไป พระองค์ทรงแสดงฌานอีก ๔ คือ เสียงเป็นหนามของปฐมฌาน วิตกวิจาร เป็นหนามของทุติยฌาน ปีติเป็นหนามของตติยฌาน ลมหายใจเข้าออกเป็นหนามของจตุตถฌาน หนามข้างต้น ๔ หนามของฌานอีก ๔ รวมเป็นหนาม ๘.

ในเรื่องฌานนี้ ผู้แรกปฏิบัติหรือแรกฟังธรรมมักนึกว่า เป็นการเหลือวิสัย มรรคผลนิพพานก็เหมือนกัน. มักจะเห็นว่า ถึงจะปฏิบัติอย่างไรก็ไม่ได้ ท่านแต่ก่อนนี้ เมื่อได้ฟังพระธรรมเทศนาของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า หรือต่อมาอีกนิดหน่อย จึงจะสำเร็จได้ ที่จริงไม่เช่นนั้น ถ้าจะปฏิบัติจริง ๆ อาจได้ในชาตินี้ ท่านผู้สำเร็จทางฌานเดี๋ยวนี้ก็มี แต่ที่จะอธิบายว่า ขณะจิตนั้นเป็นฌานชั้นนั้น บอกไม่ได้ เป็นการแสดงตัวเปิดเผยเกินไป แต่ผู้ปฏิบัติควรจะวินิจฉัย เปรียบเทียบตามที่มาในพระสูตรต่าง ๆ และในกัณฏกสูตรนี้ ก็พอจะสันนิษฐานได้ ปฐมฌานไม่ได้มีอารมณ์อันเดียว คือวิตกวิจารปีติสุขเอกัคคตาถึง ๕ อารมณ์ ทุติยฌานละวิตกวิจาร เหลือแต่ปีติสุขเอกัคคตา

๓ อย่าง ตติยฌานละปีติเหลือสุขกับเอกัคคตา ๒ อย่าง จตุตถฌานละสุข เหลือแต่เอกัคคตากับอุเบกขา ๒ อย่าง ระงับลมหายใจเข้าออก มีผู้ทำได้ ลมหายใจออกเข้าหยุดถึงกับเอามือจับที่ท้อง ลมก็ยังระงับอยู่ไม่กระเทือนมือ (มีที่มาใน ปฏิปทิลสัทธิสูตรนวกนิบาต อังคุตตรนิกาย) พระพุทธเจ้าทรงแสดงความระงับ ๙ อย่าง คือ ปฐมฌานระงับวาจา ทุติยฌานระงับวิตกจาร ตติยฌานระงับปีติ จตุตถฌานระงับลมหายใจเข้าออก อากาสานัญจายตนะระงับรูปสัญญา วิญญาณัญจายตนะระงับอากาสานัญจายตนะสัญญา อากิญ-จัญญายตนะระงับวิญญาณัญจายตนะสัญญา เนวสัญญานาสัญญายตนะระงับนานัตตสัญญา ๆ ต่าง ๆ สัญญาเวทยิตนิโรธระงับเวทนากับสัญญา รวม ๙ อย่าง ที่ว่าระงับนี้ไม่ใช่ดับ เป็นแต่สงบระงับชั่วคราวเท่านั้น ผู้ปฏิบัติพึงสังเกตตามที่วิสัชนามานี้. แต่ฌานนั้นไม่ได้ตลอดทุกคน ถ้ามีนิสัยในฌานจึงจะได้ แม้พระอรหันต์แต่ก่อนนี้ ที่ไม่ได้ถึงจตุตถฌานก็มี คือทำสมถะเพียงอุปจารแล้วเจริญวิปัสสนาได้สำเร็จโดยมาก ดังพระปัญจวัคคีย์ได้ฟังพระธรรมเทศนาอนัตตลักขณสูตร

สมเด็จพระผู้มีพระภาคตรัสถามว่า เที่ยงหรือไม่เที่ยง เป็นทุกข์หรือเป็นสุข ก็ทูลตอบได้ ถ้าจะอยู่ในจตุตถฌานจะฟังเทศน์ก็ไม่เข้าใจ เพราะใจมีอารมณ์เดียว นึก ๒ อารมณ์ไม่ได้ เห็นความเสื่อมสิ้นไปในขณะจิตเดียวนั้นก็ไม่ได้ ผู้ปฏิบัติอย่าอยากทำฌาน ด้วยความอยากวิเศษต่าง ๆ มีเหาะดำดิน เดินน้ำและรู้ใจผู้อื่นเป็นต้น เมื่อสมควรจะเป็นฌานก็เป็นเอง หมั่นเพียรปฏิบัติไป แม้อาศัยฌานต้น ๆ เป็นบาทแห่งปัญญา ก็หมดกิเลสได้ ความอยากเป็นความผิด เมื่อยังมีอยากความปฏิบัติก็ยังไม่ถูกตรง เพราะการปฏิบัติก็เพื่อจะดับความอยากนั้นเอง ต้องทำความเห็นให้ถูก ต่อไปก็จะปฏิบัติถูก.

ในหนามที่ ๙ สัญญากับเวทนาเป็นหนามของสัญญาเวทยิตนิโรธสมาบัติ พระอนาคามีกับพระอรหันต์เท่านั้น ที่เข้าสัญญาเวทยิตนิโรธสมาบัติได้ตามที่ได้ฟังมา.

หนามที่ ๑๐ คือราคะความกำหนัดยินดีกับโทสะความประทุษร้าย เป็นหนามอันหนึ่ง ๆ ผู้ปฏิบัติจงบ่งหนามด้วยสติและถอนหนามด้วยแหนบคือ สมถะกับวิปัสสนา ถอนหนาม

เก่าออกเสียให้หมด ระวังหนามใหม่อย่าให้ถูกได้อีก ที่จริงหนามภายนอก ถ้าจะถูก ก็แต่ที่เท้าเมื่อไม่ได้สวมรองเท้า แต่หนามกิเลสนี้แทงหัวใจสัตว์อยู่รอบตัว คือทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ เมื่อเห็นผิดไปร้ายกว่าหนามภายนอกมาก เหมือนหนามที่แทงอยู่ไม่รู้สึกตัว ต่อเมื่อมีอะไรมากระทบถูกที่หัวหนามเข้าก็รู้สึกปลาบ เหมือนกับกิเลสลางชนิดที่ไม่รู้สึก ต่อมีอารมณ์ที่เหมาะมากระทบจึงรู้สึก เหมือนถูกหัวหนามเข้าฉะนั้น.

ในท้ายพระสูตรนี้พระองค์ตรัสเตือนว่า อกณฺฏกา ภิกฺขเว วิหรถ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ท่านทั้งหลายจงเป็นผู้อยู่ไม่มีหนามทุกอิริยาบถเถิด อกณฺฏกา นิกณฺฏกา ภิกฺขเว วิหรถ ท่านทั้งหลายจงเป็นผู้อยู่หาหนามมิได้ ถอนหนามออกเสียทุกอิริยาบถเถิด และทรงยกตัวอย่างพระอรหันต์ตรัสว่า อกณฺฏกา ภิกฺขเว อรหนฺโต ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย พระอรหันต์ทั้งหลายเป็นผู้ไม่มีหนาม อกณฺฏกา นิกณฺฏกา ภิกฺขเว อรหนฺโต พระอรหันต์ทั้งหลาย เป็นผู้หาหนามมิได้ ถอนหนามออกเสีย

ได้แล้ว สาธุชนพุทธบริษัทจงตั้งถอนหนามดังวิสัชนามานี้ให้หมด ปิ่งด้วยสติถอนด้วยแหนบคือสมาธิและปัญญา หนามเก่าถอนเสียให้หมด หนามใหม่อย่าให้แทงได้อีก ก็จะมีความเกษมสำราญ ทุกทิพาราตรี

กัณฑ์ที่ ๑๖

สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงพระธรรมเทศนากิงสุกสูตร (ตอนต้น) เปรียบด้วยต้นทองกวาว เป็นข้อปฏิบัติทางสติปัญญา ผู้ปฏิบัติรักษาศีลและทำสมาธิเป็นพื้นแล้วควรเจริญปัญญาต่อไปในพระสูตรนี้ว่า เอวมฺเม สุตํ ข้าพเจ้าได้สดับแล้วอย่างนี้ สมัยหนึ่ง สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จประทับอยู่ที่นิโครธาราม ใกล้กรุงกบิลพัสดุ์แขวงศากยชนบท มีภิกษุองค์หนึ่ง เข้าไปหาภิกษุอีกองค์หนึ่งถามว่า ภิกษุจะทำความเห็นอย่างไรจึงจะบริสุทธิ์ดี ภิกษุองค์นั้นตอบว่า เมื่อผู้ใดเห็นว่าอายตนะ ๑๒ มีสมุทัยเกิดขึ้นและอัษฎงคตดับไปอย่างนี้แหละเป็นความเห็นบริสุทธิ์ดี ภิกษุองค์นั้นเมื่อได้ฟังแล้วก็ไม่

สันโดษเพียงพอแต่เท่านั้น จึงไปถามภิกษุองค์ที่ ๒ ว่า ภิกษุจะทำความเห็นอย่างไรจึงจะบริสุทธิ์ดี ภิกษุองค์ที่ ๒ ตอบว่า เมื่อผู้ใดเห็นว่าขันธ์ ๕ นี้ มีสมุทัยความเกิดและอัษฎงคตดับไปเป็นธรรมดา นี่แหละเป็นความเห็นบริสุทธิ์ดี ภิกษุองค์นั้นเมื่อได้ฟังคำตอบแล้ว ก็ไม่สันโดษเพียงพอแต่เพียงเท่านั้น จึงไปถามภิกษุองค์ที่ ๓ อีก ภิกษุองค์ที่ ๓ ตอบว่า ผู้ใดเห็นว่า มหาภูตรูป คือ ดิน น้ำ ไฟ ลม มีสมุทัยความเกิดและอัษฎงคตดับไป เป็นธรรมดาอย่างนี้แหละเป็นความเห็นบริสุทธิ์ดี ภิกษุองค์นั้นก็ยังไม่เพียงพออีก จึงไปถามภิกษุองค์ที่ ๔ ต่อไป ภิกษุองค์ที่ ๔ ตอบว่า เมื่อผู้ใดเห็นว่าสิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งทั้งปวงนั้นมีความดับไปเป็นธรรมดา อย่างนี้แหละเป็นความเห็นบริสุทธิ์ดี ภิกษุที่ถามได้ฟังแล้วยังไม่สันโดษเพียงพออีก จึงเข้าไปเฝ้าสมเด็จพระบรมศาสดา กราบทูลถามว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ภิกษุจะมีความเห็นอย่างไร จึงจะเป็นความเห็นบริสุทธิ์ดี พระองค์ตรัสว่า เหมือนบุรุษผู้หนึ่งไม่รู้จักต้นทองกวาว จึงไปถามคนที่ ๑ ว่า

ต้นทองกวาวเป็นอย่างไร คนนั้นเคยเห็นต้นทองกวาว เมื่อเวลาไฟไหม้ จึงตอบว่าต้นทองกวาวนั้นดำเหมือนตอไม้ดำ บุรุษผู้ถามได้ฟังตอบเช่นนั้น ก็ยังไม่เพียงพอ จึงไปหาคนที่ ๒ ถามถึงต้นทองกวาวอีก คนที่ ๒ เคยเห็นต้นทองกวาว เมื่อเวลาออกดอก จึงบอกว่า ต้นทองกวาวนั้นมีดอกแดงไปทั้งต้น เหมือนชิ้นเนื้อที่เปื้อนโลหิต บุรุษนั้นก็ไม่เพียงพอ จึงไปถามคนที่ ๓ ต่อไปอีก คนที่ ๓ เคยเห็นต้นทองกวาว เมื่อเวลาผลิใบใหม่ จึงตอบว่า ต้นทองกวาวเหมือนต้นซึกมีใบโปร่ง บุรุษนั้นก็ยังไม่พอ จึงไปถามคนที่ ๔ อีก คนที่ ๔ เคยเห็นต้นทองกวาวเมื่อมีใบแก่ จึงตอบว่า ต้นทองกวาวนั้นมีใบร่มชิด อาดบังแสงพระอาทิตย์ได้เหมือนต้นนิโครธ บุรุษนั้นถามถึง ๔ คนได้รับคำตอบต่างกันทั้ง ๔ คน แต่คนทั้ง ๔ ได้เห็นคนละกาลคนละสมัย ต้นทองกวาวก็ต้นเดียวนั้นแหละ เป็นแต่ต่างคราวกันเท่านั้น เหมือนเธอไปถามภิกษุทั้ง ๔ นั้น ภิกษุเหล่านั้นก็ตอบถูกแล้วทั้ง ๔ เหมือนกันฉะนั้น

อธิบายว่า อายตนะ ๑๒ นี้ ย่อมมีสมุทัยความเกิดและอัษฎงคตความดับอยู่เสมอ ถึงขันธ์ ๕ ก็มีสมุทัยความเกิด

และอัษฎงคตความดับเหมือนกัน ส่วนมหาภูตรูปอยู่ในรูปขันธ์ ย่อมมีสมุทัยความเกิดและมีอัษฎงคตความดับอยู่เสมอ สิ่งใดสิ่งหนึ่งรวมลงในสังขาร มีสมุทัยความเกิด และอัษฎงคตความดับไปเป็นธรรมดา

ปัญจขันธ์มีเหตุที่ให้เกิด ๒๕ และนิโรธความดับ ๒๕ คือส่วนสมุทัย ความเกิด ๒๕ นิโรธความดับ ๒๕ จึงเป็นลักษณะวิปัสสนา ๕๐ คืออวิชชาความไม่รู้ ๑ ตัณหาความทยานอยากในกามารมณ์ เป็นกามตัณหา ความปรารถนาให้มีให้เป็น เป็นภวตัณหา ความปรารถนาไม่อยากมีไม่อยากเป็นเป็นวิภวตัณหา รวมตัณหา ๓ เข้าเป็น ๑ กรรม ที่สัตว์ทำด้วยกายวาจาใจ ๑ กับนิพพัตติลักขณะ คือ ความเกิดขึ้นแห่งรูปขันธ์ ๑ รวมเป็นความเกิดของรูป ๕ อวิชชา ตัณหา กรรม นิพพัตติลักขณะ ๔ อย่างนี้ มีทั้งในรูปในเวทนาในสัญญา ในสังขาร ในวิญญาณ ส่วนรูปเติมอาหารด้วยจึงเป็น ๕ ส่วนเวทนา สัญญา สังขาร ๓ อย่างนี้ เติมผัสสะด้วยจึงเป็น ๕ ส่วนวิญญาณเติมนามรูปด้วยจึงเป็น ๕

รวม ๕ ขันธ์ ขันธ์ละ ๕ เป็นเหตุที่ให้เกิดขันธ์ ๒๕ นี้เป็นสมุทัย ความเกิด

ส่วนนิโรธความดับนั้นคือ ดับอวิชชา ๑ ตัณหา ๑ กรรม ๑ กับวิปริณามลักขณะ ๆ คือความแปรปรวนดับไป ๑ เหมือนกันทั้งในรูป ในเวทนา ในสัญญา ในสังขาร ในวิญญาณ ส่วนรูปเติมดับอาหารอีก ๑ จึงเป็น ๕ อย่าง ส่วนเวทนา สัญญา สังขาร ๓ ขันธ์นี้ คือดับอวิชชา ๑ ตัณหา ๑ กรรม ๑ ผัสสะ ๑ กับวิปริณามลักขณะ ๑ เป็น ๕ อย่าง ส่วนวิญญาณ ดับอวิชชา ๑ ตัณหา ๑ กรรม ๑ นามรูป ๑ กับวิปริณามลักขณะ ๑ เป็น ๕ อย่าง ส่วนรูปเมื่ออาหารดับ รูปก็ตั้งอยู่ไม่ได้ต้องดับ เวทนา สัญญา สังขาร เมื่อผัสสะดับ เวทนา สัญญา สังขารก็ต้องดับ เมื่อนามรูปดับ วิญญาณก็ต้องดับ รวมขันธ์ละ ๕ อย่าง ๕ ขันธ์เป็น ๒๕ นี้ เป็นนิโรธความดับ เป็นส่วนสมุทัย ๒๕ นิโรธ ๒๕ รวม ๕๐ ทัศ

ผู้ปฏิบัติควรทราบไว้ เพื่อพิจารณาให้เห็นแจ้งชัด เมื่อผู้ปฏิบัติจะพิจารณาอายตนะอย่างเดียวก็ได้ หรือจะพิจารณาขันธ์ ๕ ก็ได้ หรือจะพิจารณามหาภูตรูป ๔ คือดิน น้ำ

ไฟ ลม ก็ได้ หรือจะพิจารณารวมสังขารทั้งหมดว่า ยงฺกิญฺจิ สมุทยธมฺมํ สพฺพนฺตํ นิโรธธมฺมํ สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งทั้งปวงนั้นมีความดับไปเป็นธรรมดาก็ได้ คงรวมลงในขันธ์ ๕ ทั้งนั้น อายตนะก็เป็นส่วนรูป ๑๐ นาม ๒ คือตา หู จมูก ลิ้น กาย รูป เสียง กลิ่น รส และสิ่งที่ถูกต้องกาย ๑๐ อย่างนี้เป็นรูป ใจกับธัมมารมณ์ ๒ นี้เป็นนาม อายตนะ ๑๒ ก็ในขันธ์ ๕ นี่เอง ส่วนมหาภูตรูปดินน้ำไฟลมก็เป็นรูป สังขารทั้งปวงก็อยู่ในนามรูปนี่เอง จึงไม่ต่างไปจากกัน เมื่อจะพิจารณาทั้ง ๔ อย่างก็ได้ หรือจะพิจารณาแต่อย่างเดียวก็ได้เหมือนกันทั้งนั้น

ผู้ปฏิบัติควรเห็นจริงว่า สิ่งใดที่เกิดขึ้นแล้วจะดีชั่วเลวทรามประณีตอย่างไร ไม่ควรจะกำหนัดยินดีและเศร้าโศกเสียใจ คงต้องดับไปทั้งนั้น รู้สึกขึ้นขณะจิตเดียวเท่านั้น ควรหรือที่จะยึดถือสิ่งที่ไม่เที่ยงและทนอยู่ไม่ได้ และบังคับบัญชาไม่ได้ ความกำหนัดยินดี และความเศร้าโศกเป็นต้น เมื่อรู้แล้วว่าเป็นอกุศลเป็นทุกข์ ผู้ปฏิบัติไม่ควรจะทำต่อไป ควรทำสติสัมปชัญญะให้มาก เมื่อสิ่งใดมากระทบจะได้รู้เท่าทัน

ไม่ควรถือว่านั่นเป็นเรา นั่นเป็นของเรา นั่นเป็นตัวตนของเรา พิจารณาให้เห็นจริงว่าไม่เที่ยง ทนอยู่ไม่ได้ ไม่อยู่ในอำนาจบังคับบัญชาจริง ๆ

สาธุชนพุทธบริษัททำศีลเป็นภาคพื้นและทำสมาธิแล้ว พึงเจริญปัญญา ดังวิสัชนามานี้ และทำสติสัมปชัญญะให้มาก เป็นความเจริญงอกงามในข้อปฏิบัติยิ่ง ๆ ขึ้น

กัณฑ์ที่ ๑๗

ในวชิราสูตรนี้ แสดงทุกข์เป็นทุกขานุปัสสนา เพื่อจะให้ผู้ปฏิบัติเห็นชัดว่า สังขารเป็นทุกข์ที่อยาก ได้สุขในสังขารเป็นอันหาสุขในทุกข์ จึงไม่สมหวังไม่ควรจะกลัวทุกข์ เพราะสังขารก็เป็นทุกข์อยู่แล้ว จะกลัวอะไรกับทุกข์ที่จะเกิดอีก ดังในพระสูตรหนึ่งแสดงว่า ผู้ใดเพลินยินดีรูป ผู้นั้น ชื่อว่ารักทุกข์ เพราะรูปเป็นทุกข์เหมือนกันดังนี้ทุกขันธ์ ผู้ใดกลัวเจ็บ แต่รักรูป ผู้นั้นชื่อว่าไม่กลัวเจ็บ ไม่อยากได้ทุกข์แต่ยังทำเหตุให้เกิดทุกข์อยู่เสมอก็คือ อยากได้ทุกข์นั่นเอง จึงก่อให้เกิดเหตุแห่งทุกข์อีก ในคาถาที่นางวชิราภิกษุนีกล่าวกับมาร (ซึ่งนักปราชญ์กล่าวว่ามารคือกิเลสที่เกิดขึ้น เมื่อเวลาท่าน

ทำความเพียร จะให้คลายจากความเพียรนั้น จิตที่ดีเกิดขึ้นว่าจิตที่ไม่ดี เปรียบเหมือนมาร).

ในคาถาที่ ๑ ว่า กึ นุ สตฺโตติ ปจฺเจสิ ท่านเชื่อว่าสัตว์มีแน่หรือ มารทิฏฺฐิคตํ นุเต ดูก่อนมารนั่นเป็นความเห็นของท่านต่างหาก สุทฺธสงฺขารปุญฺโชยํ กองนี้เป็นแต่กองสังขารล้วน ๆ นยิธ สตฺตูปลพฺภติ สัตว์อันใคร ๆ หาไม่ได้ในกองสังขารล้วน ๆ นี้. บรรดาสิ่งทั้งปวงที่อยู่รอบตัวนี้เป็นสังขารล้วน ๆ หรือจะดูให้ไกลออกไป ในเขตนี้ ประเทศนี้ก็ล้วนแล้วไปด้วยสังขารล้วน ๆ ทั้งนั้น เมื่อกระจายดูด้วยปัญญา ก็จะเห็นว่าสิ่งทั้งปวงมีแต่นามกับรูปเท่านั้น ไม่ควรจะเห็นว่า ข้าเขาเราท่านสัตว์คนตัวตน ถ้าจะทุบต่อยลงก็เป็นธาตุดิน ธาตุน้ำเหมือนกันทุกอย่าง ดุจภาชนะดิน ที่นายช่างทำขึ้นต่าง ๆ เช่น หม้อ กระถาง กระเบื้อง โอ่ง อ่างเป็นต้น มีรูปร่างต่าง ๆ กัน ใหญ่บ้าง เล็กบ้าง หนาบ้างบางบ้าง ล้วนแต่ดินอย่างเดียวกัน เมื่อทุบต่อยแตกแล้วก็กลับเป็นดินดังเก่า ควรหรือจะรักหม้อ เกลียดกระถาง รักอ่าง

เกลียดโอ่ง ซึ่งเป็นดินอันเดียวกัน แม้ถึงสังขารทั้งปวงก็อย่างเดียวกัน ต่างแต่รูปร่าง ล้วนไม่เที่ยง ทนไม่ได้เป็นอนัตตา มีเกิดขึ้นแล้ว ก็ดับไปเหมือนกันทั้งนั้น

คาถาที่ ๒ นางวชิราภิกษุนีกล่าวว่า ยถา หิ องฺคสมฺภารา โหติ สทฺโท รโถ อิติ เปรียบว่าเพราะความพร้อมมูลแห่งอวัยวะของรถมีอยู่ จึงมีเสียงปรากฏว่ารถฉันใด เอวํ ขนฺเธสุ สนฺเตสุ โหติ สตฺโตติ สมฺมติ เมื่อขันธ์ยังมีอยู่ ความสมมติว่า สัตว์ก็มีอยู่ฉันนั้น. เมื่อมีขันธ์ก็ต้องอาศัยสมมติ แต่อย่ายึดถือสมมติว่าเป็นจริงเท่านั้น เปรียบดังราชรถอย่างเก่า ที่ทำด้วยไม้ล้วน ย่อมสมมติว่า ท่อนนั้นเป็นดุม ท่อนนั้นเป็นกง ท่อนนั้นเป็นคาน ท่อนนั้นเป็นเพลา เป็นต้น ความจริงก็ไม้อย่างเดียวเท่านั้น สังขารทั้งปวงก็เป็นทุกข์ทนไม่ได้ ผู้ใดไม่รู้จักทุกข์ ผู้นั้นก็ไม่พ้นทุกข์ เมื่อไม่รู้จักทุกข์ ก็ไม่เบื่อหน่ายในทุกข์ ชื่อว่าเหมือนกับรักทุกข์ ขันธ์ทั้ง ๕ เป็นทุกข์ กำหนัดหลงใหลยินดีขันธ์บ้าง โกรธเคืองขัดแค้นไม่ชอบใจขันธ์บ้าง ประเดี๋ยวรักทุกข์ ประเดี๋ยวโกรธทุกข์ สังขารอันนั้นเอง

ไม่ยั่งยืนแน่นอนได้ มีแต่ทุกข์ทนไม่ได้อย่างเดียว แต่มีความเห็นผิดไปต่าง ๆ เอง ต้องทำความเห็นให้ถูก ใจก็จะได้คิดถูก กล่าววาจาถูก ทำด้วยกายถูก เมื่อยังเห็นว่าสังขารเป็นสุข ก็จะเกิดความปรารถนาสุขในสังขาร เป็นผิดอีก เมื่อไม่ได้สมหวังกลับจะทวีทุกข์หนักขึ้น ไม่ควรจะเห็นว่า ข้าเขาเรา ท่านสัตว์คนตัวตน ขันธ์ ๕ ก็แยกเป็นรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ หรือจะย่นลงก็เป็นนามกับรูป เขามีเจ้าของอยู่หมดแล้ว ไม่ใช่ตัวตนของเราจริง ๆ จะชี้ว่าตรงไหนเป็นของ ๆ เราก็ชี้ไม่ได้ ไม่มีเรา ไม่มีเขา ไปตู่มาเป็นเจ้าของเปล่า ๆ ถึงกับเกิดพยาบาทอาฆาตด่าว่าเสียดสีกระทบกระทั่ง นินทาว่าร้ายวิวาททุบตีกันเป็นต้น ในหมู่ญาติต่อญาติมิตรต่อมิตรผู้ปฏิบัติต่อผู้ปฏิบัติ ถือเราถือเขาเหล่านี้ก็เพราะมีความเห็นผิด ไปเก็บมายึดถือไว้เอง ไม่ใช่ของเรา จึงไม่อยู่ในอำนาจบังคับบัญชา จะให้เที่ยงก็ไม่ได้ ถ่ายถอนความอยากได้สุข และไม่ผลักไสขับไล่ทุกข์ ซึ่งเป็นความผิดต่อความจริง เมื่อเห็นจริงแน่ว่าสังขารเป็นทุกข์ทนไม่ได้เท่านั้นแล้ว

จะได้ไม่ปรารถนาสุขในสังขารต่อไป เปรียบเหมือนกองฟาง ถึงจะรื้อจะกระจายจะค้นดูอย่างไร ข้างในก็คงไม่มีอะไร ไม่มีหินไม่มีเหล็กเป็นแกนอยู่ข้างใน มีแต่ฟางล้วน ๆ เท่านั้น สังขารทั้งปวงจะพิจารณาอย่างใด ๆ ก็คงมีแต่ทุกข์ทนไม่ได้เท่านั้น เมื่อรู้เท่าทุกข์ก็พ้นทุกข์ เหลือแต่ทุกข์คือชาติชราพยาธิมรณะ ซึ่งเป็นของประจำขันธ์ ไม่มีความเร่าร้อนต่อไป.

ในคาถาที่ ๓ นางวชิราภิกขุนีกล่าวว่า ทุกฺขเมว หิ สมฺโภติ อันที่จริงทุกข์เท่านั้นเองเกิด ทุกฺขํ ติฏฺฐติ เวติ จ ทุกข์เท่านั้นเองตั้งอยู่และเสื่อมไป นาญฺญตฺร ทุกฺขา สมฺโภติ นอกจากทุกข์ไม่มีอะไรเกิด นาญฺญตฺร ทุกฺขา นิรุชฺฌติ นอกจากทุกข์ไม่มีอะไรดับ ดังนี้ คือชี้ให้เห็นว่าทุกข์เท่านั้นเกิด ทุกข์เท่านั้นตั้งอยู่และเสื่อมไป นอกจากทุกข์ไม่มีอะไรเกิด นอกจากทุกข์ไม่มีอะไรดับ ผู้ปฏิบัติพึงพิจารณาให้เห็นจริงดังนี้ เป็นสัมมาทิฏฐิ เวลานั้นก็มีความดำริชอบ และวาจาก็ไม่ผิด การงานก็ไม่ผิด เลี้ยงชีวิตก็ไม่ผิด เป็นอันพร้อมทั้งสัมมาวาจา วาจาชอบ สัมมากัมมันโต กิจการชอบ สัมมาอาชีโว

เลี้ยงชีพชอบ และมีสติพิจารณาระลึกอยู่ในขันธ์ เป็นสัมมาสติ ระลึกชอบและกำหนดเพ่งในขันธ์เป็นอารมณ์ เป็นสัมมาสมาธิ ตั้งใจชอบ เกิดพร้อมกันทั้ง ๘ อย่าง ครบองค์มรรค ๘ บริบูรณ์ ผู้ปฏิบัติจงทำในวันนี้ ในเดี๋ยวนี้ให้เห็นจริงว่า นามรูปนี้มีแต่ทุกข์ ทนไม่ได้ ถ่ายถอนความยึดมั่นถือมั่นเสียให้หมด นี่เป็นที่สุดของการปฏิบัติ อย่าให้เสียชาติที่เกิดมาเป็นมนุษย์ และได้มาฟังพระธรรมที่จริงที่แท้ ต่อไปก็จะดับทุกข์เสียได้ด้วยมารู้จักทุกข์ และไม่ทำให้เกิดทุกข์ต่อไป ที่มากำหนดรู้ว่านามรูปหรือว่าสังขารทั้งปวงเป็นทุกข์ทนไม่ได้ นี้เป็นทุกขอริยสัจ สาธุชนพุทธบริษัท พึงมีความเพียรพิจารณาให้เห็นจริง ดังวิสัชนามาแล้ว ก็จะเป็นความเจริญงอกงามไพบูลย์ ในพระธรรมวินัย คำสั่งสอนของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้ายิ่ง ๆ ขึ้นโดยนัยดังวิสัชนามานี้.

กัณฑ์ที่ ๑๘

โมฆราชมาณพกราบทูลถามปัญหา อันเป็นข้อปฏิบัติอย่างอุตกฤษฏ ทางสุญญตานุปัสสนา คือพิจารณาเห็น

ว่างเปล่า ไม่มีสัตว์คนตัวตนเราเขา ผู้ปฏิบัติควรรีบเร่งปฏิบัติ เพราะวันคืนล่วงไปทุกที ไม่ล่วงไปแต่วันคืนเปล่าเท่านั้น ชีวิตก็ล่วงไปด้วย หมดไปสิ้นไปทุกที เหมือนดังคนเจ็บ เมื่อวานซืนนี้เจ็บมาก วานนี้เจ็บน้อย วันนี้หาย โดยมากเข้าใจว่าดีขึ้นทุกวัน แต่ที่จริงตรงกันข้าม จะว่าดีขึ้นไม่ได้ ถ้าจะคิดดูใน ๑๐ วัน ทั้งวานซืนนี้ คือเมื่อวานซืนนี้ ยังเหลือวันข้างหน้าอีก ๙ วัน วานนี้เหลือ ๘ วัน วันนี้เหลือ ๗ วัน มีแต่น้อยเข้าทุกที ใกล้ต่อความตายเข้าทุกที การที่วันคืนล่วงไปนี้ ลางพวกก็ทำบาปมากขึ้นทุกวัน ๆ ลางพวกก็ละบาปกิเลสทุจริตไปตามทุกวันทุกคืน คนที่มีอายุร้อยปี แต่ไม่รู้ความสิ้นเสื่อมของสังขาร สู้คนมีอายุอยู่วันเดียว แต่รู้ความเกิดความดับของสังขารไม่ได้ ไม่ตายไปเปล่าจากประโยชน์ การปฏิบัติจะพิจารณาขันธ์ และธาตุอายตนะ นามรูปอย่างใดอย่างหนึ่งก็ได้ แต่รวบรวมให้เห็นว่า ไม่เที่ยง ทนไม่ได้ เป็นอนัตตาเท่านั้น ลางคนมักยังมีทำผิด หรือผู้ที่แรกปฏิบัติเป็นอย่างนี้โดยมาก คือไม่เที่ยง เป็นทุกข์ ทนอยู่ไม่ได้ ไม่อยู่ในอำนาจบังคับบัญชา

ก็รู้อยู่แล้วทั้งนั้น แต่พอเพ่งกรรมฐาน ก็จะให้ได้อารมณ์ที่ใสหรือที่เคยแน่วแน่อยู่ในอารมณ์อันเดียว ถ้าไม่เป็นเช่นนั้นก็ไม่ชอบใจ นี่ฝืนความจริง รู้อยู่แล้วว่าไม่เที่ยงกลับไปเจริญให้เที่ยง ลางทีไม่สบายก็ไม่พอใจ หยุดพักจะให้สบายเสียก่อนอยากจะให้ใจสบาย นี่เป็นหาสุขเวทนาฝืนความจริง จะให้เห็นทุกข์ กลับไปฝืนหาสุข ลางทีใจขุ่นมัว เข้าใจว่าไม่ดี ก็จะบังคับให้ใจใส ให้ได้แต่อารมณ์ที่ดี นี่ก็ผิดความจริง บังคับไม่ได้ กลับมาบังคับบัญชาจะให้ได้ เป็นการปฏิบัติผิด ตรงกันข้ามกับที่รู้ไว้ ผู้ปฏิบัติอย่าฝืนความจริง ต้องรู้ตามความเป็นจริงเมื่ออย่างใดเกิดขึ้น ก็ยักย้ายเปลี่ยนไป จะพิจารณาขันธ์ธาตุ อายตนะ หรือนามรูปอย่างใดอย่างหนึ่งที่ควรแก่เวลานั้นคงรวมให้เห็นไม่เที่ยงเป็นทุกข์ทนไม่ได้ ไม่อยู่ในอำนาจบังคับบัญชาเท่านั้น จึงเป็นการปฏิบัติถูก.

ใจความสังเขปที่โมฆราชมาณพกราบทูลว่า ข้าพระองค์กราบทูลถามถึง ๒ ครั้งแล้ว พระองค์ผู้มีญาณจักษุหาได้ทรงพยากรณ์ แก่ข้าพระองค์ไม่ และไม่กล่าวคำสรรเสริญสมเด็จ

พระผู้มีพระภาคเจ้า แล้วกราบทูลถามว่าข้าพระองค์จะพิจารณาเห็นซึ่งโลกอย่างไร มัจจุราช ความตายจึงไม่แลเห็น (คือจะข้ามพ้นความตายในชาติต่อ ๆ ไปเสียได้ ตั้งร้อยชาติพันชาติหรือจะนับจะประมาณไม่ได้ คงตายแต่ชาตินี้ชาติเดียว) สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า สุญฺญโต โลกํ อเวกฺขสฺสุ โมฆราช สทา สโต อตฺตานุทิฏฺฐึ อูหจฺจ ดูก่อนโมฆราช ท่านจงเป็นคนมีสติถอนอัตตานุทิฏฐิ ความตามเห็นว่าเป็นตัวตนออกเสีย พิจารณาเห็นซึ่งโลก โดยความเป็นของว่างเปล่าจากเที่ยงทนอยู่ไม่ได้เป็นตัวตนทุกเมื่อเถิด ท่านพึงข้ามพ้นมัจจุราชเสียได้ ด้วยข้อปฏิบัติอย่างนี้.

อธิบายว่า สมเด็จพระบรมศาสดาตรัสตอบเรื่องการปฏิบัติ ๓ ข้อ คือให้มีสติ ๑ ให้ถอนอัตตานุทิฏฐิ ความตามเห็นว่าเป็นตัวตน ๑ ให้พิจารณาเห็นว่าโลกเป็นของว่างเปล่า ๑ คำว่าโลกมีเทวโลก ๑ มนุษยโลกเป็นต้น นี่เป็นโลกภายนอก โลกภายใน คือขันธโลก ได้แก่รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ธาตุโลก คือดิน น้ำ ไฟ ลม เป็นต้น อายตนโลก

คือตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธัมมารมณ์ โลกเหล่านี้เป็นของว่างเปล่า ไม่ใช่ว่างเปล่าไม่มีอะไร คือว่างเปล่าจากเที่ยง จากทนได้ จากตัวตน เหมือนเรือนที่ไม่มีเจ้าของ มีแต่เรือนว่างเปล่าไม่มีตัวตน อนัตตาแบ่งเป็น ๒ อย่าง คืออย่างที่ ๑ ว่าไม่มีอำนาจ คือไม่มีอำนาจในรูป ไม่มีอำนาจในเวทนา ไม่มีอำนาจในสัญญา ไม่มีอำนาจในสังขาร ไม่มีอำนาจในวิญญาณ อย่างที่ ๒ ว่ารูปไม่เป็นสาระ คือ ไม่มีแก่นสาร จะหาสาระในรูปไม่ได้ เวทนาไม่เป็นสาระ จะหาสาระในเวทนาไม่ได้ สัญญาไม่เป็นสาระ จะหาสาระในสัญญาไม่ได้ สังขารไม่เป็นสาระ จะหาสาระในสังขารไม่ได้ วิญญาณไม่เป็นสาระ จะหาสาระในวิญญาณไม่ได้ เปรียบดังไม้อ้อ ถ้าจะผ่าจะทุบดูข้างในก็ไม่มีแก่น หรือเหมือนต้นละหุ่งไม่มีแก่น จะค้นหาอย่างไรก็ไม่ได้แก่น ต้นมะเดื่ออุทุมพร ถึงจะโตใหญ่ก็ไม่มีแก่น ต้นแคฝอย ต้นกล้วยไม่มีแก่นทั้งนั้น จะหาแก่นในต้นไม้เหล่านี้ไม่ได้ฉันใด ขันธ์ก็ไม่มีแก่นสารฉันนั้น ดูแต่รูปซึ่งเห็นได้ด้วยตา จะหาเที่ยง

หาสุขและบังคับบัญชารูปไม่ได้จริง ๆ เช่นผมขนเป็นต้น จะบังคับว่าจงหยุดอยู่เท่านี้ อย่างอกยาวและอย่าหล่นไปก็บังคับไม่ได้ แต่รูปที่แลเห็นยังบังคับไม่ได้ จะไปบังคับนามอย่างไรได้ เวทนาจะบังคับให้สุขอยู่เสมอไม่ได้ สัญญาจะบังคับให้จำแต่ที่ดี ที่ไม่ดีอย่าจำก็ไม่ได้ สังขารจะให้คิดแต่ที่ดี ที่ไม่ดีไม่ให้คิดก็ไม่ได้ วิญญาณจะให้รู้แต่ที่ดี ที่ไม่ดีไม่ให้รู้ก็ไม่ได้ เพราะธรรมชาติของเวทนาต้องสุขบ้างทุกข์บ้าง ไม่สุขไม่ทุกข์บ้าง สัญญาจำดีบ้างไม่ดีบ้าง ปานกลางบ้าง สังขารก็คิดอยู่เสมอ ดีบ้างปานกลางบ้างไม่ดีบ้าง วิญญาณก็ต้องรู้อยู่เสมอ ไม่ว่าดีชั่ว ปานกลาง บังคับไม่ได้จริง ๆ ในเบื้องต้นเห็นโดยสภาพธรรมซึ่งตั้งอยู่ ในภายหลังจึงเห็นธรรมที่ดับไปและให้เห็นเหตุปัจจุบันที่จะให้เกิดสังขารต่อไป ดังในปฏิจจสมุปบาทความว่า อวิชชาความไม่รู้เท่าสังขาร ไม่รู้ธรรมที่สิ้นอาสวะ เป็นเหตุให้เกิดสังขาร คือคิดดีคิดชั่วคิดปานกลาง สังขารเป็นเหตุให้เกิดวิญญาณและนามรูป อายตนะ ผัสสะ เวทนา ตัณหา เหล่านี้เป็นต้น ถ้าอวิชชาตัณหาไม่ดับ ก็ต้อง

หมุนเวียนอยู่เสมอไม่มีที่สุด ต่ออวิชชาตัณหาดับจึงจะไม่เกิดต่อไป ดับสิ้นหมด สมเด็จพระสุคตตรัสในที่สุดว่า เอวํ โลกํ อเวกฺขนฺตํ มจฺจุราชา น ปสฺสติ พญามัจจุราชย่อมไม่แลเห็นซึ่งท่านผู้พิจารณาเห็นซึ่งโลกโดยอาการอย่างนี้

สาธุชนพุทธบริษัทพึงทำสติให้มาก ถอนอัตตานุทิฏฐิและพิจารณาซึ่งโลกโดยเป็นของว่างเปล่าดังวิสัชนามา ก็จะข้ามพ้นความตายเสียได้ จะไม่ต้องตายในชาติหน้าต่อ ๆ ไป

กัณฑ์ที่ ๑๙

บัดนี้จะวิสัชนาในโมฆราชปัญหาต่อไป สมเด็จพระผู้มีพระภาคตรัสว่า สุญฺญโต โลกํ อเวกฺขสฺสุโมฆราช สทา สโต อตฺตานุทิฏฺฐึ อูหจฺจ ดูก่อนโมฆราช ท่านจงเป็นคนมีสติ ถอนอัตตานุทิฏฐิ ความตามเห็นว่าเป็นตัวตนออกเสีย พิจารณาเห็นซึ่งโลกโดยความเป็นของว่างเปล่าจากเที่ยงสุขตัวตนทุกเมื่อเถิด เอวํ มจฺจุตฺตโร สิยา ท่านพึงข้ามพ้นมัจจุราชเสียได้ ด้วยข้อปฏิบัติอย่างนี้ เอวํ โลกํ อเวกฺขนฺตํ มจฺจุราชา

น ปสฺสติ พญามัจจุราชย่อมไม่แลเห็นท่านผู้พิจารณาเห็นซึ่งโลก โดยอาการอย่างนี้ รวมใจความคือให้เจริญสุญญตานุปัสสนา การพิจารณาเห็นเป็นอนัตตาจริง ถ่ายถอนอัตตานุทิฏฐิความตามเห็นว่าเป็นตัวตนยึดมั่นถือมั่น จะเกิดความกำหนัดยินดี และโกรธเคืองประมาทมัวเมา ก็เพราะเห็นว่าเป็นอัตตาตัวตน เกิดตัณหามานะ ทิฏฐิ ริษยา พยาบาท อาฆาตมุ่งร้าย เบียดเบียนทุบตี เศร้าโศก พิไรรำพันเจ็บใจคับแค้นประสบสิ่งที่ไม่เป็นที่รัก และพลัดพรากจากสิ่งที่รัก ปรารถนาไม่สมหวัง ตลอดถึงก่อชาติก่อภพไม่มีที่สุด ก็เพราะมีความเห็นผิด จึงได้คิดผิดจำผิดจะทำอะไรด้วยกาย วาจา ใจ จึงผิดไปหมด เมื่อมาเจริญสุญญตานุปัสสนา พิจารณาเห็นว่าโลกเป็นของว่างเปล่า ให้เห็นจริง ถ่ายถอนความเห็นผิดเป็นต้นนั้นได้หมด เป็นทางปัญญา สมเด็จพระบรมศาสดาตรัสว่า ปญฺญุตฺตรํ ปัญญาสูงกว่าการปฏิบัติอื่น ปญฺญาย ปริสุชฺฌติ คนบริสุทธิ์ได้เพราะปัญญา ผู้ปฏิบัติที่มีศีลเป็นภาคพื้นบริบูรณ์อยู่แล้ว และทำสมาธิเพ่งอารมณ์อันเดียว ปราศจากนิวรณ์

แล้ว ควรเจริญปัญญาต่อไป ย่อมถ่ายถอนสำรอกกิเลสต่าง ๆ ออกเสียให้หมด กัณฑ์ก่อนแสดงวิธีเจริญสุญญตานุปัสสนา แบ่งเป็น ๒ คือ อวสฺสิยปฺปวตฺตสลฺลกฺขณา การพิจารณาให้เห็นว่าเป็นไปโดยความเป็นของไม่มีอำนาจ ๑ ตุจฺฉสงฺขารสมนุปสฺสนา พิจารณาเห็นสังขารโดยความเป็นของว่างเปล่า ๑ บัดนี้จะแสดงอีก ๖ อย่าง คือ อนิสฺสริยโต พิจารณาโดยเห็นว่าโลกไม่มีผู้เป็นอิสระเป็นใหญ่ เป็นของว่างเปล่า ๑ อกามกามโต โลกไม่เป็นไปตามประสงค์ จะให้เที่ยงให้สุขให้อยู่ในอำนาจ ก็ไม่เป็นไปตามประสงค์ ๑ อวสวตฺตนโต โลกไม่เป็นไปตามอำนาจ ดังได้แสดง ๑ อผาสุนิยโต พิจารณาซึ่งโลกโดยไม่มีผาสุกที่จะหาสุขจริง ๆ ในขันธโลกไม่ได้ ๑ ปวตฺติโต โดยเป็นไปตามเรื่องของเขา เมื่อถึงคราวอย่างไรก็เป็นไปตามเรื่องของขันธ์ ๑ วิวิตฺตโต โลกเป็นไปโดยวิเวก เปรียบดังคน ๕ คนอยู่ในเรือนเดียวกัน ต่างคนต่างอยู่โดยเงียบสงัด ต่างคนต่างทำหน้าที่ของตนอย่างวิเวก ก็เหมือนกับขันธ์ ๕ รูปก็ทำตามหน้าที่ของรูป เกิดขึ้นก็เสื่อมสิ้นไปตามธรรมดา ส่วนเวทนาก็ทำตามหน้าที่ของเวทนา สัญญาก็ทำ

ตามหน้าที่ของสัญญา สังขารก็ทำตามหน้าที่ของสังขาร วิญญาณก็ทำตามหน้าที่ของวิญญาณ ต่างทำตามหน้าที่ ไม่แย่งกันทำ เป็นไปโดยวิเวกว่างเปล่า ไม่มีใครเป็นเจ้าของ เกิดก็เกิดเอง ดับก็ดับเอง ไม่มีผู้รับ ขันธ์ ธาตุ หรืออายตนะ นามรูปไม่มี ใครเป็นใหญ่ ไม่เป็นไปตามประสงค์ของใคร ไม่เป็นไปตามอำนาจของผู้ใด ไม่มีสุข เป็นไปตามเรื่องของขันธ์ เป็นไปโดยวิเวกตามหน้าที่ของนามและรูป

ต่อไปนี้แจกโดยอาการ ๑๐ อย่าง คือ ริตฺตโต โดยความเป็นของว่าง ๑ ตุจฺฉโต โดยความเป็นของเปล่า ๑ สุญฺญโต โดยความเป็นของสูญ ๑ อนตฺตโต โดยความเป็นของไม่มีตัว ๑ อสารกโต โดยความเป็นของไม่มีแก่นสาร ๑ วธกโต โดยความเป็นเหมือนดังเพชฌฆาตผู้ฆ่า ๑ วิภวโต โดยความเป็นของพินาศเสื่อมเสีย ๑ อฆมูลโต โดยความเป็นมูลรากแห่งทุกข์ ๑ สาสวโต โดยความเป็นของประกอบด้วยอาสวกิเลส ๑ สงฺขตโต โดยความเป็นของอันปัจจัยปรุงแต่ง ๑ รวมอาการ ๑๐ อย่าง

แลโดยอาการอีก ๑๒ อย่าง คือ ขันธ์ ๕ นิสฺสตฺโต มิใช่สัตว์ นิชฺชีโว มิใช่ผู้เป็น น โปโส มิใช่ผู้เลี้ยง น นโร มิใช่คน น มาณโว มิใช่มานพ น อิตฺถี มิใช่หญิง น ปุริโส มิใช่ชาย น อตฺตา ไม่ใช่ตัว น อตฺตนิยํ ไม่ใช่ของตัว น อหํ ไม่ใช่เรา น มมํ ไม่ใช่ของเรา น โกจิ อตฺถิ ไม่มีใคร ๆ หมด เพื่อทุบต่อยสับซอยให้เห็นชัดว่า ไม่ใช่ตัวตนถอนอัตตานุทิฏฐิ ความตามเห็นว่า ตัวตนออกเสียให้หมด ผู้ปฏิบัติพึงเจริญสุญญตานุปัสสนา ให้เห็นจริงตามสภาพของขันธ์ดังพรรณนามานี้ ก็จะไม่ยินดีในขันธ์ ไม่ต้องทุกข์อีกต่อไป ถึงจะตาย ก็ไม่มีใครตาย ไม่มีใครเป็นผู้รับ เพราะขันธ์ไม่ใช่ของใคร มีความเกิดขึ้นแล้วก็ดับไปเป็นธรรมดา ไม่มีใครเป็นเจ้าของ

สมเด็จพระผู้มีพระภาคตรัสกะพระสงฆ์ ทรงเปรียบขันธ์เหมือนต้นหญ้า หรือกิ่งไม้ใบไม้ ในวัดเชตวัน ตรัสว่า ถ้าจะมีผู้มาเก็บไปเผาไฟเสีย เธอจะเศร้าโศกเสียดายหรือไม่ ภิกษุกราบทูลว่า ไม่เศร้าโศกเสียดาย เพราะไม่ใช่ของข้าพระองค์

สมเด็จพระผู้ทรงพระภาคจึงตรัสว่า ถึงร่างกายชีวิตจิตใจนี้ก็ไม่ใช่ของเธอ เธอไม่ใช่เจ้าของ ไม่อยู่ในอำนาจบังคับบัญชา ควรหรือที่จะตามไปเสียดายในขันธ์ซึ่งไม่ใช่ของใคร ๆ หมด เหมือนต้นหญ้าหรือดุ้นฟืนก็มีธาตุทั้ง ๔ เหมือนกัน ร่างกายชีวิตจิตใจก็อาศัยธาตุทั้ง ๔ และอากาศวิญญาณเลี้ยงดูอยู่ ก็เหมือนกับต้นหญ้าและดุ้นฟืนฉะนั้น

ผู้ปฏิบัติพึงถ่ายถอนความยึดมั่นถือมั่นเสียให้หมด จะไม่เสียทีที่มีอายุอยู่มาได้ถึงเพียงนี้ อย่าให้ชีวิตหมดเปลืองไปเปล่า ๆ ควรปฏิบัติเสียในบัดนี้ ก็เป็นคุณประโยชน์อันยิ่งใหญ่ยิ่ง ๆ ขึ้นไปทุกทิพาราตรี

กัณฑ์ที่ ๒๐

แสดงธรรมะ ๒ อย่าง เพื่อให้ผู้ปฏิบัติมีความอดทนและอภิรมณ์ยินดีในกรรมที่ดี ที่ตนได้ปฏิบัติไว้ ผู้ปฏิบัติอย่าท้อถอย รีบตั้งใจปฏิบัติให้ยิ่งขึ้นทุกที ถึงจะออกพรรษาแล้วก็อย่านอนใจเสียเพราะชรา พยาธิ มรณะ ไม่ได้ออกพรรษา

ด้วย เปรียบเหมือนคนที่เล่นวิ่งวัว มีประสงค์ที่จะได้ธง ถ้าวิ่งเร็วถลาเกินธงไป ก็ไม่ได้ธง ถ้าวิ่งช้าไปไม่ถึงธง ก็ไม่ได้ธง ต้องวิ่งให้ถึงพอดีกับธงจึงจะได้ธงสมประสงค์ ศีล สมาธิ ปัญญา ที่สมเด็จพระผู้มีพระภาคทรงแสดงไว้ เป็นคู่ปรับพอเหมาะพอดีแก่ความพ้นกิเลสทั้ง ๓ เหล่า และผู้ปฏิบัติได้ฟังมามากแล้ว ต่อไปเป็นหน้าที่ปฏิบัติ จะทำกรรมด้วยกายวาจาใจสิ่งใด พึงตรึกตรองเสียก่อน ถ้าเสียประโยชน์ตนประโยชน์ท่านพึงละเสีย หรือทำสิ่งใดเป็นประโยชน์ตน แต่เสียประโยชน์ผู้อื่น ก็พึงละเลิกเสีย ถึงจะทำค้างอยู่ คิดค้างอยู่ พูดค้างอยู่ ก็รีบละเลิกเสียทันที อย่าเสียดายว่าอีกนิดเดียวก็จะแล้ว เลิกละเสียให้หมด ที่จะทำกรรมด้วยกาย เบียดเบียนประหารทุบตีต้องละให้หมด กรรมที่ทำด้วยวาจา คือพูดเสียดสีให้เขาขัดใจแค้นเคือง ได้รับความอัปยศอดสู ส่อเสียดยุยง นินทาว่าร้าย ถึงเขาจะว่า ก็ไม่ควรว่าตอบต่อ เพราะเป็นผู้ปฏิบัติไม่สมควรที่จะกล่าวตอบ ต้องเลิกเสีย จะคิดด้วยใจถึงนิวรณ์ คือ กามฉันท์ พยาบาท ถีนมิทธะ อุทธัจจกุกกุจจะ วิจิกิจฉา

เหล่านี้ต้องละให้หมด สิ่งใดที่เป็นประโยชน์ตนและประโยชน์ท่าน และไม่ประกอบด้วยอกุศล พึงทำเถิด ประกอบกรรมด้วยกายวาจาใจที่เป็นบาปลามก ก็จะเกิดความเศร้าหมองเสียใจติเตียนตัวภายหลัง อย่าทำเสียเลยดีกว่า อย่าว่าแต่ทำด้วยกายและวาจาเลย แม้จะคิดในใจก็ไม่ควร พอจะคิดขึ้นก็ต้องรีบละทันที หลบใจมาเสีย ไม่คิดต่อ ต้องอดกลั้นต่อกิเลส ตามธรรมมีกถาว่า (อตฺถิ โข เตน ภควตา ชานตา ปสฺสตา อรหตา สมฺมาสมฺพุทฺเธน เทฺว ธมฺมา สมฺมทกฺขาตา ขนฺติ จ โสรจฺจญฺจ) สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า เป็นผู้รู้จริงเห็นจริง เป็นผู้ไกลจากกิเลส ตรัสรู้เองโดยชอบ ทรงแสดงธรรม ๒ อย่าง คือ ขนฺติ ความอดทนต่อกิเลส อดทนต่อทุกข์ โสรจฺจํ ความอภิรมณ์ยินดีในกรรมที่ดี เพื่อจะให้ข้อปฏิบัติมั่นคงยิ่งขึ้น ขันติ ความอดทนนั้น คือกิเลสที่เกิดขึ้นภายในมีความกำหนัดยินดีและโกรธเคือง ประมาท มัวเมา ริษยาพยาบาท ทุจริตต่าง ๆ เหล่านี้เป็นต้น เมื่อเกิดขึ้นต้องอดทนอย่าเป็นไปตามอำนาจของกิเลส รีบกำจัดกิเลสนั้นเสียมิใช่ว่า

ไม่ทำตามกิเลสจะตาย เหมือนอย่างคนไม่กินอาหารต้องตาย เมื่อไร ถึงกิเลสจะเกิดขึ้นกระซิบใจ ก็ต้องอดทนอย่างที่สุด ไม่ให้ไหลไปตามกิเลส ที่ว่าให้อดทนต่อทุกข์นั้น คือ อดทนต่อเหลือบยุงที่จะมากัด และโรคที่เกิดขึ้นภายใน ทุกข์ต่าง ๆ เกิดขึ้น ต้องมีขันติความอดทนเสมอ ขันติความอดทนเป็นธรรมเครื่องเผาผลาญบาปธรรมเป็นอย่างยิ่ง ขันติเป็นอลังการเครื่องประดับของผู้ปฏิบัติ ขันติย่อมนำมาซึ่งประโยชน์และความสุขทุกเมื่อ ขันติย่อมเป็นที่ชอบใจของเทวดา และมนุษย์ ขันติย่อมนำมาซึ่งยศและความสรรเสริญ

โสรจฺจํ ความอภิรมณ์ยินดีในกรรมที่ดีในข้อปฏิบัติในสิ่งที่เป็นกุศล และได้ละบาปอกุศลเห็นได้ด้วยตน เป็นพยานได้โดยที่ตนได้เห็นจริงแล้ว เป็นการแน่นอน เป็นตราชู นี่เป็นผลในการปฏิบัติดีแล้ว

ในปหานภาวนาสูตร ซึ่งสมเด็จพระผู้มีพระภาคตรัส ๒ อย่าง คือ ปหานะ ๑ ภาวนา ๑ ว่าดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ท่านทั้งหลายจงละเสียซึ่งอกุศลเถิด ถ้าท่านทั้งหลายไม่สามารถ

ละได้ เรา (ตถาคต) ก็ไม่แนะนำสั่งสอนให้ท่านละอกุศล นี่เป็นส่วนปหานะที่พระองค์ทรงสั่งสอนให้ละ ส่วนภาวนานั้น พระองค์ตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ท่านทั้งหลายจงเจริญกุศลเถิด ถ้าท่านทั้งหลายไม่สามารถเจริญได้ เรา (ตถาคต) ก็ไม่กล่าวแนะนำสั่งสอนให้เจริญกุศล ถ้าผู้ใดปฏิบัติได้จริง ๆ ก็จะได้ประสบผลจริง ๆ ปฏิบัติเมื่อใดก็ได้เมื่อนั้น ไม่เลือกกาลเลือกเวลา ปฏิบัติเดี๋ยวนี้ก็ได้เดี๋ยวนี้ ทุกอิริยาบถ คือเดิน ยืน นั่ง นอน.

วิทยุเทศนา

อตฺตโจทนากถา

พระธรรมไตรโลกาจารย์ วัดเทพศิรินทราวาส แสดง

วันธรรมสวนะ ภาคเช้า วันที่ ๑๖ สิงหาคม ๒๕๐๗

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส.

อตฺตนา โจทยตฺตานํ ปฏิมํเสตมตฺตนา

โส อตฺตคุตฺโต สติมา สุขํ ภิกฺขุ วิหาหิสีติ.

วันนี้ วันธรรมสวนะอุโบสถ ถึงกาลกำหนดแสดงธรรมและสดับตรับฟังพระธรรมเทศนาของท่านสาธุชนพุทธบริษัททั้งหลาย จึงจะได้วิสัชนาธรรมิกถาบางข้อบางประการ สนองกุศลเจตนาเพิ่มพูนสติปัญญาธรรมสวนานิสงส์สืบไป พระธรรมเทศนาที่จะแสดง ณ บัดนี้ แสดง อตฺตโจทนากถา ว่าด้วยการตักเตือนตน ตามกระแสพระบาลีนิพนธคาถาพุทธภาษิต ที่ได้สาธกยกมาเป็นนิกเขปบทกระทู้ความนี้ มีอรรถาธิบายว่า

อันผู้หวังความสุขความเจริญแก่ตนเป็นเบื้องหน้า จำต้องอาศัยการแนะนำตักเตือนตนเป็นข้อใหญ่ คนอื่นที่ช่วยตักเตือนใจก็มีคุณมีประโยชน์ส่วนหนึ่ง แต่ทว่าไม่สามารถอาจตักเตือนได้เสมอทั่วไป ไม่เหมือนตัวของตัว สามารถตักเตือนได้ทั้งในที่ลับทั้งในที่แจ้ง ทุกหนแห่งสถานกาลเวลา คนอื่นจะตักเตือนได้ก็ต่อเมื่อเห็นโทษปรากฏทางกายหรือทางวาจา ไม่เหมือนตัวของตนเอง สามารถเพ่งเล็งล่วงรู้จิตใจของตนได้เป็นอย่างดี เหตุฉะนี้สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสเตือนภิกษุรูปหนึ่งซึ่งเป็นแบบฉบับสำหรับสาธุชนทั้งหลาย ด้วยพระพุทธภาษิตปริยายที่ได้ยกไว้ในเบื้องต้นนั้นมีความว่า ท่านจงตักเตือนตนด้วยตนเอง จงพิจารณาตนนั้นด้วยตนเอง ดูก่อนภิกษุ ท่านนั้นมีสติปกครองตนแล้ว จักอยู่เย็นเป็นสุขกายสบายจิต ความสังเขปพระพุทธภาษิตเพียงเท่านี้ แต่นี้จักได้อรรถาธิบายขยายความโดยพิสดาร อตฺตโจทนา แปลว่า การเตือนตัวหรือฟ้องตัว ได้แก่การตักเตือนตนบ่อย ๆ เนือง ๆ ตัดพ้อต่อว่าตัวในส่วนที่ผิดเป็นโทษเสียหาย ซึ่งได้ทำพลั้งพลาดด้วยกายหรือ

ด้วยวาจา แม้ที่สุดทำผิดคิดด้วยใจ ฟ้องตัวของตัวว่า ผิดในข้อนั้นข้อนี้ แล้วพึงพิจารณาวินิจฉัยตั้งตัวเองเป็นผู้พิพากษาเป็นโจทก์ และเป็นจำเลย เมื่อตั้งตัวเองเป็นผู้พิพากษาอย่างนั้นแล้ว ให้มีความยุติธรรมไม่ลำเอียงเข้ากับตนซึ่งเป็นคนผิด มีโทษอย่างไรก็พินิจพิจารณาตัดสินชี้ขาดไปตามจริง ส่วนที่เป็นโทษ เป็นความผิด จะได้ละเลิกไม่ทำต่อไป เพราะมีความเสียหายเป็นผล ทำตนให้เดือดร้อนเห็นประจักษ์อยู่ แต่ตามธรรมดาตัวของตัวไม่ค่อยรู้สึกโทษของตนนัก มักเข้ากับตัวเอง เพราะฉะนั้นจึงต้องวินิจฉัยวางใจเป็นกลาง เทียบเคียงกับแบบอย่างของท่านผู้รู้ประพฤติดีปฏิบัติชอบ เช่นที่พระพุทธองค์ทรงสั่งสอนบรรพชิตให้พิจารณาเนืองนิจ ว่าเราติเตียนตัวเราเองโดยศีลได้บ้างหรือไม่ และให้เทียบเคียงดู ว่าท่านผู้รู้เห็นความเป็นไปของเราแล้ว ติเตียนเราได้โดยศีลบ้างหรือไม่ ข้อนี้เป็นธรรมเครื่องวินิจฉัยเพื่อสอบสวนมิให้เข้ากับตน เพราะตามธรรมดาโทษของคนอื่นเห็นง่าย โทษของตัวเองเห็นยาก สมเด็จพระผู้มีพระภาคตรัสเตือนเช่นนี้ ก็เพื่อให้มีสติตรวจตราพิจารณา

ความเป็นไปของตน คนเรายิ่งเติบโตขึ้นเป็นผู้ใหญ่ ก็ยิ่งต้องตักเตือนตนเองให้มาก เพราะเมื่อยังเป็นเด็กเล็ก ยังได้อาศัยบิดามารดาครูบาอาจารย์ญาติพี่น้อง คอยประคับประคองดูแลแนะนำพร่ำสอนว่ากล่าว ยิ่งโตขึ้นการตักเตือนเช่นนั้นก็น้อยเข้า เพราะเขาเกรงใจบ้าง เขาไม่กล้าบ้าง เขากลัวบ้าง ต้องอาศัยตัวตักเตือนตัวเองเป็นข้อใหญ่ ใจของเราไม่คอยสอนใจ ใครเล่าจะเฝ้าสอน แม้แต่ชาวสวนพรวนดินปลูกต้นไม้ขึ้นเป็นต้น เมื่อยังเล็กอยู่ เขาย่อมประคับประคอง ใช้ไม้เข้าช่วยค้ำช่วยจุนระวังรักษา กว่าต้นไม้นั้นจะตั้งลำต้นได้สูงใหญ่ เมื่อตั้งลำต้นได้แล้ว ชาวสวนก็เลิกใช้ไม้จุนไม้ค้ำ ปล่อยให้ตั้งลำต้นตนเองแตกกิ่งก้านสาขาต่อไป หาได้ค้ำจุนไว้เสมอไม่ ยิ่งเป็นบิดามารดาครูบาอาจารย์แลผู้ปกครอง ก็จำต้องเพิ่มความรู้สึกสำนึกตัวเอง ในส่วนความดีความชอบให้มากกว่าธรรมดา เพราะต้องดูแลว่ากล่าวตักเตือนสั่งสอน บุตร – ธิดา ศิษยานุศิษย์เป็นต้น ให้เห็นเป็นแบบอย่างที่ดีแล้วดำเนินตาม มิใช่ได้แต่สั่งสอนว่ากล่าวเขาฝ่ายเดียว มิได้แลเหลียวดูความประพฤติ

ความเป็นไปของตน คำสอนนั้น ย่อมไม่เกิดผลแต่อย่างใด เพราะขาดตัวอย่างที่ดีให้เห็น เป็นทางให้เขาค่อนแคะว่าได้เมื่อภายหลัง การตักเตือนตนมีคุณมีประโยชน์มากหลาย เป็นอุบายให้ละความชั่ว เช่นความมัวเมาประมาท ความประพฤติทุจริตผิดศีลธรรม ซึ่งล้วนเป็นโทษ ให้ตกต่ำเสื่อมทรามล่มจม จนถึงละกิเลสเครื่องเศร้าหมองใจ ที่จะให้จมอยู่ในชาติภพสังสารวัฏไม่สามารถอาจพ้นไปได้ อนึ่ง การที่ได้กำเนิดเกิดมาเป็นมนุษย์นี้ย่อมเป็นชาติที่สำคัญ เป็นเหมือนชุมทางของทางทุกสาย ที่จะแยกย้ายไปยังคติต่าง ๆ มนุษย์นี้แหละจะไปเกิดเป็นมนุษย์อีกก็ได้ จะไปเกิดเป็นสัตว์ก็ได้ จะไปเกิดเป็นเทวดาก็ได้ สุดแต่กรรมที่ทำไว้ในปัจจุบัน ที่สุดจนถึงบรรลุมรรคผลนิพพานเปลี่ยนชาติปัจจุบันของตน จากสาธุชนเป็นพระอริยบุคคลก็ได้ เหตุฉะนั้นเมื่อได้ชาติมาเป็นมนุษย์แล้ว สามารถทำดีที่สุดได้เพียงไรก็สมควรทำแท้ แต่ไม่ควรดำเนินทางตกต่ำเสื่อมทราม ทำตนแลคนอื่นให้ได้ความเดือดร้อนลำบาก คนเรานี้ถ้าบรรจุความชั่วไว้มาก ก็มีแต่จะเลวทรามต่ำช้าลดตัวลงไป ถ้าบรรจุความดีมาก

มาก ก็เป็นคนดีมีคุณธรรมเลื่อนชั้นตัวเองให้สูงขึ้น ที่จริงร่างกายจิตใจนี้เป็นกลาง ๆ ที่ว่าดีก็เพราะบรรจุคุณธรรมความดีความชอบไว้ในกายวาจาใจ ใครเห็นใครก็นิยมนับถือรักใคร่กราบไหว้บูชา เหมือนคนหามหรืออุ้มพระพุทธรูปผ่านมา พุทธศาสนิกชนเห็นเข้า ก็ยกมือน้อมนมัสการกราบไหว้ ที่จริงเขามิได้ไหว้คนที่อุ้มหรือที่หาม เขาไหว้พระพุทธรูปนั้นต่างหาก ถ้าผู้นั้นวางพระพุทธรูปเสียเขาก็ไม่ไหว้ นี้เป็นแนวเทียบเปรียบความให้เห็น คนที่บรรจุความดีไว้มาก เขาก็นิยมนับถือยำเกรงรักใคร่กราบไหว้บูชา ถ้าเอาความดีความชอบออกหมดมีแต่ตัวเปล่า ใครเลยเล่าจะเคารพนับถือเกรงกลัว ถ้ามีแต่ความชั่วก็ยิ่งซ้ำร้ายหนักลง ไม่มีใครประสงค์แม้แต่จะเข้าใกล้คบหาสมาคม คติของคนเราย่อมเป็นไปได้ต่าง ๆ อย่างนี้ดังที่พรรณนามา ก็เพราะอาศัยความประพฤติของตนนั่นเองเป็นข้อสำคัญเหตุฉะนั้น ควรจะได้ตักเตือนตัวฟ้องตัวของตัว แล้วตรวจตราพิจารณาวินิจฉัยด้วยสติปัญญา สอดส่องให้เห็นส่วนที่เป็นโทษ ว่าไม่เป็นประโยชน์มีแต่ทำให้เดือดร้อน จะได้

ถ่ายถอนละเลิกให้หมดไป ส่วนไหนเป็นคุณงามความดีมีประโยชน์ จะได้อุตส่าห์กระทำบำเพ็ญให้เกิดมี การที่มีสติตักเตือนตนเช่นนี้ แม้แต่เพียงชั้นต้น ก็ได้ผลได้ประโยชน์ไม่พลั้งพลาด เช่นเดินทาง ถ้าเผอลสติ ก็มักตกหลุมตกบ่อ เหยียบหลักตอขวากหนาม โดนนั่นโดนนี่ ต่อเมื่อมีสติตรวจตราคอยระมัดระวังกาย ก็จะเดินไปได้โดยสะดวกไม่พลั้งพลาด ไม่โดนนั่นโดนนี่กว่าจะถึงที่ ๆ ประสงค์ พระพุทธองค์ทรงสั่งสอนให้ตักเตือนตนฟ้องตนด้วยตนเอง และยังตรัสสอนให้พิจารณาตรวจตราอีกสถานหนึ่งด้วย ช่วยสอดส่องความเป็นไปของตน คนที่เป็นคนดีตั้งตัวอยู่ได้ไม่ตกต่ำเสื่อมทรามลงไป ก็เพราะอาศัยตรวจตราตักเตือนตัวให้ละเว้นส่วนที่เห็นว่าชั่วว่าผิด ตั้งจิตประพฤติส่วนที่ดีที่ชอบตามกาลสมัย จักพรรณนาไปก็ไม่สิ้นสุดยุติลงได้ จะกล่าวไว้แต่พอให้เห็นเป็นตัวอย่าง คนที่เกิดมาในโลกนี้ย่อมมีชาติสกุลฐานะภาวะภูมิชั้นต่าง ๆ กัน ผู้ที่เกิดในสกุลสูง ก็ตักเตือนชักจูงตนมิให้ประพฤติมิทิฏฐิมานะถือตัวดูถูกดูหมิ่นผู้อื่น ซึ่งเป็นเหตุให้เขาเกลียดชังเกิดเวรภัย ประพฤติให้สมแก่ชาติสกุลภูมิชั้น

เช่นนี้ก็เป็นคุณเป็นประโยชน์แก่ผู้นั้นโดยส่วนเดียว ผู้ที่เกิดในสกุลต่ำ ก็แนะนำตักเตือนตนของตนให้สะสมความดีความชอบ หมั่นประกอบพากเพียรพยายามทำกิจที่เป็นคุณเป็นประโยชน์ให้ยิ่งขึ้นไป ก็จะได้เลื่อนชั้นของตัวให้สูงขึ้นด้วยคุณงามความดี จนเป็นผู้ที่คนทั้งหลายนิยมรักใคร่นับถือสนิทใจไม่จืดจาง เมื่อกล่าวถึงคนมีทรัพย์ คนที่มีทรัพย์มากก็ตักเตือนตัว ที่จะไม่ปล่อยให้ทรัพย์นั้นไร้ประโยชน์หรือไร้ผล ทำให้เกิดประโยชน์สุขแก่ตนสมควรแก่ความเป็นคนมีทรัพย์ ถ้ามีกำลังสามารถก็ควรจะแบ่งปันให้เป็นประโยชน์แก่ผู้อื่น เช่นจัดทำสร้างสิ่งที่ถาวรยืนยาว หรือแม้ที่สุดเป็นประโยชน์ชั่วคราวให้เป็นสุขแก่คนทั้งหลาย เช่นนี้จึงจะนับว่าได้ประโยชน์ในการที่มีทรัพย์ถ้าเป็นแต่เพียงเก็บสะสมไว้อย่างเดียว ตระหนี่ถี่เหนียวเบียดกรอ ไม่ทำให้เป็นคุณเป็นประโยชน์แก่ตนและคนอื่นแล้วไซร้ ทรัพย์นั้นก็ได้แต่ให้ความอิ่มใจรู้สึกว่าตัวมีทรัพย์เท่านั้น ไม่ก่อให้เกิดประโยชน์อันใด สิ้นลมหายใจแล้ว ก็จะกลายเป็นของผู้อื่น อนึ่ง เมื่อมีทรัพย์แล้ว อย่าจับจ่ายใช้สอยให้สุรุ่ยสุร่าย ควรจับจ่าย

ในทางที่เป็นประโยชน์แก่ตน ทำนุบำรุงคนมีคุณเช่นบิดามารดาให้มีความสุขสำราญ จนกระทั่งวงศ์วานญาติสนิทมิตรสหายตามที่จะพอเฉลี่ยแบ่งปันความสุขให้ได้ ฝ่ายผู้มีทรัพย์น้อยก็อย่าจับจ่ายให้ฟูมฟาย จับจ่ายสุรุ่ยสุร่าย ทำให้ยากจนขัดสนควรผ่อนปรนให้พอเหมาะพอดีกับกำลังทรัพย์ที่หาได้คอยระวังรายจ่ายรายได้ให้พอสมควรกัน และมีความสำคัญในรายเหลืออีกส่วนหนึ่งด้วย นี้เป็นโลกิยทรัพย์ ทรัพย์ปัจจุบัน ส่วนผู้ปฏิบัติควรอบรมสะสมอริยทรัพย์ภายภาคหน้า คือมีศรัทธา เชื่อมั่นในพระรัตนตรัยและกรรมกับทั้งผล ศีล รักษากายวาจาตนให้เรียบร้อยบริสุทธิ์ หิริ ละอายแก่ใจที่กระทำทุจริตผิดศีลธรรมโอตตัปปะกลัวเกรงบาปกรรมความชั่วที่จะพาตัวให้เสื่อมทรามพาหุสัจจะ สดับตรับฟังศึกษาข้ออรรถข้อธรรมไว้ให้มาก เพื่อเป็นรากฐานของการปฏิบัติจาคะบริจาคสละพัสดุสิ่งของข้าวน้ำเป็นต้น ให้เป็นทานปัญญารู้ชัดสังขารตามเป็นจริง ควรตรวจตราอริยทรัพย์ของตัวทุกสิ่งอย่างถ้วนถี่ ว่าทุนรอนมีมากน้อยเท่าไร ส่วนไหนยังบกพร่องไม่สมบูรณ์ ก็พากเพียรเพิ่มพูนทำให้มากขึ้น ส่วนไหนบริบูรณ์แล้ว จะได้บำรุง

รักษาไว้มิให้บกพร่องหรือหมดไปเช่นนี้ คุณธรรมก็จะได้เจริญด้วยดี การปฏิบัติก็จะทวีความประณีต ใกล้ชิดต่อธรรมที่บริสุทธิ์ยิ่งขึ้นไปโดยลำดับ อีกประการหนึ่ง พึงตักเตือนตัวตรวจตราพิจารณาดู ให้รู้ว่าตนนั้นเป็นพาลหรือเป็นบัณฑิตเป็นพาลอยู่ในข้อไหน ถ้ารู้ว่าเป็นพาล จะได้ถอนตนจากส่วนที่เป็นพาล มาอยู่ในส่วนที่เป็นบัณฑิต ถ้ารู้ว่าเป็นบัณฑิต ก็จะได้มีจิตปรีดาปราโมทย์ อิ่มอกอิ่มใจว่า ได้ประพฤติถูกทางที่ชอบประกอบแต่ในทางที่เป็นสุจริต ถ้าเข้าใจผิด คือเป็นพาลแต่สำคัญว่าเป็นบัณฑิตแล้วไซร้ ก็ไม่มีเวลาถอนตนออกจากความเป็นพาลนั้นได้เลย แต่ถ้ารู้ตัวว่าเป็นพาลนั้นแหละจะได้มีทางถอนตัวมาเป็นบัณฑิตได้ ด้วยความรู้สึกสำนึกชอบนั้นแลเป็นต้นเค้า อนึ่งเล่า สมเด็จพระบรมศาสดาทรงสอนให้หมั่นพิจารณาตักเตือนตัวทั่วไป ทุกหมู่เหล่าพุทธบริษัทคฤหัสถ์บรรพชิตแลชายหญิง ด้วยความจริงที่ควรพิจารณาทุกวันเวลา ๕ สถาน มีนามโวหารว่าปัญจอภิณหปัจจเวกขณะ คือให้หมั่นพิจารณาตรวจตราทุกวันว่า เรามี

ความแก่ มีความเจ็บ มีความตายเป็นธรรมดา ไม่ล่วงพ้นความแก่ความเจ็บความตายไปได้ รวมเป็น ๓ ข้อ ข้อ ๔ ว่า เราจะต้องพลัดพรากจากของรักของชอบใจ ไม่คราวใดก็คราวหนึ่งเป็นแน่แท้ ข้อ ๕ ว่า เรามีกรรมคือสิ่งที่กระทำด้วยเจตนาเป็นของตัว ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว การพิจารณาความแก่เจ็บตายนี้ เป็นเรื่องถูกตรงกับความเป็นจริง พิจารณาให้คุ้นเคยกับความจริงไว้เมื่อความจริงเช่นนั้นมาปรากฏ จะได้ไม่ตื่นตระหนกตกใจหวาดเสียวเสียสติอารมณ์ แม้ว่าจะตื่นตระหนกตกใจหวาดเสียวสักเท่าไร ก็ไม่พ้นวิสัยความแก่ความเจ็บความตายไปได้ คนที่ไม่ใส่ใจไม่นึกคิดพิจารณาเสียเลย กลับเกลียดกลัวไม่ขอพบขอเห็นเมื่อความเป็นจริงนั้น ๆ มาปรากฏ ก็จะตื่นตระหนกตกใจวุ่ยวายไปต่าง ๆ เปรียบเหมือนอย่างคนที่ไม่เคยเห็นงู เดินเข้าไปใกล้ชิดเห็นเข้า ความหวาดเสียวจะแรงมากแต่งูนั้นเอง ถ้าเห็นเลื้อยมาแต่ไกลหัวอยู่ทางนี้ หางอยู่ทางนั้นเมื่อเข้าไปกระชั้นชิดก็ไม่ตกใจสะดุ้งหวาดเสียวมาก ความจริงเหล่านี้มีประจำโลกไม่มีใครหนีพ้น เกิดมาแล้วก็จะต้องประสบ

พบความจริงเหล่านี้ทุกคน เมื่อจำต้องประสบหลบหนีไม่ได้ ก็ก็ต้องพิจารณาให้เห็นจริงจะได้หายกริ่งเกรงตกใจหายหวาดเสียว ถ้าจะกล่าวตามเป็นจริงแล้ว ความแก่เจ็บตายนั้นเป็นกัลยาณมิตร คอยตักเตือนจิตผู้ปฏิบัติและคนทั้งหลายมิให้หลงกายลืมตน เพราะถ้าคนเราเกิดมาแล้วไม่แก่เจ็บตาย จะยิ่งหลงมัวเมาอีกสักเท่าไร ความดีความชอบก็ไม่ต้องประ-กอบกระทำบำเพ็ญ เพราะเห็นว่าดีอยู่แล้วไม่ต้องแก่เจ็บตายอยู่กันไปตามสบายอย่างนี้ ไม่ต้องทำความดีอะไรอีกก็ได้ นี่เพราะความจริงที่ต้องแก่เจ็บตาย มาคอยตักเตือนใจมิให้ประมาทมัวเมา เป็นกัลยาณมิตรติดไปกับตัวไปไหนก็ไปด้วยไม่ห่างเหิน ทั้งยืนเดินนั่งนอนทุกอิริยาบถ เมื่อกำหนดพินิจพิจารณาโดยรอบคอบถ้วนถี่ ก็จะมีใจหายสะดุ้งหวาดเสียว เห็นเป็นธรรมดายอมไปตามความเป็นจริง รีบหาธรรมที่พึ่งพิงอิงอาศัยของตนไว้ให้แน่นอน พิจารณาถึงความแก่เป็นเหตุละความมัวเมา ว่าเรายังเป็นหนุ่มเป็นสาวยังไม่แก่ไม่เฒ่า พิจารณาถึงความเจ็บเป็นเหตุละความมัวเมา ว่าเรายังสบายดีมีร่างกายแข็งแรงไม่เจ็บไม่ไข้ พิจารณาถึงความตายเป็นเหตุ

ละความมัวเมาในชีวิต ว่ายังห่างจากความตาย การฝึกซ้อมใจพิจารณาดักหน้าไว้ก่อน ว่าเราจะต้องพลัดพรากแน่นอนจากของรักของชอบใจไม่วันใดก็วันหนึ่งนั้น เป็นการเตรียมตัวไว้ก่อน บรรเทาถอนผ่อน ปิเยสุ ฉันทราคะ ความเยื่อใยอาลัยนักในผู้คนและของรักของชอบใจให้น้อยลง ส่วนการพิจารณาว่าเรามีกรรมเป็นของตัว ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว จะได้เกลียดกลัวต่อโทษทุจริตพยายามหลีกหนี ส่วนสุจริตฝ่ายข้างดีจะได้อุตสาห์ประพฤติปฏิบัติให้ยิ่งขึ้นไป ทั้งนี้ ก็เพราะอาศัยการที่มีสติตักเตือนพินิจพิจารณาปกปักรักษาคุ้มครองตน อำนวยผลให้อยู่เย็นเป็นสุขเกษมสำราญ สมเด็จพระบรมศาสดาจารย์จึงตรัสว่า *สุขํ ภิกฺขุ วิหาหิสิ* ดูก่อนภิกษุ เมื่อทำอย่างนี้ได้ท่านก็จักอยู่เย็นเป็นสุขกายสบายใจ ไว้ในตอนท้ายพระบาลีพุทธภาษิตคาถา ที่ได้นำมาสาธกยกเป็นกระทู้ ความนั้นมีพจนบรรหารเทศนาอรรถาธิบายดั่งได้บรรยายมา สมควรแก่กาลเวลาด้วยประการฉะนี้.

ทำวัตรเช้าคำแปล

ทำวัตรเช้า

นมัสการเจดียพระสถูป พระพุทธรูป ๒ เวลา เช้า ๑ ค่ำ ๑ เป็นเวลาระลึกถึงคุณพระรัตนตรัย ให้เจริญความเชื่อความเลื่อมใส บำเพ็ญภาวนามัยบุญ ฯ

นมัสการเวลาเช้า ผู้เป็นหัวหน้าพึงเริ่มนำดังนี้ว่า

อรหํ สมฺมาสมฺพุทฺโธภควา พระผู้มีพระภาคผู้ไกลกิเลส ตรัสรู้เองชอบ

พุทฺธํ ภควนฺตํ อภิวาเทมิ ข้าพเจ้าถวายอภิวาทพระผู้มีพระภาค พุทธเจ้า (กราบลงหนหนึ่ง)

สฺวากฺขาโต ภควตา ธมฺโม ธมฺมํ นมสฺสามิ พระธรรม อันพระผู้มีพระภาคตรัสดีแล้ว ข้าพเจ้านมัสการพระธรรม (กราบลงหนหนึ่ง)

สุปฏิปนฺโน ภควโต สาวกสงฺโฆ สงฺฆํ นมามิ	พระสงฆ์สาวกของพระผู้มีพระภาค ปฏิบัติดีแล้วข้าพเจ้านอบน้อม พระสงฆ์ (กราบลงหนหนึ่ง)

นำทำวัตรต่อไปดังนี้

หนฺท มยํ พุทฺธสฺส ภควโต ปุพฺพภาคนมการํ กโรม เส (สวดพร้อมกัน)

นโม ตสฺส ภควโต อรหโตสมฺมาสมฺ พุทฺธสฺส (๓ หน)	ความนอบน้อม แด่พระผู้มีพระภาค อรหันตสัมมาสัมพุทธ-เจ้าพระองค์นั้น

(นำ) หนฺท มยํ พุทฺธาภิถุตึ กโรม เส (สวดพร้อมกัน)

โย โส ตถาคโต อรหํ สมฺมาสมฺพุทฺโธ	พระตถาคตเจ้านั้น พระองค์ใดเป็นผู้ไกลกิเลสตรัสรู้เองชอบ
วิชฺชาจรณสมฺปนฺโน สุคโต โลกวิทู	ทรงประกอบด้วยวิชาแลจรณะ ดำเนิรด้วยกายวาจาใจดี ทรงทราบโลกแจ้งชัด
อนุตฺตโร ปุริสทมฺมสารถิ สตฺถา เทวมนุสฺสานํ	เป็นผู้ฝึกหัดคนที่ควรทรมาน ไม่มีใครสู้ เป็นครูสั่งสอน ของ

พุทฺโธ ภควา	เทวดาแลมนุษย์ ตื่นแล้วจากหลับคือกิเลส ทรงแจกคุณพิเศษแก่ประชุมชน
โย อิมํ โลกํ สเทวกํ สมารกํ สพฺรหฺมกํ สสฺสมณพฺราหฺมณึ ปชํ สเทวมนุสฺสํ สยํ อภิญฺญา สจฺฉิกตฺวา ปเวเทสิ	พระผู้มีพระภาคพระองค์ใด ทรงทำให้แจ้ง ซึ่งในโลกนี้ กับทั้งเทวดา ทั้งมาร ทั้งพรหม ซึ่งหมู่สัตว์ ทั้งสมณะ พราหมณ์ ทั้งเทวดา มนุษย์ ด้วยพระปัญญาอันยิ่งเองแล้ว ได้ทรงประกาศให้ทราบ
โย ธมฺมํ เทเสสิ อาทิกลฺยาณํ มชฺเฌกลฺยาณํ ปริโยสานกลฺยาณํ	พระผู้มีพระภาคพระองค์ใด ทรงแสดงพระธรรม ไพเราะในเบื้องต้น ไพเราะในท่ามกลาง ไพเราะในที่สุด
สาตฺถํ สพฺยญฺชนํ เกวลปริปุณฺณํ ปริสุทฺธํ พฺรหฺมจริยํ ปกาเสสิ ตมหํ ภควนฺตํ อภิปูชยามิ	ทรงประกาศพรหมจรรย์พร้อมทั้งอรรถ พร้อมทั้งพยัญชนะ บริบูรณ์สิ้นเชิง บริสุทธิ์สิ้นเชิง ข้าพเจ้าบูชาเฉพาะพระผู้มี

ตมหํ ภควนฺตํ สิรสา นมามิ	พระภาค พระองค์นั้น ข้าพเจ้า นอบน้อม พระผู้มีพระภาค พระองค์นั้น ด้วยเศียรเกล้า ฯ (กราบลง)

(นำ) หนฺท มยํ ธมฺมาภิถุตึ กโรม เส (สวดพร้อมกัน)

โย โส สฺวากฺขาโต ภควตา ธมฺโม	พระธรรมนั้น ส่วนใดอันพระผู้มีพระภาคตรัสดีแล้ว
สนฺทิฏฺฐิโก อกาลิโก เอหิปสฺสิโก	อันผู้ปฏิบัติเห็นเองให้ผลไม่มีกาล ควรที่จะเรียกว่าท่านจง-มาดูได้
โอปนยิโก ปจฺจตฺตํ เวทิตพฺโพ วิญฺญูหิ	ควรน้อมเข้ามาไว้ในใจ อันพวกวิญญูชน พึงรู้ได้เฉพาะตัว
ตมหํ ธมฺมํ อภิปูชยามิ	ข้าพเจ้า บูชาเฉพาะพระธรรมส่วนนั้น
ตมหํ ธมฺมํ สิรสา นมามิ	ข้าพเจ้า นอบน้อมพระธรรม ส่วนนั้น ด้วยเศียรเกล้าฯ (กราบลง)

(นำ) หนฺท มยํ สงฺฆาภิถุตึ กโรม เส (สวดพร้อมกัน)

โย โส สุปฏิปนฺโน ภควโต สาวกสงฺโฆ	พระสงฆ์สาวก ของพระผู้มีพระภาค นั้นหมู่ใดปฏิบัติดี
อุชุปฏิปนฺโน ภควโต สาวกสงฺโฆ	พระสงฆ์สาวก ของพระผู้มีพระภาคปฏิบัติซื่อตรง
ญายปฏิปนฺโน ภควโต สาวกสงฺโฆ	พระสงฆ์สาวก ของพระผู้มีพระภาค ปฏิบัติถูกต้อง
สามีจิปฏิปนฺโน ภควโต สาวกสงฺโฆ	พระสงฆ์สาวก ของพระผู้มีพระภาค ปฏิบัติสมควร
ยทิทํ จตฺตาริ ปุริสยุคานิ อฏฺฐ ปุริสปุคฺคลา	พระสงฆ์สาวก ของพระผู้มีพระภาคนี้ คือใครบ้าง คือ ๔ คู่บุรุษ (แยก) เป็นบุรุษ บุคคล ๘
เอส ภควโต สาวกสงฺโฆ	นี่ เป็นพระสงฆ์สาวกของพระผู้มีพระภาค
อาหุเนยฺโย ปาหุเนยฺโย ทกฺขิเณยฺโย อญฺชลิกรณีโย	เป็นผู้ควรรับของที่นำมาบูชา เป็นผู้ควรต้อนรับดังแขก เป็นผู้ควรรับทักขิณาทาน เป็นผู้อันบุคคลควรกระทำอัญชลี

อนุตฺตรํ ปุญฺญกฺเขตฺตํ โลกสฺส	เป็นไร่นาบุญ ของโลกไม่มีที่อื่นสู้
ตมหํ สงฺฆํ อภิปูชยามิ	ข้าพเจ้าบูชาเฉพาะพระสงฆ์นั้น
ตมหํ สงฺฆํ สิรสา นมามิ	ข้าพเจ้านอบน้อม พระสงฆ์นั้นด้วยเศียรเกล้า (กราบลง แล้วนั่งเป็นปกติ)

(นำ) หนฺท มยํ รตนตฺตยปฺปณาม คาถาโยเจว สํเวคปริกิตฺตนปาฐญฺจ ภณาม เส (สวดพร้อมกัน)

พุทฺโธ สุสุทฺโธ กรุณามหณฺณโวโยจฺจนฺตสุทฺธพฺพรญาณโลจโน	พระพุทธเจ้าองค์ใดเป็นผู้บริสุทธิ์ดี มีพระกรุณาอันใหญ่ดังมหาสมุทรมีพระเนตรคือพระวรญาณอันบริสุทธิ์อย่างยอดยิ่ง
โลกสฺส ปาปูปกิเลสฆาตโก วนฺทามิ พุทฺธํ อหมาทเรน ตํ	เป็นผู้กำจัดเสียซึ่งบาปแลอุปกิเลสของโลก ข้าพเจ้า ไหว้ พระพุทธเจ้า พระองค์นั้น โดยเอื้อเฟื้อ
ธมฺโม ปทีโป วิย ตสฺส	พระธรรม ของพระศาสดานั้น

สตฺถุโน โยมคฺคปากามต-	สว่างแจ่มใสเหมือนดวงประทีป
เภทภินฺนโก	(คือ) พระธรรมใดเป็นโลกุตระ
	ต่างโดยประเภทแห่งมรรคแลผล
	แลอมฤตยนฤพาน
โลกุตฺตโร โย จ	แลพระธรรมใด เป็นเครื่อง
ตทตฺถทีปโน	แสดงเนื้อความแห่งโลกุตตระนั้น
วนฺทามิ ธมฺมํ	ข้าพเจ้า ไหว้ พระธรรมนั้น
อหมาทเรน ตํ	โดยเอื้อเฟื้อ
สงฺโฆ สุเขตฺตาภฺย-	พระสงฆ์ใด เป็นไปโดยชื่อว่า
ติเขตฺตสญฺญิโต โย	เป็นเขตอันยิ่งเหลือเกินโดย
ทิฏฺฐสนฺโต สุคตานุโพธโก	ความเป็นเขตอันดี มีธรรมอัน
	สงบได้เห็นแล้ว ตรัสรู้ตามพระ
	สุคตเจ้า
โลลปฺปหีโน อริโย	มีความโลละอันละได้แล้ว เป็น
สุเมธโส	พระอริยะบุคคลมีปัญญาดี
วนฺทามิ สงฺฆํ อหมาทเรน ตํ	ข้าพเจ้า ไหว้ พระสงฆ์นั้น โดย
	เอื้อเฟื้อ
อิจฺเจวเมกนฺตภิปูชเนยฺยกํ	บุญส่วนใด อันข้าพเจ้า ไหว้

วตฺถุตฺตยํ วนฺทยตา ภิสงฺขตํ ปุญฺญํ มยา ยํ มม สพฺพุปทฺทวา มา โหนฺตุ เว ตสฺส ปภาวสิทฺธิยา ฯ	ซึ่งวัตถุ ๓ ควรบูชาอย่างยิ่งโดยส่วนเดียวได้ก่อสร้าง ดังกล่าวมาแล้วอย่างนี้ ขออุปัทวะทั้งปวง จงอย่ามีแก่ข้าพเจ้าเลย เพราะความศักดิ์สิทธิ์ของอนุภาพแห่งบุญนั้น ฯ
อิธ ตถาคโต โลเก อุปฺปนฺโน อรหํ สมฺมาสมฺพุทฺโธ	พระตถาคต อรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าบังเกิดขึ้นแล้ว ในโลกนี้
ธมฺโม จ เทสิโต นิยฺยานิโก อุปสมิโก ปรินิพฺพานิโก สมฺโพธคามี สุคตปฺปเวทิโต	อนึ่ง พระธรรม เป็นนิยยานิกธรรมเป็นไปเพื่อสงบระงับกิเลส เป็นไปเพื่อปรินิพาน (ดับเพลิงกิเลสแลกองทุกข์) ดำเนิรไปสู่ความตรัสรู้ อันพระสุคตเจ้า ทรงประกาศไว้แล้ว
มยนฺตํ ธมฺมํ สุตฺวา เอวํ ชานาม	ข้าพเจ้าทั้งหลาย ได้ฟังพระธรรมนั้นแล้ว จึงทราบอย่างนี้ว่า

ชาติปิ ทุกฺขา ชราปิ ทุกฺขา มรณมฺปิ ทุกฺขํ	แม้ความเกิด เป็นทุกข์ แม้ความแก่ก็เป็นทุกข์ แม้ความตาย ก็เป็นทุกข์
โสกปริเทวทุกฺขโทมนสฺสุปายาสาปิ ทุกฺขา	แม้ความโศก แลความพิไรรำพรรณ แลความทุกข์กายทุกข์ใจ แลความคับใจ ก็ล้วนเป็นทุกข์
อปฺปิเยหิ สมฺปโยโค ทุกฺโข ปิเยหิ วิปฺปโยโค ทุกฺโข ยมฺปิจฺฉํ น ลภติ ตมฺปิ ทุกฺขํ	ความประจวบ กับสัตว์แลสังขารที่ไม่รัก ก็เป็นทุกข์ ความพลัดพรากจากสัตว์แลสังขารที่รักก็เป็นทุกข์ ปรารถนาไม่ได้อันใด (สมหวัง) แม้อันนั้นก็เป็นทุกข์
สงฺขิตฺเตน ปญฺจุปาทาน-กฺขนฺธา ทุกฺขา เสยฺยถีทํ	โดยย่อ อุปาทานักขันธ์ทั้ง ๕ เป็นทุกข์ อุปาทานักขันธ์ ๕ คืออะไรบ้าง
รูปูปาทานกฺขนฺโธ	อุปาทานักขันธ์ คือรูป
เวทนูปาทานกฺขนฺโธ	อุปาทานักขันธ์ คือ เวทนา

สญฺญูปาทานกฺขนฺโธ	อุปาทานักขันธ์ คือ สัญญา
สงฺขารูปาทานกฺขนฺโธ	อุปาทานักขันธ์ คือ สังขาร
วิญฺญาณูปาทานกฺขนฺโธ	อุปาทานักขันธ์ คือ วิญญาณ
เยสํ ปริญฺญาย	เพื่อความกำหนดรู้อุปาทานักขันธ์ทั้ง ๕ เหล่าไรเล่า
ธรมาโน โส ภควา	พระผู้มีพระภาคเจ้านั้นเมื่อทรงพระชนม์อยู่
เอวํ พหุลํ สาวเก วิเนติ	ย่อมทรงฝึก สาวกทั้งหลายมากอย่างนี้
เอวํภาคา จ ปนสฺส ภควโต สาวเกสุ อนุสาสนี พหุลา ปวตฺตติ	ก็แล พระวาจาที่ทรงสั่งสอนของพระผู้มีพระภาคเจ้านั้น มีส่วนอย่างนี้ เป็นไปมาก ในสาวกทั้งหลายว่า
รูปํ อนิจฺจํ	รูป ไม่เที่ยง
เวทนา อนิจฺจา	เวทนา ไม่เที่ยง
สญฺญา อนิจฺจา	สัญญา ไม่เที่ยง
สงฺขารา อนิจฺจา	สังขาร ไม่เที่ยง
วิญฺญาณํ อนิจฺจา	วิญญาณ ไม่เที่ยง

รูปํ อนตฺตา
เวทนา อนตฺตา
สญฺญา อนตฺตา
สงฺขารา อนตฺตา
วิญฺญาณํ อนตฺตา
สพฺเพ สงฺขารา อนิจฺจา
สพฺเพ ธมฺมา อนตฺตาติ
เต มยํ
โอติณฺณามฺห ชาติยา
ชรามรเณน โสเกหิ
ปริเทเวหิ ทุกฺเขหิ
โทมนสฺเสหิ อุปายาเสหิ
ทุกฺโขติณฺณา
ทุกฺขปเรตา อปฺเปวนามิมสฺส
เกวลสฺส
ทุกฺขกฺขนฺธสฺส อนฺตกิริยา
ปญฺญาเยถาติ
จิรปรินิพฺพุตํปิ ตํ

รูป ไม่ใช่ตัวตน
เวทนา ไม่ใช่ตัวตน
สัญญา ไม่ใช่ตัวตน
สังขาร ไม่ใช่ตัวตน
วิญญาณ ไม่ใช่ตัวตน
สังขาร ทั้งปวง ไม่เที่ยง
ธรรมทั้งปวง ไม่ใช่ตัวตน ดังนี้
ข้าพเจ้า เหล่านั้น
ถึง พระผู้มีพระภาคเจ้านั้น แม้
เสด็จปรินิพพานนานแล้ว กับทั้ง
พระธรรม และพระภิกษุสงฆ์ว่า
เป็นสรณะ (ที่พึ่งที่ระลึก) ย่อม
กระทำในใจ ย่อมปฏิบัติตามคำ
สั่งสอนของพระผู้มีพระภาคเจ้า
นั้น ตามสติกำลังด้วยความตั้ง
ใจว่า พวกเราเป็นผู้อันความ
เกิดความแก่แลความตาย ความ
โศก ความพิไรรำพรรณความ

ภควนฺตํ สรณํ คตา
ธมฺมญฺจ ภิกฺขุ สงฺฆญฺจ
ตสฺส ภควโต สาสนํ
ยถาสติยถาพลํ มนสิกโรม
อนุปฏิปชฺชาม

สา สา โน ปฏิปตฺติ
อิมสฺส เกวลสฺส
ทุกฺขกฺขนฺธสฺส อนฺตกิริยาย
สํวตฺตตุ

ทุกข์กาย ความทุกข์ใจ ความคับใจ ครอบงำแล้ว อันทุกข์เบียดเบียนแล้ว อันทุกข์แวดล้อมแล้ว ทำไฉนความทำที่สุดแห่งกองทุกข์ทั้งสิ้นอันนี้ จะพึงปรากฏ (แก่พวกเรา) ดังนี้

ขอความปฏิบัติ ของข้าพเจ้าทั้งหลาย นั้น ๆ จงเป็นไป เพื่อความทำที่สุด แห่งกองทุกข์

ถ้าสตรีสวดที่ เตมยํ นั้น ให้แปลงเป็น ตา มยํ ฯ

จบทำวัตรเช้า

ทำวัตรค่ำ

นมัสการเวลาค่ำ ผู้เป็นหัวหน้าพึงเริ่มนำดังนี้ว่า

อรหํ สมฺมาสมฺพุทฺโธ ภควา	พระผู้มีพระภาค ผู้ไกลกิเลส ตรัสรู้เองชอบ
พุทฺธํ ภควนฺตํ อภิวาเทมิ	ข้าพเจ้าถวายอภิวาทพระผู้มีพระภาคพุทธเจ้า (กราบลงหนหนึ่ง)
สฺวากฺขาโต ภควตา ธมฺโม	พระธรรม อันพระผู้มีพระภาค ตรัสดีแล้ว
ธมฺมํ นมสฺสามิ	ข้าพเจ้านมัสการพระธรรม (กราบลงหนหนึ่ง)
สุปฏิปนฺโน ภควโต สาวกสงฺโฆ	พระสงฆ์สาวก ของพระผู้มีพระภาคปฏิบัติดีแล้ว
สงฺฆํ นมามิ	ข้าพเจ้านอบน้อมพระสงฆ์ (กราบลงหนหนึ่ง)

นำทำวัตรต่อไปดังนี้

หนฺททานิ มยนฺตํ ภควนฺตํ วาจาย อภิคายิตุํ ปุพฺพภาคนมการญฺเจว พุทฺธานุสฺสตินยญฺจ กโรม เส

(สวดพร้อมกัน)

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส (๓ หน)	ความนอบน้อม แด่พระผู้มีพระภาค อรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น (๓ หน)
ตํ โข ปน ภควนฺตํ กิตฺติ เอวํ กลฺยาโณ สทฺโท อพฺภุคฺคโต	ก็แลเกียรติศัพท์ อันไพเราะของพระผู้มีพระภาคเจ้านั้น ระบือไปแล้ว อย่างนี้ว่า
อิติปิ โส ภควา อรหํ สมฺมาสมฺพุทฺโธ	แม้เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า นั้นเป็นผู้ไกลกิเลส ตรัสรู้เองชอบ
วิชฺชาจรณสมฺปนฺโน สุคโต โลกวิทู	ทรงประกอบด้วยวิชาแลจรณะ ดำเนินด้วยกายวาจาใจดี ทรงทราบโลกแจ้งชัด
อนุตฺตโร ปุริสทมฺมสารถิ สตฺถา เทวมนุสฺสานํ พุทฺโธ ภควาติ	เป็นผู้ฝึกหัดคนที่ควร ทรมานไม่มีใครสู้ เป็นครูสั่งสอน ของเทวดาแลมนุษย ตื่นแล้วจาก

หลับ คือกิเลส ทรงแจกคุณพิเศษแก่ประชุมชนดังนี้ (หยุดระลึกความในพระพุทธคุณตามควรแล้ว เริ่มนำว่า

หนฺท มยํ พุทฺธาภิคีตึ กโรม เส (สวดพร้อมกัน)

พุทฺธวารหนฺตวรตา- ทิคุณาภิยุตฺโต สุทฺธา ภิญาณกรุณาหิ สมาคตตฺโต โพเธสิ โย สุชนตํ กมลํว สูโร	พระพุทธเจ้า พระองค์ใด ทรงประดับด้วยพระคุณ มีความเป็นผู้ไกลกิเลส ผู้ประเสริฐเป็นต้น มีพระบวรสันดานประกอบด้วยพระบริสุทธิคุณ แลพระปัญญาคุณแลพระกรุณาคุณ ยังประชุมสาธุชนให้เบิกบานแล้ว (ด้วยคุณพิเศษ) เหมือนอาทิตยยังดอกบัวให้บานฉะนั้น
วนฺทามหํ ตมรณํ สิรสา ชิเนนฺทํ	ข้าพเจ้า ไหว้ พระพุทธเจ้าพระองค์นั้นผู้ไม่มีข้าศึก เป็นใหญ่กว่าผู้ชนะข้าศึกด้วยเศียรเกล้า

พุทฺโธ โย สพฺพปาณีนํ สรณํ เขมมุตฺตมํ	พระพุทธเจ้า พระองค์ใด เป็น สรณะอันเกษมอุดม ของสรรพ สัตว์
ปฐมานุสฺสติฏฺฐานํ วนฺทามิ ตํ สิเรนหํ	ข้าพเจ้า ไหว้ พระพุทธเจ้า พระองค์นั้นเป็นที่ตั้งแห่งความ ระลึกที่หนึ่ง ด้วยเศียรเกล้า
พุทฺธสฺสาหสฺมิ ทาโสว พุทฺโธ เม สามิกิสฺสโร	ข้าพเจ้า ขอเป็นทาสของพระ พุทธเจ้าทีเดียว พระพุทธเจ้า เป็นนายใหญ่ของข้าพเจ้า
พุทฺโธ ทุกฺขสฺส ฆาตา จ วิธาตา จ หิตสฺส เม	พระพุทธเจ้า ทรงกำจัดเสีย ซึ่งทุกข์ แลทรงอำนวย ซึ่งประ โยชน์เกื้อกูล แก่ข้าพเจ้า
พุทฺธสฺสาหํ นิยฺยาเทมิ สรีรญฺชีวิตญฺจิทํ	ข้าพเจ้า ขอมอบกายกับทั้งชีวิต อันนี้ถวาย แด่พระพุทธเจ้า
วนฺทนฺโตหํ จริสฺสามิ พุทฺธสฺเสว สุโพธิตํ	ข้าพเจ้าไหว้อยู่ซึ่งความตรัสรู้ดี ของพระพุทธเจ้าแท้จริง จัก ประพฤติ (ตาม)
นตฺถิ เม สรณํ อญฺญํ	สรณะอื่นของข้าพเจ้าไม่มี พระ

พุทฺโธ เม สรณํ วรํ	พุทธเจ้าเป็นสรณะ อันประเสริฐของข้าพเจ้า
เอเตน สจฺจวชฺเชน วฑฺฒเมยฺยํ สตฺถุ สาสเน	ขอข้าพเจ้าพึงเจริญในพระศาสนา ของพระศาสดา ด้วยอันกล่าวคำสัตย์นี้
พุทฺธํ เม วนฺทมาเนน ยํ ปุญฺญํ ปสุตํ อิธ สพฺเพปิ อนฺตรายา เม มาเหสุํ ตสฺส เตชสา	บุญส่วนใด อันข้าพเจ้าไหว้พระพุทธเจ้าสร้างสมแล้วในที่นี้ ขออันตราย แม้ทั้งปวงอย่าได้มีแก่ข้าพเจ้าเพราะเดชแห่งบุญส่วนนั้น (กราบลงหมอบว่า)
กาเยน วาจาย ว เจตสา วา พุทฺเธ กุกมฺมํ ปกตํ มยา ยํ พุทฺโธ ปฏิคฺคณฺหตุ อจฺจยนฺตํ	กรรมชั่วใดอันข้าพเจ้ากระทำแล้ว ในพระพุทธเจ้า ด้วยกายหรือด้วยวาจา หรือด้วยใจ ขอพระพุทธเจ้า จงรับซึ่งกรรมชั่วนั้น อันเป็นโทษผิดที่ล่วงไปแล้ว
กาลนฺตเร สํวริตุํ พุทฺเธ	เพื่อจะระวัง ในพระพุทธเจ้าในกาลเบื้องหน้าต่อไป

(แล้วลุกขึ้นนั่งคุกเข่า) หัวหน้านำดังนี้

หนฺท มยํ ธมฺมานุสฺสตินยํ กโรม เส (สวดพร้อมกัน)

สฺวากฺขาโต ภควตา ธมฺโม	พระธรรม อันพระผู้มีพระภาคตรัสดีแล้ว
สนฺทิฏฺฐิโก อกาลิโก	อันผู้ปฏิบัติเห็นเอง ให้ผลไม่มี
เอหิปสฺสิโก	ควรที่จะเรียกว่า ท่านจงมาดูได้
โอปนยิโก ปจฺจตฺตํ	ควรน้อมเข้ามาไว้ในใจ อัน
เวทิตพฺโพ วิญฺญูหีติ	พวกวิญญูชนพึงรู้ได้เฉพาะตัว ๆ ดังนี้

(หยุดระลึกความใน พระธรรมคุณตามควรแล้วเริ่มนำว่า

หนฺท มยํ ธมฺมาภิคีตึ กโรม เส (สวดพร้อมกัน)

สฺวากฺขาตตาทิคุณโยควเสน เสยฺโย โย	พระธรรม ใด ประเสริฐด้วยสามารถแห่งอันประกอบด้วยคุณ
มคฺคปากปริยตฺติ- วิโมกฺขเภโท	มีความเป็นธรรมอันพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสดีแล้วเป็นต้นต่างโดยมรรคแลผลแลปริยัติแลนิพ
ธมฺโม กุโลกปตนา ตทธาริธารี	พานมีปกติทรงไว้ซึ่งบุคคลผู้ทรง

	พระธรรมนั้น จากอันตกไปใน โลกชั่ว
วนฺทามหํ ตมหรํ วรธมฺมเมตํ	ข้าพเจ้า ไหว้ พระธรรม อัน ประเสริฐนั้นอันนำเสียซึ่งโมหะ ดุจมืด
ธมฺโม โย สพฺพปาณีนํ สรณํ เขมมุตฺตมํ	พระธรรมใด เป็นสรณะอัน เกษม อุดมของสรรพสัตว์
ทุติยานุสฺสติฏฺฐานํ วนฺทามิ ตํ สิเรนหํ	ข้าพเจ้า ไหว้ พระธรรมนั้น เป็นที่ตั้งแห่งความระลึกที่สอง ด้วยเศียรเกล้า
ธมฺมสฺสาหสฺมิ ทาโสว ธมฺโม เม สามิกิสฺสโร	ข้าพระเจ้า ขอเป็นทาสของ พระธรรมทีเดียว พระธรรม เป็นนาย เป็นใหญ่ ของข้าพเจ้า
ธมฺโม ทุกฺขสฺส ฆาตา จ วิธาตา จ หิตสฺส เม	พระธรรม กำจัดเสียซึ่งทุกข์ แลอำนวยซึ่งประโยชน์เกื้อกูล แก่ข้าพเจ้า
ธมฺมสฺสาหํ นิยฺยาเทมิ สรีรญฺชีวิตญฺจิทํ	ข้าพเจ้า ขอมอบกายกับทั้งชีวิต อันนี้ ถวายแด่พระธรรม

วนฺทนฺโตหํ จริสฺสามิ ธมฺมสฺเสว สุธมฺมตํ	ข้าพเจ้า ไหว้อยู่ซึ่งความที่พระธรรมเป็นธรรมดี แท้จริง จักประพฤติ (ตาม)
นตฺถิ เม สรณํ อญฺญํ ธมฺโม เม สรณํ วรํ	สรณะอื่นของข้าพเจ้าไม่มี พระธรรมเป็นสรณะอันประเสริฐของข้าพเจ้า
เอเตน สจฺจวชฺเชน วฑฺเฒยฺยํ สตฺถุ สาสเน	ขอข้าพเจ้าพึงเจริญในพระศาสนา ของพระศาสดา ด้วยอันกล่าวคำสัตย์นี้
ธมฺมํ เม วนฺทมาเนน ยํ ปุญฺญํ ปสุตํ อิธ สพฺเพปิ อนฺตรายา เม มาเหสุํ ตสฺส เตชสา	บุญส่วนใดอันข้าพเจ้าไหว้พระธรรมสร้างสมแล้ว ในที่นี้ ขออันตรายแม้ทั้งปวงอย่าได้มีแก่ข้าพเจ้าเพราะเดช แห่งบุญส่วนนั้น (กราบลงหมอบว่า)
กาเยน วาจาย ว เจตสา วา ธมฺเม กุกมฺมํ ปกตํ มยา ยํ	กรรมชั่ว ใด อันข้าพเจ้า กระทำแล้วในพระธรรม ด้วยกาย หรือด้วยวาจา หรือ ด้วยใจ

ธมฺโม ปฏิคฺคณฺหตุ	ขอพระธรรม จงรับซึ่งกรรมชั่ว
อจฺจยนฺตํ	นั้น อันเป็นโทษผิดล่วงไปแล้ว
กาลนฺตเร สํวริตุํ	เพื่อระวังในพระธรรมในกาล
ธมฺเม	เบื้องหน้าต่อไป

(แล้วลุกขึ้นนั่งคุกเข่า) หัวหน้านำดังนี้

หนฺท มยํ สงฺฆานุสฺสตินยํ กโรม เส (สวดพร้อมกัน)

สุปฏิปนฺโน ภควโต	พระสงฆ์สาวก ของพระผู้มี
สาวกสงฺโฆ	พระภาค ปฏิบัติดี
อุชุปฏิปนฺโน ภควโต	พระสงฆ์สาวก ของพระผู้มี
สาวกสงฺโฆ	พระภาค ปฏิบัติซื่อตรง
ญายปฏิปนฺโน ภควโต	พระสงฆ์สาวก ของพระผู้มี
สาวกสงฺโฆ	พระภาค ปฏิบัติถูกต้อง
สามีจิปฏิปนฺโน	พระสงฆ์สาวก ของพระผู้มี
ภควโต สาวกสงฺโฆ	พระภาค ปฏิบัติสมควร
ยาทิทํ จตฺตา ปุริสยุคานิ	พระสงฆ์สาวก ของพระผู้มี
อฏฺฐ ปุริสปุคฺคลา	พระภาค นี้คือใครบ้าง ๔ คู่บุรุษ
	(แยก) เป็นบุรุษบุคคล ๘

เอส ภควโต สาวกสงฺโฆ อาหุเนยฺโย ปาหุเนยฺโย ทกฺขิเณยฺโย อญฺชลิกรณีโย	นี่เป็นพระสงฆ์สาวกของพระผู้มีพระภาคเป็นผู้ควรรับของที่นำมาบูชา เป็นผู้ควรต้อนรับดังแขก เป็นผู้ควรรับทักขิณาทาน เป็นผู้อันบุคคลควรกระทำอัญชลี
อนุตฺตรํ ปุญฺญกฺเขตฺตํ โลกสฺสาติ	เป็นไร่นาบุญของโลกไม่มีที่อื่นสู้ ดังนี้

(หยุดระลึกความ ในพระสงฆคุณตามควรแล้วเริ่มนำว่า)

หนฺท มยํ สงฺฆาภิคีตึ กโรม เส (สวดพร้อมกัน)

สทฺธมฺมโช สุปฏิปตฺติคุณาทิยุตฺโต โยฏฺฐพฺพิโธ อริยปุคฺคลสงฺฆเสฏฺโฐ	พระสงฆ์ใด เกิดจากพระสัทธรรม ประกอบด้วยความชอบมี คุณคือความปฏิบัติดีเป็นต้น ประเสริฐที่สุดโดยความเป็นหมู่แห่งพระอริยะบุคคล มีแปดจำพวก
สีลาทิธมฺมปวราสยกายจิตฺโต	มีอัธยาศัยแลกายแลจิต อันประเสริฐเพราะธรรมมีศีลเป็นต้น

วนฺทามหํ ตมริยาน คณํ สุสุทฺธํ	ข้าพเจ้าไหว้หมู่แห่งพระอริย- สงฆ์นั้น ผู้บริสุทธิ์ดีแล้ว
สงฺโฆ โย สพฺพปาณีนํ สรณํ เขมมุตฺตมํ	พระสงฆ์ใด เป็นสรณะอันเกษม อุตมของสรรพสัตว์
ตติยานุสฺสติฏฺฐานํ วนฺทามิ ตํ สิเรนหํ	ข้าพเจ้าไหว้พระสงฆ์นั้น เป็นที่ ตั้งแห่งความระลึกที่สามด้วย เศียรเกล้า
สงฺฆสฺสาหสฺมิ ทาโสว สงฺโฆ เม สามิกิสฺสโร	ข้าพเจ้า ขอเป็นทาสของพระ สงฆ์ที่เดียว พระสงฆ์เป็นนาย เป็นใหญ่ ของข้าพเจ้า
สงฺโฆ ทุกฺขสฺส ฆาตา จ วิธาตา จ หิตสฺส เม	พระสงฆ์กำจัดเสียซึ่งทุกข์ และ อำนวยซึ่งประโยชน์เกื้อกูลแก่ ข้าพเจ้า
สงฺฆสฺสาหํ นิยฺยาเทมิ สรีรญฺชีวิตญฺจิทํ	ข้าพเจ้า ขอมอบกายกับทั้งชีวิต อันนี้ ถวายแด่พระสงฆ์
วนฺทนฺโตหํ จริสฺสามิ สงฺฆสฺโสปฏิปนฺนตํ	ข้าพเจ้า ไหว้อยู่ ซึ่งความที่ พระสงฆ์ เป็นผู้ปฏิบัติดี จัก ประพฤติ (ตาม)

นตฺถิ เม สรณํ อญฺญํ สงฺโฆ เม สรณํ วรํ	สรณะอื่นของข้าพเจ้าไม่มี พระ สงฆ์เป็นสรณะ อันประเสริฐ ของข้าพเจ้า
เอเตน สจฺจวชฺเชน วฑฺเฒยฺยํ สตฺถุ สาสเน	ขอข้าพเจ้า พึ่งเจริญในพระ ศาสนา ของพระศาสดา ด้วย อันกล่าวคำสัตย์นี้
สงฺฆํ เม วนฺทมาเนน ยํ ปุญฺญํ ปสุตํ อิธ สพฺเพปิ อนฺตรายา เม มาเหสุํ ตสฺส เตชสา	บุญส่วนใดอันข้าพเจ้าไหว้พระ สงฆ์ สร้างสมแล้วในที่นี้ ขออันตรายแม้ทั้งปวงอย่าได้มี แก่ข้าพเจ้า เพราะเดชแห่งบุญ ส่วนนั้น (กราบลงหมอบว่า)
กาเยน วาจาย ว เจตสา วา สงฺเฆ กุกมฺมํ ปกตํ มยา ยํ สงฺโฆ ปฏิคฺคณฺหตุ อจฺจยนฺตํ กาลนฺตเร สํวริตุํ สงฺเฆ	กรรมชั่วใดอันข้าพเจ้ากระทำ แล้ว ในพระสงฆ์ ด้วยกาย หรือด้วยวาจา หรือด้วยใจ ขอพระสงฆ์ จงรับซึ่งกรรมชั่ว นั้น อันเป็นโทษผิดที่ล่วงไปแล้ว เพื่อจะระวัง ในพระสงฆ์ ใน กาลเบื้องหน้าต่อไป ฯ

จบทำวัตรค่ำ

ทำวัตรคำเป็นอย่างผู้ชายสวด
ถ้าผู้หญิงสวดมีที่เปลี่ยนบางแห่งดังนี้

พุทฺธสฺสาหสฺมิ ทาโสว ธมฺมสฺสาหสฺมิ ทาโสว สงฺฆสฺสาหสฺมิ ทาโสว ให้เปลี่ยนเป็น พุทฺธสฺสาหสฺมิ ทาสีว ธมฺมสฺสาหสฺมิ ทาสีว สงฺฆสฺสาหสฺมิ ทาสีว คือเปลี่ยน ทาโส เป็น ทาสี ฉะนี้ วนฺทนฺโตหํ จริสฺสามิ ให้เปลี่ยนเป็น วนฺทนฺตีหํ จริสฺสามิ คือเปลี่ยน วนฺทนฺโต เป็น วนฺทนฺตี ฉะนี้ พุทฺธํ เม วนฺทมาเนน ธมฺมํ เม วนฺทมาเนน สงฺฆํ เม วนฺทมาเนน ให้เปลี่ยนเป็น พุทฺธํ เม วนฺทมานาย คือเปลี่ยนเป็น วนฺทมาเนน เป็น วนฺทมานาย ฉะนี้ มีแปลกกันอยู่เท่านี้ นอกนั้นสวดแลแปลเหมือนกันทั้งบุรุษแลสตรี ฯ

จบทำวัตรเช้าคำแปล เท่านี้

พิมพ์ที่ห้างหุ้นส่วนสามัญนิติบุคคล บุญสงการพิมพ์ [illegible] ซอยแม้นศรี [illegible] ถนนบำรุงเมือง พระนคร [illegible]
นายบุญส่ง คุณวาสี ผู้พิมพ์โฆษณา 2514